

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ
ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович

МІНКА Павло Якович

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ВЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ
УГРУПОВАННЯМИ**

Навчальний посібник

**Дніпропетровськ
2009**

*Рекомендовано Вченою радою
Дніпропетровського гуманітарного університету
(протокол № 1, від 22 січня 2009 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

кандидат юридичних наук, полковник міліції **Пиріг І.В.**,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії;

кандидат юридичних наук **Лускатов О.В.**,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

Чаплинський К.О., Мінка П.Я.

Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями: Навчальний посібник. – Дніпропетровський гуманітарний університет, 2009. – 225 с.

*Обговорено та схвалено на засіданні кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського гуманітарного університету
16 січня 2009 року, протокол № 6.*

Надано сучасну криміналістичну характеристику організованої злочинності. Викладено організаційно-підготовчі заходи і тактичні прийоми проведення слідчих дій під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

Для науковців, викладачів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, ад'юнктів та аспірантів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Автори

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського гуманітарного університету, кандидат юридичних наук, доцент, підполковник міліції

МІНКА Павло Якович – ректор Дніпропетровського гуманітарного університету, кандидат юридичних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....6

1.1. Криміналістичний аналіз організованої злочинності: поняття та ознаки.....7

1.2. Поняття, види та місце злочинних угруповань у структурі організованої злочинності.....23

1.3. Криміналістична характеристика лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань.....50

РОЗДІЛ 2

ТАКТИКА ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ.....75

2.1. Організація та тактичні прийоми проведення слідчих дій для вилучення інформації з матеріальних об'єктів.....75

2.2. Організація і тактика проведення слідчих дій для отримання інформації з особистісних джерел.....113

2.3. Тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій.....155

Додатки.....179

Бібліографічний словник.....191

Список використаних джерел.....196

ВСТУП

В умовах реформування економічної та політичної систем суспільства та формування правової держави усе більшу актуальність набуває боротьба з організованою злочинністю, яка завдає значної шкоди державі, негативно впливає на стан економіки, дестабілізує фінансово-кредитну систему, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині, вона стала одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі в політичних процесах держави.

Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Організовані злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюють аналоги транснаціональних компаній, які займаються злочинним бізнесом. Простежується тенденція включення української організованої злочинності у транснаціональні кримінальні структури. Тому кримінальну ситуацію в Україні останнім часом характеризують вкрай негативно. Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності. Посилюється її організованість, що потребує прийняття невідкладних законодавчих й організаційно-управлінських заходів.

У радянський період питання, що стосувалися розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, з ідеологічних міркувань у криміналістичній літературі фактично не висвітлювались, що не сприяло залученню до їх розробки науковців, а відповідно – і появі ґрунтовних наукових досліджень у цьому напрямі.

Суттєві економічні та суспільно-політичні перетворення, розвиток техніки, криміналізація суспільства зумовили необхідність наукового осмислення такого негативного соціального явища, як організована злочинність.

Зокрема, вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили відомі вчені – криміналісти: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.М. Биков, В.О. Глушков, О.І. Гуров, О.М. Джужа, В.Є. Емінов, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, В.А. Колесник, В.О. Коновалова, П.М. Кубрак, В.І. Куліков, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, Є.І. Макаренко, Г.А. Матусовський, О.П. Снігерьов, В.С. Овчинський, В.І. Шакур, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Однак, детальнішого висвітлення потребують питання розробки тактичних прийомів, які мають застосовуватися під час розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Зростання рівня злочинності в Україні може бути стабілізовано поєднанням законодавчих, організаційних заходів та наукових розробок. Одним з основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі – актуалізація наукового і методичного забезпечення боротьби зі злочинністю, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність правоохоронних органів найновіших наукових досліджень і передового досвіду.

Злочинність вивчається не лише юридичними науками. Це обумовлено як багатоаспектністю об'єкта, що досліджується, так і необхідністю визначення засобів впливу на це явище та заходів захисту від нього суспільства. У кожній науки є певна сфера вивчення, бо для кожної з них, при єдності об'єкта дослідження існують свої цілі і завдання пізнання. Причому зміна характеру злочинності, її змісту і сутності тягне необхідність уточнення предмета вивчення кожної науки [1, с. 48].

Отже, вбачається необхідність зупинитися саме на криміналістичному аспекті цієї проблеми. Така позиція обумовлена тим, що криміналістична характеристика організованої злочинності загалом базується на даних наукового узагальнення, що може бути покладено в основу криміналістичного розуміння суті та особливостей злочинної діяльності, засобів, способів та тактичних прийомів боротьби з нею.

1 Карпов Н.С., Євдокіменко С.В. Злочинна діяльність / Наукове видання під ред. В.П. Бахіна. – К., 2001.

1.1. Криміналістичний аналіз організованої злочинності:

поняття та ознаки.

Як соціальне явище – злочинність супроводжує людство фактично за всіх часів. Досить важко припустити, що у якийсь період цей феномен не існував. Підтвердження цьому знаходимо в одній із найдавніших книг людства – Старому Завіті. Так, у Біблії докладно описані обставини, мотиви та спосіб вбивства Каїном свого брата Авеля [2, с. 10-11]. Це свідчить про те, що навіть в умовах вкрай обмеженої чисельності населення Землі, злочини мали місце. Можна сказати, що саме з цього періоду злочинність супроводжує розвиток людства, змінюється і пристосовується до соціально-економічних умов, у яких перебуває суспільство. В усі часи людство було зацікавлене у вивченні злочинності й робило спроби щодо розробки заходів для її стабілізації або зменшення.

Останнім часом особливої уваги набуває організована злочинність, яка є надзвичайно небезпечним соціально-економічним явищем. У різних країнах в залежності від конкретних умов організована злочинність то стабілізується, то набуває розповсюдження, удосконалює форми і методи діяльності.

Зазначимо, що корені світової організованої злочинності беруть початок в Італії. Протягом тривалого часу там існують три злочинних організації: Сицилійська мафія, Камора і Ндрангета, представників яких періодично викривають у верхніх ешелонах влади Італії. Історично основними сферами діяльності цих угруповань є наркобізнес, відмивання грошей та рекет.

Організовані злочинні угруповання (група, об'єднання) [3, с. 136] функціонують практично у всіх країнах світу та мають свої національні або територіальні різновиди: “Якудза” у Японії, “Коза Ностра” в США, “Медельїнський картель” у Колумбії та ін. Так, одна з найвідоміших злочинних

2 Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. (із давньоєвропейської й грецької на українську наново перекладена). Ювілейне видання з нагоди Тисячоліття Християнства. Книга буття.

організацій – “Коза Ностра” тривалий час існує на території США. Вона поєднує близько 6 тисяч чоловік, якими керує комісія, що складається з 7-8 представників найчисленніших і могутніх родин. Загалом же нараховується 24 “боса”, кожний з яких очолює свою родину. У “Коза Нострі” близько 200 капо-капітанів, які знаходяться у підпорядкуванні ватажків злочинних кланів. Низи складають “солдато”, серед яких є бізнесмени й мільйонери [4, с. 4].

Організовані форми злочинної діяльності, власне кажучи, охопили увесь світ, хоча у деяких країнах її існування не розголошувалось. Зокрема, в СРСР проблема організованої злочинності замовчувалася, оскільки концепція побудови комунізму проголошувала повну ліквідацію злочинності. Довгий час боротьба зі злочинністю офіційно будувалася на стратегії закономірного “відмирання” злочинних проявів у процесі соціалістичного і майбутнього комуністичного будівництва. Ідея про “відмирання” злочинності підкріплювалася і статистично. Завдяки тоталітарному режиму, що існував у 30-50-х роках, організована злочинність не набула широких масштабів, оскільки не мала об’єктивних передумов бурхливо розвиватися. Контроль держави за станом злочинності був дуже жорстким і перешкоджав легалізації злочинних угруповань. Але, не дивлячись на це, злочинність усе більше ставала організованою. Так, у 30-50-і роки за даними статистики спостерігається деяке зниження рівня злочинності. Ідеологічно це оцінювалось як перевага соціалістичного ладу. Разом з тим, на латентному рівні розвивалася не тільки побутова, але й організована злочинність.

Розвиток “радянської” організованої злочинності відбувався в інших умовах, ніж на Заході. Щоб знайти цьому пояснення, необхідно звернутися до ідеології соціалізму і його економічної основи – планового народного господарства, у якому державний розподіл заміняв механізм вільного ринку. Перші ж закони, спрямовані на перехід до ринку, були використані злочинними

3 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – Издание десятое, стереотипное. – М.: Советская энциклопедия, 1973.

угрупованнями для відмивання коштів “тіньової” економіки, чим вплинули на економічні відносини в країні.

Розвиток “тіньової” економіки дозволив сформуватися “чорному ринку”, на якому велася незареєстрована торгівля споживчими товарами. Бачиться, що саме розвиток підпільного виробництва стимулював становлення організованої злочинності. Тіньова економіка з самого початку представляла собою неминучу реакцію на закриття вільного ринку і централізоване управління сферою виробництва й розподілу. Почали формуватися ділові відносини тіньових підприємців з професійними злочинцями із кримінального середовища. Підприємці почали використовувати злочинців для усунення конкурентів, контролю за партнерами і для своєї охорони, а лідери злочинного світу ставали компаньйонами підприємців, вкладаючи у бізнес власні кошти [5, с. 240].

Можна сказати, що результатом негативних економічних процесів в СРСР стало наступне:

- ❖ поява у злочинних угрупованнях могутньої фінансової та майнової бази;
- ❖ відкрита участь організованих злочинних угруповань у легальній економіці, а також у діяльності державних і суспільних структур;
- ❖ створення нових органів, які взяли на себе розробку й вирішення важливих питань стратегії, тактики й ідеології економічної діяльності постійно діючих управлінських (галузевих та регіональних) центрів для криміналітета;
- ❖ вихід у міжнародну фінансову, торгову та виробничу сфери та ін.

В подальшому з’являються також організовані розкрадання державних матеріальних, у тому числі природних, ресурсів і грошових коштів. На західний зразок виникають різноманітні форми експлуатації людських вад та слабостей (наркобізнес, проституція, торгівля зброєю та ін.). Існуючий бандитизм набуває ознак гангстеризму, найбільш розповсюдженими формами якого є рекет,

4 Мешкова В.С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.

викрадення людей, захват заручників, вбивства на замовлення. Величезний прибуток коштів стає ведучим економічним стимулом для усіх форм цієї діяльності.

Подальша дезінтеграція СРСР, розподіл колишньої соціалістичної власності, однобокий характер проведення політичних та економічних реформ, розпад системи фінансового, банківського і виробничого контролю, різка поляризація доходів населення, падіння суспільної моралі, невизначений статус армії та багато інших факторів сприяли перетворенню України в криміналізовану державу.

Сьогодні в Україні організована злочинність вже набула ознак міжнародної та поширює свій вплив як на фінансово-кредитну й банківську системи, так і на сферу зовнішньоекономічної діяльності – вивіз стратегічної та інших видів сировини й матеріалів, відмивання грошей та вкладання їх у нерухомість, цінні папери, валюту, коштовності, фінансування комерційної діяльності. Посилились процеси відмивання грошей шляхом вкладання їх у легальну економіку або вивозу за кордон [6, с. 24-25].

Соціально-політичні зміни, які відбулися впродовж останніх років в країнах СНД, у тому числі і в Україні, безпосередньо вплинули на міжнародний характер організованої злочинності. На сьогодні Україна як центральноєвропейська держава, що займає важливе геополітичне становище, знаходиться в епіцентрі інтересів міжнародних організованих злочинних угруповань. Зарубіжні злочинні угруповання намагаються розширити сфери впливу за рахунок проникнення до нашої країни шляхом використання набутого кримінального досвіду, валютних коштів, ультрасучасного технічного

5 Сервецький І.В., Литвиненко В.І., Шеломенцев В.П. Історичні передумови виникнення організованої злочинності в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – №3. – С. 236-242.

6 Сущенко В.Д. Організована злочинність в Україні: сучасні тенденції // Науково-практична конференція “Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю”. – К.: НАВСУ, 2000. – С. 24-26.

забезпечення, апробування нових способів учинення й приховання злочинів і захисту своєї злочинної діяльності.

Загалом, транснаціональна злочинність на сьогодні вимиває величезні кошти з України, що посилює негативні тенденції у розвитку злочинності. Така ситуація вимагає прийняття невідкладних, неординарних і кардинальних рішень щодо організації протидії діяльності й розвитку в країні організованих злочинних угруповань та за її межами.

Так, за фактами вчинення протиправних посягань організованими злочинними угрупованнями у сфері економіки за матеріалами спецпідрозділів по боротьбі із організованою злочинністю у 2008 році було порушено близько 760 кримінальних справ, з них 586 – на пріоритетних напрямках, у тому числі 173 (33 %) – у фінансово-кредитній системі, 74 (13 %) – на каналах зовнішньоекономічної діяльності, 65 (11 %) – у сфері приватизації, 147 (27 %) – у комерційних структурах, 107 (16 %) – у паливно-енергетичному комплексі (Рис.1.1).

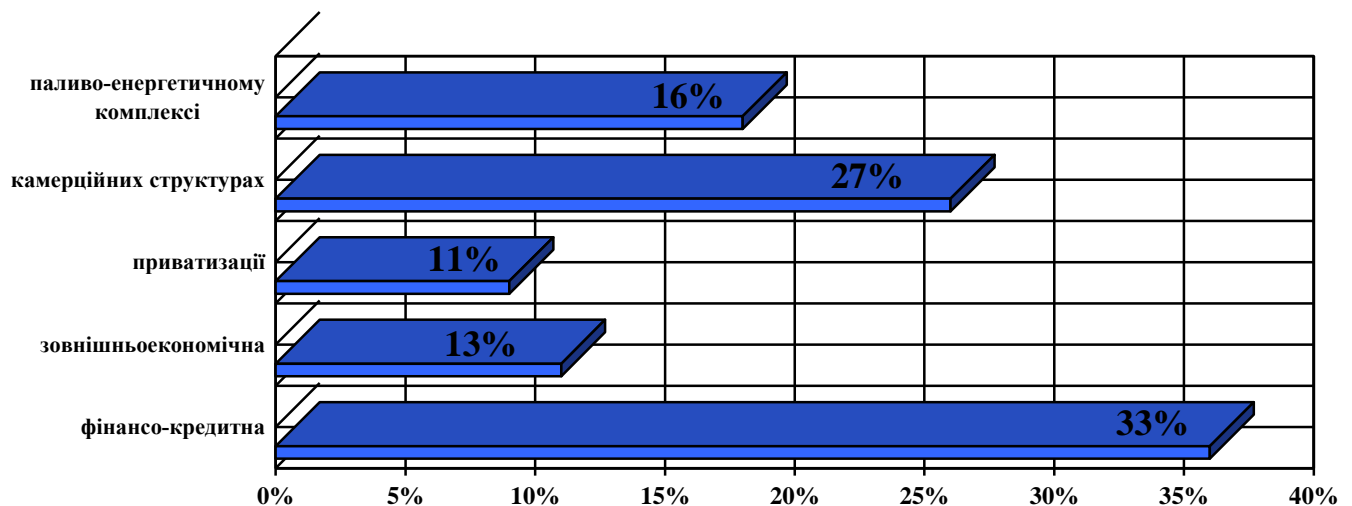

Рис. 1.1
Статистичні дані МВС України щодо кількості порушених кримінальних справ у сфері економіки за пріоритетними напрямками у 2008 році

У соціально-політичній сфері організовані злочинні угруповання переважно діють у таких напрямках: встановлення корумпованих зв'язків на всіх рівнях державної влади й управління, а також правоохоронних, митних та податкових органах для отримання необхідної інформації для учинення злочинів, протидії досудовому розслідуванню та прикриття їх злочинної діяльності. Так, у 2008 році, виконуючи вимоги Закону України “Про боротьбу з корупцією”, міліцією виявлено 2861 фактів корупції, з яких 1973 (71%) стосовно державних службовців та 95 (4%) – депутатів різних рівнів [7].

В умовах становлення правової та незалежної держави в Україні та реформування суспільства відбувається суттєва зміна злочинності. Якісна сторона цього процесу характеризується появою практично нових для нас видів злочинів (зокрема, торгівля людьми, незаконна трансплантація органів, захоплення заручників, злочини у кредитно-фінансовій та податковій сфері), підвищенням “професіоналізму” злочинців, зухвалістю та жорстокістю їх дій. Це вимагає від правоохоронних органів спільного вирішення проблеми боротьби із злочинністю, насамперед, організованою.

Необхідно зазначити, що однією з причин кримінальної ситуації, яка склалася в Україні, є недостатня наукова розробка проблеми, відсутність уявлення про стратегію і тактику цієї боротьби, а також правової, кримінологічної, криміналістичної й оперативно-розшукової концепції та відповідних наукових рекомендацій щодо виявлення, розкриття, розслідування та профілактики організованої злочинної діяльності.

Проблемам боротьби зі злочинами, учиненими організованими злочинними угрупованнями, присвячені роботи як українських (Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, В.І. Бояров, В.В. Василевич, В.М. Всеволодов, В.О. Глушков, О.М. Джужа, С.Ф. Здоровко, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, Д.Г. Казначеев, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Коновалова,

7 Довідка (Статистичні дані МВС України за 2008 рік). – К.: МВС, 2008.

В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Є.І. Макаренко, Є.К. Марчук, Г.А. Матусовський, І.В. Пшеничний, М.В. Салтевський, І.В. Сервецький, О.П. Снігер'юв, В.Д. Сущенко, О.Г. Цветков, В.М. Цимбалюк, В.І. Шакур, В.Ю. Шепітько та ін.), так і російських (Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, О.О. Закатов, Г.А. Зорін, В.І. Куліков, О.А. Литвинчук, В.С. Мешкова, В.С. Овчинський, О.П. Онучін, М.П. Яблоков та ін.) вчених.

Незважаючи на поширеність проявів організованої злочинності у світі, однозначно визначеного поняття цього явища в юридичній літературі не існує.

Термін “*організованість*” походить від французького “*organisation*”, значення якого полягає у внутрішній упорядкованості, узгодженості, планомірності, взаємодії частин цілого, об'єднанні людей, спільно реалізуючих певну програму або ціль [8, с. 494].

У світовій практиці існує понад 40 визначень поняття організованої злочинності й усі тлумачать, що *організована злочинність* – багатоаспектне соціальне зло, яке не обумовлене звичною системою визначення злочину [9, с. 67]. Аналіз цих визначень, навіть за умови їх різноманітності, дозволяє поділити точки зору провідних науковців на групи відповідно до тих ознак, які вони виділяють, говорячи про організовану злочинність.

До першої групи слід віднести точки зору науковців, у яких організована злочинність розглядається як об'єднання осіб в угруповання, при цьому відзначається їх стійкість.

Так, О.М. Джужа, Є.М. Моїсеєв і Т.А. Третьякова *організовану злочинність* визначають як об'єднання злочинців із стійкою внутрішньою структурою та ієрархічними зв'язками, що створені для систематичного й планомірного злочинного бізнесу шляхом корумпування представників влади, насилля і залякування населення, а у ряді випадків – домовленості з іншими злочинними

8 Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Т. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К., 1983.

об'єднаннями з метою встановлення свого контролю у різних сферах діяльності і на окремих територіях, на постійній основі з метою отримання значних злочинних прибутків [10, с. 34].

На думку О.І. Гурова, під *організованою злочинністю* слід розуміти відносно масову розповсюдженість стійких об'єднань злочинців, які створюють систему своєї безпеки за допомогою корумпованих зв'язків та займаються злочинністю як бізнесом [11, с. 207]. Дане визначення, на наш погляд, є суперечливим. Корупція є тією ознакою, яка відрізняє організовану злочинність від злочинності професійної, і, крім того, визначає організовану злочинність як професійну. Взагалі, під *корупцією* розуміють діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, яка спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для отримання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [12, с. 268]. Отже, мова фактично йде про два види професійної злочинності: без корумпованих зв'язків і з цими зв'язками.

В.В. Лунєєв *організовану злочинність* розглядає як стійке об'єднання осіб, які зорганізувалися для спільної злочинної діяльності для досягнення контролю (влади) у соціальній сфері на певній території [13, с. 27].

Друга група науковців, розглядаючи поняття організованої злочинності, вказує на систему організованих злочинних угруповань.

Так, зі слів В.І. Литвиненка, *організована злочинність* – це складна, органічно цілісна система стійких злочинних угруповань з їх великомасштабною злочинною діяльністю та створенням для такої діяльності найбільш сприятливих умов для розвитку системи, легалізації та збагачення злочинних прибутків, яка використовує як власні, спеціально створені структури з керівними та іншими

9 Соловій Я.І. Організована злочинність як найвища стадія розвитку криміналітету // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – № 4. – С. 63-72.

10 Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під ред. О.М. Джужи – К.: НАВСУ, 2000.

11 Гуров А.И. Профессиональная преступность. Прошлое и современность. – М., 1990.

12 Закон України “Про боротьбу з корупцією” // Судові та правоохоронні органи України. Збірник законодавчих та нормативних актів / Упоряд. О.В. Терещук та ін. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2002.

функціями по обслуговуванню цих угруповань та забезпеченню їх діяльності, так і державні інститути та структури громадянського суспільства [14, с. 318].

В.Г. Гриб під *організованою злочинністю* розуміє відносно широке функціонування стійких, з ієрархічною структурою злочинних угруповань та їх об'єднань, які займаються криміналом як промислом і пов'язаних у кінцевому результаті з системою утворення злочинного капіталу у сфері економічних та соціальних відносин, що мають у своєму складі, на відміну від інших кримінальних угруповань, коло осіб, які не беруть участь у конкретних злочинах, але забезпечують результативність протиправної діяльності в цілому [15, с. 11].

Інші науковці, яких можна віднести до третьої групи, даючи поняття організованої злочинності, підкреслюють систему злочинних діянь, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями.

Зокрема, П.М. Кубрак вважає, що *організована злочинність* – це сукупність злочинних діянь, що вчинені функціонуючими організованими стійкими суспільно-небезпечними утвореннями, які мають зв'язки з корумпованими представниками влади та системи управління, взаємодіючих між собою на основі змови про зайняття злочинною діяльністю на контрольованій території, спрямованою на отримання матеріальних цінностей та значних грошових коштів [16, с. 411].

Більш чіткою, на нашу думку, є позиція Г.М. Міньковського, який вважає, що *організована злочинність* представляє собою системно пов'язану сукупність злочинів, що вчиняються членами стійких, ієрархічних, планомірно діючих

13 Организованная преступность. – М., 1989.

14 Литвиненко В.І. Проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 317-333.

15 Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.

16 Кубрак П.М. Поняття, види організованих злочинних утворень і організованої злочинної діяльності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники

злочинних угруповань; систему взаємодіючих груп такого роду, яка реалізує процеси концентрації окремих видів злочинної діяльності, захват плацдармів у сфері тіньової і легальної господарської діяльності [17, с. 13]. Аналізуючи це визначення, необхідно зазначити, що автором підкреслюється важлива особливість організованої злочинності – її системно пов'язана сукупність злочинів.

Необхідно зазначити, що системність й різноманітність злочинних діянь, що вчиняються злочинними угрупованнями, є ознакою сталості й широти розповсюдження організованої злочинності, при цьому визначається загальна спрямованість злочинної діяльності та інші завдання, необхідність вирішення яких забезпечує максимальну реалізацію злочинних цілей.

Інші вчені, зокрема В.О. Глушков, О.Ф. Долженков, В.Д. Сущенко, аналізуючи поняття організованої злочинності, фактично поєднують точки зору наведених трьох груп науковців. Вони визначають *організовану злочинність* як стійке об'єднання двох і більше осіб для здійснення систематичної та планомірної злочинної діяльності, що має ієрархічну структуру, засновану на співпідпорядкуванні й дисципліні, створену з метою одержання незаконного прибутку або досягнення політико-правових переваг. Організаційно така злочинність полягає у створенні системи злочинних угруповань для здійснення злочинної діяльності [18, с. 40].

Що ж стосується законодавчого визначення організованої злочинності, то воно завжди викликало значні труднощі. До цього часу єдиного поняття організованої злочинності у законодавстві не існує. Вважаємо, що для його формування доцільно йти шляхом визначення найбільш характерних ознак організованої злочинності, враховуючи національні, правові, економічні, історичні

авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 410-418.

17 Миньковский Г.М. Организованная преступность: проблемы теории и практики // Борьба с организованной преступностью: проблемы теории и практики / МВД СССР; Академия. – М., 1990. – С. 2-39.

та інші чинники. В законі необхідно визначити та сформулювати їх таким чином, щоб вони не потребували додаткових пояснень.

Так, згідно зі статтею 1 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, під *організованою злочинністю* розуміється *сукупність злочинів, що вчиняються у зв’язку із створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань* [19, с. 17].

Слід вказати, що більшість науковців, говорячи про організовану злочинність, виділяють певні ознаки, які їй притаманні. Так, М.П. Яблоков на основі аналізу наукових досліджень та правоохоронної практики виділяє перелік головних ознак, притаманних діяльності сучасної організованої злочинності, зокрема:

- високий рівень організації та конспірації злочинної діяльності, оскільки вона здійснюється членами високоорганізованого злочинного угруповання з функціонально-ієрархічною системою побудови, які пов’язані круговою порукою й кримінальними традиціями;
- традиційно корисливо-насильницька спрямованість злочинної діяльності угруповань у вигляді промислу з метою вилучення максимальних доходів не тільки у сфері тіньової, а й легальної економіки;
- наявність корумпованих зв’язків в органах державної влади й управління, а також в правоохоронних органах та значної матеріальної бази у вигляді значних грошових фондів, банківських рахунків, цінних паперів, нерухомості тощо;
- забезпечення безпеки та тривалості злочинної діяльності за рахунок наявності у злочинних угруповань офіційного “прикриття” у вигляді зареєстрованих спільних підприємств, фірм, різного роду фондів та ін.;

18 Глушков В.О., Долженков О.Ф., Сущенко В.Д. Стан боротьби з організованою злочинністю в Україні // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – №4. – С. 39-48.

19 Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” – №3341 – XII // ВВР, – 1993. – №35. // Законодавче забезпечення оперативної-розшукової діяльності. Збірник нормативно-правових актів / Упорядники: І.В. Сервещкий, С.І. Ніколаюк, В.І. Лазутко, О.М. Юрченко. – К.: НАВСУ, 2001.

- прагнення організованих злочинних угруповань до встановлення монопольного кримінального контролю над окремими галузями економіки та банківсько-кредитною сферою;
- політизація організованої злочинної діяльності, тобто прагнення лідерів злочинних угруповань до публічної влади та встановлення корупційних відносин з її окремими представниками [20, с. 34-35, 37-38].

В.М. Всеволодов і О.С. Шапов до загальних ознак організованої злочинності відносять: приховану, засновану на складній системі взаємовідносин, зовні респектабельну, пов'язану з державними органами або структурами управління та економіки діяльність групи осіб, спрямовану на одержання доходів, всупереч чинному законодавству та нормам моралі [21, с. 40; 22, с. 378].

Аналізуючи названі багатьма дослідниками системоутворюючі ознаки організованої злочинності, можна виділити:

- стійкий характер злочинного угруповання, розрахований на тривалу діяльність та активне розповсюдження антигромадської ідеології;
- незаконний, протиправний та планований характер діяльності з метою отримання максимального прибутку;
- складну ієрархічну структуру організованого злочинного угруповання;
- використання корупції працівників органів влади й управління, а також правоохоронних органів для забезпечення й гарантування безпеки своєї злочинної діяльності;
- прагнення до монополізації (встановлення контролю) у певній сфері діяльності або на певній території, проникнення у легальний бізнес.

20 Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности. – М.: Юристъ, 2002.

21 Всеволодов В.Н. Деякі ознаки, що визначають організовану злочинність // Право України. – 1994. – №5-6. – С. 9-41.

22 Шапов О.С. Сучасні проблеми співробітництва міліції з громадськістю у галузі боротьби з організованою злочинністю // Проблеми взаємопорозуміння ОВС з населенням: Матеріали міжвузівської курсантської (студентської) науково-практичної конференції. – 26.10.2001 р. – Донецьк: ДІВС, 2002. – С. 377-381.

Підсумовуючи наведене та аналізуючи точки зору науковців і норми чинного законодавства України, необхідно підкреслити, що більшість визначень організованої злочинності та її основних ознак не досить чітко і повно відбивають сутність цього явища.

Отже, визначаючи організовану злочинність як об'єктивне соціальне явище, можна сказати, що воно характеризується такими **основними ознаками**:

1. Негативне соціально-економічне явище.

Діяльність організованих злочинних угруповань порушує стабільність державної й економічної систем, завдає шкоди приватним особам та конкуруючим організаціям, є основною перешкодою у побудові ринкових відносин, заважає цивілізованому торгівельному обміну, чим створює серйозну небезпеку для незалежності України. Тому організована злочинність є надзвичайно небезпечним соціально – економічним явищем, вона деформує суспільство і породжена факторами соціального характеру, до яких слід віднести економічні, історичні, ідеологічні, психологічні та правові.

2. Стійке суспільно-небезпечне угруповання з функціонально-ієрархічною системою побудови.

Сучасні зміни в структурі та характері злочинності, тенденція до збільшення насильницьких злочинів, поширення та підвищення рівня професіоналізму організованої злочинності вказує на її суспільно-небезпечний характер.

Стійкість організованого злочинного угруповання дозволяє суб'єктам злочинної діяльності жорстко дотримуватися кримінальної направленості.

Ієрархічність побудови організованої злочинності припускає організацію та функціональний розподіл обов'язків суб'єктів злочинного угруповання, що сприяє підвищенню рівня їх професіоналізму.

3. Наявність взаємозалежних груп різної кримінальної спрямованості, члени яких займаються систематичною злочинною діяльністю, тісно

пов'язані круговою порукою та кримінальними правилами й традиціями, мають загальні цілі й орієнтацію, діють узгоджено за загальним планом з метою одержання максимально високих прибутків.

Системність, що в свою чергу є ознакою стійкості організованої злочинності, полягає у тому, що діяльність організованих злочинних угруповань є фактично реалізацією прийнятого суб'єктами такого утворення способу життя, а не вчиненням поодиноких, розрізнених злочинів. Зазвичай, метою діяльності злочинних угруповань є отримання значних злочинних матеріальних прибутків.

4. Законспірований і тривалий характер злочинної діяльності, наявність системи планоїрної нейтралізації усіх форм соціального контролю з використанням розвідки й контррозвідки, корумпованих зв'язків в органах державної влади і управління, у судових та правоохоронних органах.

Конспіративність та тривалий характер діяльності організованої злочинності допомагає злочинним угрупованням виживати, бути у правовому відношенні “невидимками” та активно попереджувати небажані правові рішення.

Встановлення корумпованих зв'язків насамперед пов'язане з необхідністю отримання консультативної допомоги від фахівців у галузях економіки і права, просування своїх кандидатів у депутати усіх рівнів, а також до органів виконавчої влади, встановлення прямих контактів з політичними партіями, формування політичних партій для таємного контролю над ними і захисту їх економічних інтересів.

5. Наявність значної матеріальної бази, що проявляється у створенні спільних грошових фондів, які інвестуються у різних сферах злочинної діяльності, банківських рахунків, нерухомості.

6. Масштабний міжрегіональний, державний та міждержавний характер злочинної діяльності з розподілом між організованими злочинними угрупованнями територій та сфер впливу за територіальними та галузевими ознаками.

7. Наявність офіційно зареєстрованих фондів, спільних підприємств, фірм та інших об'єктів, під прикриттям яких діють організовані злочинні угруповання.

8. Встановлення зв'язків із зарубіжним злочинним світом, активне розповсюдження лідерами (організаторами) злочинних угруповань антигромадської ідеології.

Масова криміналізація суспільства, транснаціоналізація організованої злочинності, вихід її на міжнародний рівень є процесом реорганізації, відродження кримінального світу з тенденціями до ускладнення її структури.

Загалом, кожна з вказаних ознак організованої злочинності тією чи іншою мірою може проявлятися і в інших формах злочинності. Але не варто намагатися включити у визначення усі можливі ознаки, а зазначити необхідно тільки ті з них, що є визначальними.

Враховуючи наведене, можна зробити висновок, що під **організованою злочинністю** слід розуміти **негативне соціальне явище, що має цілеспрямований, стійкий, системний та планомірний характер і характеризується сукупністю суспільно-небезпечних та взаємозалежних організованих злочинних угруповань, які функціонують тривалий час на певній території з метою отримання значних злочинних прибутків.**

Організована злочинність, як і злочинність взагалі, завжди займала одне з перших місць серед найбільш гострих проблем, що непокоять суспільство. Якщо побутова злочинність наступає на суспільство, діючи проти його інститутів, у тому числі державних, то організована злочинність намагається опиратися на інститути держави, суспільства з метою протиправного використання їх у своїх цілях. Організована злочинність фактично є структурою людського суспільства. Вона пронизує усе суспільство, враховуючи і задовольняючи певним чином потреби різних соціальних груп населення, намагаючись залучити їх до свого кола, щоб мати резерв для власного поповнення.

На сьогодні організована злочинність має тенденцію до зростання, про що свідчать статистичні дані Державного комітету статистики України. Незважаючи на зменшення виявлених організованих груп та злочинних організацій, зокрема, 2001 р – 770 організованих груп та злочинних організацій, 2002 р. – 722, 2003 р. – 634, 2004 р. – 695, 2005 р. – 551, 2006 р. – 572, 2007 р. – 559, 2008 р. – 548, спостерігається неухильне зростання вчинюваних ними злочинів, відповідно, 2001 р – 6703 злочини, 2002 р. – 6467, 2003 р. – 6159, 2004 р. – 5582, 2005 р. – 7741, 2006 р. – 7358, 2007 р. – 7689, 2008 р. – 7701. Також необхідно вказати і на зростання вчинюваних організованими злочинними групами тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема, 2001 р – 3970 злочинів, 2002 р. – 4743, 2003 р. – 4792, 2004 р. – 4639, 2005 р. – 6734, 2006 р. – 6608, 2007 р. – 6742, 2008 р. – 6831. Суттєво збільшилася і кількість організованих злочинних угруповань із корумпованими зв'язками.

Зростання організованої злочинності, зрощування з державним апаратом, підвищення технічної оснащеності, ускладнення зв'язку між членами злочинних угруповань та інші негативні чинники, безумовно, досить ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів і, насамперед, органів внутрішніх справ, зі своєчасного і якісного виявлення, розкриття й розслідування злочинів вказаної категорії.

Організована злочинна діяльність практично залишається невикритою. Їй притаманна висока латентність. Злочинці не несуть покарання. Цим порушується принцип невідворотності покарання за вчинені злочини, що у свою чергу, призводить до зростання правового нігілізму серед населення України. Тому захист інтересів юридичних та фізичних осіб і держави взагалі у сфері боротьби з організованою злочинністю має цілу низку невирішених правових та організаційних проблем.

1.2. Поняття, види та місце злочинних угруповань в структурі організованої злочинності.

Однією з основних ознак організованої злочинності, як зазначалося раніше, є створення стійких суспільно-небезпечних злочинних угруповань з функціонально-ієрархічною структурою побудови. Організовані злочинні угруповання є первинною ланкою, невід'ємним структурним елементом організованої злочинності, фундаментом її подальшого розвитку та змін. Саме злочинними угрупованнями вчиняється переважна більшість злочинів різностороннього характеру.

Злочинні угруповання – багатоаспектне явище, яке вивчається різними суспільними науками, і як об'єкт наукового дослідження давно привертає увагу вчених-юристів, які приділяли увагу різноманітним аспектам цього явища, у тому числі кримінально-правовим, кримінологічним, криміналістичним, психологічним тощо.

Злочинна група є особливим і специфічним утворенням, у якому діють свої закономірності, які надзвичайно важливі для виявлення, розкриття і розслідування злочинів та їх профілактики. Дослідження криміналістичної характеристики злочинних груп дозволяє прогнозувати поведінку злочинців на досудовому слідстві. Вивчення проблем злочинної групи, розуміння її психологічної сутності, особливостей формування й функціонування, аналіз криміналістичних типів злочинних груп, правильне розуміння ролі лідера в групі та конфліктів в середині групи – важлива умова наукового розуміння проблем боротьби з організованою злочинністю.

В криміналістиці застосовується системний підхід до вивчення злочинних угруповань, що припускає як системність щодо процесу розслідування, так й системне вивчення об'єкту дослідження, у даному випадку – злочинної групи.

Системний аналіз дозволяє цілісно підійти до вивчення злочинних груп, з урахуванням усіх їх складових, зовнішніх і внутрішніх факторів. При цьому злочинна діяльність не є пріоритетом над кримінальними угрупованнями і не виділяє перевагу між особистісними відносинами й злочинною діяльністю групи. Усі ці питання взаємопов'язані й повинні розглядатися тільки у системі. Злочинну групу слід вважати елементом структури, а злочинну діяльність – функцією. Вони знаходяться у постійній діалектичній єдності та протилежності. З точки зору системного аналізу злочинні угруповання є такими системами, що постійно розвиваються і проходять ряд етапів: зародження, становлення та розвиток.

Згідно із законодавством (ст. 28 КК України) злочинні угруповання за ступенем організованості поділяються на такі *види*:

- ❖ група осіб;
- ❖ група осіб за попередньою змовою;
- ❖ організована група;
- ❖ злочинна організація.

Але у науковій літературі існує багато поглядів щодо поділу злочинних угруповань на види. Аналіз цих визначень при усій їх різноманітності дозволяє об'єднати точки зору провідних науковців у групи відповідно до тих підстав, за якими вони поділяють злочинні угруповання на види.

До першої групи слід віднести науковців, які злочинні угруповання поділяють *за якісними ознаками* (суб'єктивний критерій).

Так, В.М. Биков за ступенем організованості злочинні угруповання поділяє на: випадкові; типу компанії; організовані; злочинні організації [23, с. 30].

В.С. Мешкова злочинні угруповання поділяє на: організовані злочинні групи та злочинні організації [24, с. 26].

23 Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

24 Мешкова В.С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.

Друга група науковців класифікує злочинні угруповання *за кількісними ознаками* (об'єктивний критерій).

Зокрема, Г.Г. Шиханцов виділяє прості (2-4 особи) і складні (5-10 осіб) злочинні групи, організовані угруповання та банди (до 100 осіб) [25, с. 90-92].

В.І. Попов, поруч із організованими групами, виділяє злочинні угруповання, які відрізняються від організованих груп чисельністю (більше ніж 10 осіб) [26, с. 65].

З наведеними класифікаціями важко погодитись. Раніше зазначалося, що організована злочинність – багатогранне і різноаспектне соціальне явище. Тому застосування для розподілу на групи якогось одного елемента або показника завжди буде викликати заперечення. У зв'язку з цим більш обґрунтованою можна вважати думку В.Т. Контемірова, який вказує, що розподіл на групи доцільно робити за кількісними і якісними ознаками, за спрямованістю злочинної діяльності, за складністю структурної побудови [27, с. 15-16]. Вважаємо, що такий підхід є більш вдалим і дозволяє на належному науковому рівні підійти до складання криміналістичної характеристики злочинних груп у сфері організованої злочинності.

Підсумовуючи наведені точки зору науковців, можна сказати, що усі вказані види злочинних угруповань деякою мірою підпадають під ознаки однієї з тих груп, що зазначені у законі. Тому у даній роботі будуть розглядатися види злочинних угруповань відповідно до чинного законодавства України, оскільки вони загалом відповідають сучасній практиці. Усі інші найменування, такі, як злочинні спільноти, синдикати, утворення, формування тощо, не приймаються до уваги, оскільки їх виділення є достатньо спірним без визначення характерних ознак для такого розподілу.

25 Шиханцов Г.Г. Юридическая психология: Учебник для ВУЗов / Под ред. В.А. Томсинова. – М.: “Зеркало”, 1998.

26 Попов В.И. Рецидив и организованная преступность. – М., 1998.

27 Контемиров В.Т. Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВД РФ ВСШ. – Волгоград, 1992.

З огляду вищевикладеного пропонується більш детально зупинитися на аналізі видів злочинних угруповань відповідно до чинного законодавства України. Розглядати ці об'єднання необхідно у динаміці – від простих груп до більш складних з високим ступенем розвитку.

Перший вид - випадкові групи. Вчинення злочину групою осіб значно відрізняється від скоєння злочину окремою людиною, це якісно нове явище. Так, законодавець у пункті 1 статті 28 КК України зазначає, що **злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.**

До таких груп можна віднести осіб, які випадково об'єдналися для вчинення групового злочину. При цьому необхідно звернути увагу на те, що випадкові групи представляють собою осіб, що об'єдналися не з ціллю вчинення злочинів, а, як правило, для задоволення потреб спілкування. Вже протягом певного часу група набуває антисоціального характеру і вчинення злочинів членами таких груп, як правило, має не запланований, а раптовий характер. В цьому випадку у вчиненні злочинів члени групи приймають участь із почуття солідарності, через те, що несподівано опинилися в певному місці у даний час, хоча об'єднання їх у групу носило зовсім інший, частіше незлочинний характер.

Приклад: Неповнолітні П., К. і С. відпочивали в дискоклубі “Пластилін”, при цьому розпивали спиртні напої. Побачивши, що незнайомий хлопець запросив на танець їх знайому дівчину, вирішили “провчити” останнього. Озброївшись кастетом і гумовою палкою, побили його і завдали тілесні ушкодження середньої тяжкості. На досудовому слідстві всі учасники хуліганських дій вини своєї не заперечували, давали правдиві показання, а щодо скоєного, пояснювали, що вчинили злочин з почуття солідарності, з метою “захисту” дівчини [28].

У цьому випадку можна сказати, що ступінь згуртованості членів випадкової групи низька, взаємозалежність і підтримка у випадку викриття групи

28 Архівна кримінальна справа Індустріального районного суду м. Дніпропетровська за 1990 р.

та притягнення співучасників до кримінальної відповідальності практично не знаходять прояву. На допитах (очних ставках) члени групи вину свою не заперечують і дають, як правило, правдиві показання як про свою участь у злочині, так і про діяльність групи в цілому.

Взагалі, для злочинних груп вказаного виду притаманна антисоціальна направленість, але незначна ступінь згуртованості та відсутність лідера і чіткої психологічної й функціональної структур не дозволяють віднести їх до кваліфікованих об'єднань.

Можна погодитись з В.М. Биковим, який вважає, що ролі у випадковій групі, як правило, не розподіляються, тобто співучасники вчиняють злочин сумісними діями, які не потребують складної підготовки й розробленого плану, під впливом емоцій та миттєвих поривів [29, с. 31].

Дії членів групи під час вчинення злочину рівнозначні, хоча активність злочинців може бути і різною. Умисел на вчинення злочину виникає раптово. Такий вид груп особливо характерний для неповнолітніх.

Другий вид. Якщо випадкова злочинна група залишається невикритою і продовжує свою злочинну діяльність, то поступово вона перетворюється у більш небезпечний кримінальний вид – **групу типу компанії**. Злочини нею вчиняються за попередньою змовою. Загальна згода на вчинення злочину серед учасників досягається заздалегідь, до її реальної реалізації.

Зокрема, у пункті 2 статті 28 КК України вказано, що **злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (два або більше), які заздалегідь домовилися про спільне його вчинення.**

Така злочинна група, на відміну від попередньої, має інший психологічний характер. У групах такого виду ще не склалися психологічна й функціональна

структури, але вже маються окремі їх елементи. Вона більш організована, має чітко виражену антигромадську направленість, дещо стабілізований склад; група переходить до вчинення серії однорідних злочинів, однак відсутні чіткі плани спільної діяльності. У цих групах ще немає лідера, але сформувалося ядро з найбільш активних і авторитетних членів.

Можна погодитися з думкою В.М. Бикова, що діловим відносинам з приводу вчинених групових злочинів приділяється все більше значення, але, у той же час, міжособистісні стосунки, які засновані на емоційних зв'язках й особистих почуттях симпатії, продовжують відігравати головну роль [30, с. 32].

В. Коновалов, підтримуючи думку В.М. Бикова, зазначає, що членів злочинних груп можуть пов'язувати і сімейні узи та особистісні зв'язки [31, с. 26].

Отже, вказане підтверджує теоретичне положення про те, що такі злочинні групи є групами за інтересами. До сфери спільних інтересів примикають і особисті симпатії, погляди, схожі норми поведінки, дефекти правосвідомості й виховання.

Приклад: Злочинна група в кількості п'яти чоловік, один з яких раніше судимий, за певний проміжок часу вчинила шість грабіжницьких нападів. При цьому злочинна група вчиняла злочини не у повному складі, але всі її члени були інформовані про вчинені дії. У складі групи почав виділятися лідер – раніше судимий К. Після викриття злочинної групи та затримання її членів під час вчинення ними однорідного злочину, на досудовому слідстві К. перший дав правдиві показання про діяльність злочинної групи, що підтвердили й інші її учасники [32].

З наведеного можна зробити висновок, що члени цієї злочинної групи, як правило, заздалегідь домовляються про свої дії та вчиняють, як правило, однорідні злочини, але при цьому зберігаються особистісні відносини між ними. Звідси

29 Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

30 Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

31 Коновалов В. Что такое организованная преступная группа // Законность. – 1993. – №8. – С. 25-28.

виявляються певні ознаки переходу до організованої групи, тобто виділяються окремі учасники, які здатні керувати ситуацією (лідер), а інші схильні до підпорядкування. У злочинних групах вказаного виду не існує лідера у повному розумінні цього слова, але є розподіл ролей при вчиненні злочинів, злочинні прибутки (доходи) між членами групи розподіляються порівну.

Отже, при співвідношенні класифікаційних ознак злочинні групи типу компанії є проміжною ланкою між простими й кваліфікованими, але не мають ознак жодного. Тому за конкретними кримінальними справами у злочинних групах цього виду можуть бути виявлені окремі ознаки як групи осіб, так і організованої групи.

Третій вид. Організована злочинна група, яка характеризується найбільшим ступенем суспільної небезпеки, є більш небезпечним різновидом злочинних угруповань і об'єднань, що має високий рівень психологічного розвитку: згуртоване й стійке. Її члени – взаємозалежні, підкоряються загальним правилам і нормам поведінки, які прийняті у групі.

Це – доволі тісний союз, у якому кожний знаходить собі емоційну підтримку, дорожить оцінкою своєї особистості з боку злочинної групи. Їм притаманна висока ступінь зорганізованості, чітка функціональна диференціація структури переважно ієрархічного типу, розподіл ролей з яскраво вираженою роллю лідера (організатора).

“Внутрішнє життя” в групі загалом зорієнтоване на учинення різноманітних злочинів з метою отримання максимальних злочинних прибутків. Крім того, кількість учинених злочинів протягом функціонування злочинної групи збільшується.

Відповідно до Пленуму Верховного Суду України, *організованою групою є стійке об'єднання двох і більше осіб, які спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності* [33, с. 119].

Питанню визначення поняття організованої злочинної групи та її основних ознак вченими приділяється достатньо багато уваги.

Так, на думку А.І. Долгової, організована група характеризується заздалегідь спланованою і цілеспрямованою злочинною поведінкою й домовленістю про постійну злочинну діяльність. Члени організованих груп оцінюють та прогнозують ефективність своєї діяльності, формують ціннісні орієнтації та систему норм поведінки [34, с. 8-9].

На відміну від А.І. Долгової, деякі науковці в основу визначення організованої групи покладають кількісний критерій.

Зокрема, В. Картавцев та Д. Савченко під організованою групою розуміють стале об'єднання трьох і більше осіб, які зорганізувалися для отримання матеріальної вигоди шляхом учинення одного або кількох злочинів [35, с. 18].

У цьому випадку автори виділяють таку ознаку організованої групи, як сталість (незмінність у якому-небудь відношенні до будь-яких ознак, якостей, елементів) [36, с. 523]. *Сталість групи* полягає у її міцності та стабільності. Ці ознаки проявляються у тривалості, системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни членів групи, прикритті злочинної діяльності як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб, наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів.

33 Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" №12 від 25 грудня 1992 р. із змінами, внесеними постановою Пленуму від 4 червня 1993 р. №3 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України (Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах за станом на 1 лютого 1995 р.), №1. – К.: ЮРІНКОН, 1995.

34 Долгова А.И., Пахомов В.Д. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие // Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.

35 Картавцев В., Савченко Д. Организована злочинність та кримінальний закон // Радянське право. – 1991. – №8. – С. 16-19.

36 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – Издание десятое, стереотипное. – М.: Советская энциклопедия, 1973.

О.М. Джужа, Є.М. Моїсеєв та Т.А. Третьякова організовану злочинну групу визначають як стійку групу осіб, які заздалегідь об'єдналися для вчинення одного або кількох злочинів і мають у своєму складі організатора [37, с. 29].

Слід вказати, що у цьому визначенні науковці, на відміну від В. Картавцева та Д. Савченка, виділяють таку ознаку групи, як стійкість (постійність) [38, с. 772]. *Стійкість групи* означає, що вона має відносно постійний склад учасників з наявністю тривалих зв'язків між ними і високого рівня організованості, однаковості у прийнятті рішень і послідовності у вчиненні злочинів.

У науковій літературі можна знайти й інші визначення, де під організованою групою розуміється ієрархічно побудована структура, що сформована для злочинної діяльності у вигляді промислу й функціонуюча під опікою корумпованих посадових осіб [39, с. 291].

На нашу думку, у цьому визначенні автори виділяють ієрархічність та наявність корумпованих зв'язків. *Ієрархічність* передбачає наявність системно-структурної побудови групи, яка включає у себе загальне керівництво (лідерів), чітко визначену підпорядкованість рядових членів, вертикальні зв'язки між вищими та нижчими структурами злочинного об'єднання.

Аналізуючи наведене, зазначимо, що науковці здебільшого дають визначення організованої злочинної групи, перелічуючи різноманітні ознаки. При цьому, більшість із них, даючи своє розуміння організованої групи, зупиняється лише на деяких ознаках. Зазначене дозволяє дійти висновку, що такі визначення є не досить повними та ґрунтовними, оскільки не розкривають цілісної суті цього негативного явища.

Проаналізувавши точки зору науковців, зокрема, А.І. Долгової, В.Д. Пахомова, В.Т. Контемірова, Є.І. Макаренка, І.В. Тарасюка,

37 Джужа О.М., Моїсеєв Є.М., Третьякова Т.А. Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник. / Під заг. ред. О.М. Джужа. – К.: НАВСУ, 1999.

38 Картавцев В., Савченко Д. Організована злочинність та кримінальний закон // Радянське право. – 1991. – №8. – С. 16-19.

І.В. Максимченка [40, с. 24; 41, с. 14-15; 42, с. 114-115; 43, с. 214-215], щодо ознак організованої злочинної групи, можна поділити їх на основні чотири групи за наступними підставами:

1. За ознаками організованості:

- ❖ виражені організаційно-управлінські структури та ієрархічність злочинних груп, наявність єдиних норм й правил поведінки, системи санкцій та їх практична реалізація;
- ❖ наявність лідера (організатора) та чіткий розподіл ролей й функцій в злочинній групі.

2. За характером діяльності:

- стійкий, запланований і законспірований характер злочинної діяльності, наявність спільних цілей, орієнтація на отримання максимально високих злочинних прибутків;
- постійний та тривалий характер злочинної діяльності групи;
- прагнення до встановлення міжрегіональних зв'язків;
- активне розповсюдження антигромадської ідеології;
- учинення нетрадиційних злочинів (зокрема, викрадення людей, торгівля людьми, незаконна трансплантація органів тощо);
- встановлення контактів із працівниками правоохоронних органів з метою використання цих корумпованих зв'язків для прикриття злочинної діяльності організованої групи.

3. За ознаками матеріального забезпечення:

39 Криміналістика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник для вузов / Под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. – Нижний Новгород: Нижегородская ВШ МВД России, 1995.

40 Долгова А.И., Пахомов В.Д. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие // Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.

41 Контемиров В.Т. Криміналістическа характеристика груп в сфере организованной преступности: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВД РФ ВСШ. – Волгоград, 1992.

42 Макаренко Є.І. Актуальні проблеми криміналістичного забезпечення боротьби з організованою злочинністю // Актуальні проблеми сучасної криміналістики // Матеріали науково-практичної конференції: У 2-х ч., Сімферополь – Алушта, 19-21 вересня 2002 р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 111-120.

- висока технічна забезпеченість злочинної групи;
- використання сучасних науково-технічних засобів, транспорту та новітньої вогнепальної зброї;
- наявність значних грошових сум, матеріальна підтримка членів злочинної групи та їх близьких.

4. За особливостями забезпечення злочинної діяльності:

- ❖ наявність корумпованих зв'язків із представниками державної влади та правоохоронних органів;
- ❖ цілеспрямована розробка заходів протидії правоохоронним органам;
- ❖ наявність системи нейтралізації форм соціального контролю.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що наявність хоча б однієї з перелічених ознак свідчить про стійкість, а, отже, – й про організованість групи.

Законодавець у статті 28 КК України вказує на ознаки, які мають бути для того, щоб віднести злочинну групу до організованої:

- наявність декількох осіб та їх попередня зорганізованість у спільне стійке об'єднання для готування або вчинення злочинів;
- об'єднаність злочинів єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на реалізацію цього плану;
- обізнаність усіх учасників такої групи з цим планом.

Необхідно зазначити, що низка науковців вдається до більш детального поділу ознак, розмежовуючи їх на основні та додаткові. Зокрема, можна погодитися з В.М. Биковим, який виділяє імперативні (обов'язкові) та факультативні (додаткові) ознаки організованих груп, визнаючи, що обов'язкові ознаки вказані у законі – це стійкість злочинної групи й розподіл функцій її учасників, спрямованих на досягнення єдиного плану групи.

До факультативних ознак він відносить:

43 Тарасюк І.В., Максимченко І.В. Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю на сучасному етапі // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: НАВСУ, 2002. – С. 214-217.

- формування психологічної структури у злочинній групі, висунення лідера (організатора);
- розподіл злочинних ролей в групі та підготовка до учинення злочинів;
- можливість використання складних способів учинення та приховання злочинів;
- підтримання жорсткої дисципліни та наявність спеціального грошового фонду (общаку);
- наявність у злочинній групі єдиної ціннісно-нормативної орієнтації;
- розподіл злочинних доходів у відповідності із становищем особи в структурі організованої групи.

Також автор вказує, що факультативні ознаки не завжди повною мірою встановлюються під час досудового розслідування, а у деяких організованих групах можуть бути взагалі відсутні [44, с. 4-8].

С.С. Єпішин також пропонує розмежовувати ознаки організованих груп на обов'язкові та факультативні. Але при цьому він підкреслює, що обов'язкові ознаки, як найбільш суттєві, притаманні усім організованим групам, а факультативні – враховують різноманітність життя. Тому до факультативних ознак автор відносить:

- кругову поруку та систему норм поведінки, обов'язкову для усіх членів злочинної групи;
- наявність управлінського ядра, ієрархічність та постійний склад групи;
- створення групи на тривалий час з метою заняття злочинною діяльністю;
- розробку заходів захисту від викриття [45, с. 85].

Отже, більшість авторів у дослідженнях виходять з найбільш суттєвих ознак організованої злочинної групи з точки зору їх повторюваності на практиці, інші науковці – з точки зору зазначення їх у законі.

44 Быков В.М. Признаки организованной преступной группы // Законность. – 1998. – №9. – С. 4-8.

45 Епишин С.С. Организованная преступная группа и ее признаки // Проблемы борьбы с организованной преступностью: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 81-89.

Враховуючи, що обов'язкові ознаки організованої групи містяться у законі, можна виділити головний критерій, який є підставою для розподілу груп на види та їх ознак.

Такої ж думки дотримується і В.І. Куліков, який фактично не досліджуючи критерії поділу, узагальнює та розділяє усі ознаки організованих злочинних груп на шість блоків, що характеризують таке:

- ❖ особливості формування злочинної групи;
- ❖ структуру (склад) організованої групи;
- ❖ рівень розвитку злочинної групи;
- ❖ сфери кримінальної активності групи;
- ❖ особливості функціонування організованої групи;
- ❖ організацію захисту від викриття [46, с. 119-120].

Основним критерієм відмежування організованої групи від інших видів злочинних груп є ступінь організованості та стійкості – показників розвитку злочинної групи. Під час визначення меж якісного рівня організованої групи, криміналістика тісно пов'язана із криминологією, кримінальним правом, психологією та іншими науками. З іншого боку, криміналістика повинна враховувати закономірності, які притаманні даному виду злочинного об'єднання, що володіє чітко вираженими системними якостями.

Організованість є головною відмінністю організованої злочинності від усякої іншої. Дослідники організованої злочинності неодноразово зазначали, що неможливо охарактеризувати її тільки кількісними показниками.

Так, К.Т. Чернова виділяє серед основних ознак організованої групи – організованість, до якої зараховує таке: ієрархічну структуру, розроблення плану, підготовку засобів для вчинення й приховування злочинів, розподіл ролей і

46 Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск: МГУ, 1994.

взаємодію учасників групи, розподіл доходів відповідно до положення у злочинній групі [47, с. 5-6].

Також необхідно зазначити, що у правоохоронній практиці виникають проблеми й помилки під час визначення ознак організованості тієї чи іншої злочинної групи. Мають місце факти, коли у кримінальних справах організовані злочинні групи відносяться до груп осіб, які вчинили злочин за змовою та навпаки. Тому, для визнання злочину таким, що вчинений організованою групою, у кожному конкретному випадку необхідно зазначати, за якими ознаками злочинна група є організованою.

Відповідно до статті 28 КК України відмінними рисами організованих груп є їх стійкість і попереднє об'єднання для вчинення одного або кількох злочинів. Злочинна діяльність стає єдиною, тривалою і являє собою цілісну систему.

Стойкість вказує на тривалість злочинної діяльності й постійний склад групи. Однак сама тривалість не є основною ознакою групи, тому що тривалі зв'язки можуть бути і в групах, які епізодично за попередньою змовою вчиняють злочини. Стойкість організованої групи виявляється у певній стабільності, цілісності групи при впливі зовнішніх та внутрішніх умов. Під зовнішніми умовами у цьому випадку слід розуміти суспільно-політичну обстановку: дію правових норм, конкретну оперативну обстановку тощо. Стойкість організованої групи із зовнішньої сторони – це жорстка конспірація, маскування злочинної діяльності, забезпечення тривалості функціонування, створення систем захисту від викриття, розробка різних способів учинення та приховування злочинів. Під внутрішніми умовами слід розуміти будь-які співвідношення, дії, зміни у структурі та складі групи.

Загалом, стійкість організованої групи припускає активну протидію силам, які спрямовані на роз'єднання та ліквідацію групи. Але необхідно враховувати, що

47 Чернова К.Т. Организованные группы расхитителей социалистического имущества: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07, 12.00.09 / Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1974.

одночасно в групі діють дві сили – перша спрямована на роз'єднання і розпад групи, інша – на згуртування та зміцнення. У цьому випадку стійкість означає, що створені умови, за яких переважає дія сил, що направлені на об'єднання, згуртування, інтеграцію та централізацію групи, завдяки чому організована група не розпадається, на відміну від групи за попередньою змовою.

Створення внутрішнього порядку в злочинній групі, розподіл ролей й закріплення функцій, формування ієрархії, відносин влади й підпорядкованості – це процеси, що направлені на підвищення самозбереження організованої групи і характеризують її стійкість.

На думку А.І. Долгової, стійкість організованої групи означає, що відносини між її членами підтримуються і в період між вчиненням злочинів, коли розробляються плани, проводиться підбір співучасників [48, с. 10].

Цілісність організованої групи означає відносну відособленість, ізолюваність і проявляється у конспіративному характері зв'язків її учасників, а також у тому, що злочинна група здатна чинити протидію як внутрішнім, так і зовнішнім змінам. Тому така організована група діє як єдиний організм.

Психологічну сторону стійкості групи характеризує також її згуртованість, яка полягає у її спаяності та однотайності [49, с. 100]. Згуртованість – це внутрішній стан організованої групи, а стійкість – зовнішній. Вважається помилковим розмежовувати стійкість і згуртованість, тому що ці два явища перебувають у взаємодії та взаємозалежності, виступають як єдине ціле і є нерозривними.

Тому стійкість групи за попередньою змовою відрізняється від стійкості організованої групи тим, що у першому випадку склад її стабілізувався, але формування групи ще не завершено, члени групи вільно виходять зі складу, так само з'являються й нові члени. Стійкість же організованої групи носить дещо

48 Долгова А.И., Пахомов В.Д. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие // Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.

інший характер: має місце стабільність, сталість і цілісність її складу, входження в групу нових членів обмежене, а до виходу будь-кого з групи інші члени ставляться вкрай негативно. Але основна відмінність між ними полягає у тому, що спільна злочинна діяльність розрахована на тривалий час.

Загалом, можна сказати, що функціональні та структурні характеристики організованої групи в діях переплітаються, доповнюють одна одну і тісно пов'язуються з цілями групи.

Також необхідно зазначити, що різновидом організованих груп є банди, що відрізняються, як правило, за ознаками організованості [50, с. 51]. Банда – це стійка організована й озброєна група з двох або більше осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або кількох нападів на громадян, підприємства, установи та організації. Групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри щодо вчинення злочинів [51, с. 180].

Деякі науковці, порівнюючи організовані групи з бандами, в якості відмінної обов'язкової ознаки виділяють її озброєність. Зокрема, О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв та Т.А. Третьякова визначають банду як організовану озброєну злочинну групу, яка створюється з метою нападу на юридичних або фізичних осіб [52, с. 7].

Підсумовуючи наведене, підкреслимо, що, незважаючи на обов'язкові ознаки групи, що зазначені у законі, існують інші, на які нема прямого посилання. Ці ознаки можна розглядати як додаткові. На основі вивчення кримінальних справ

49 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001.

50 Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999.

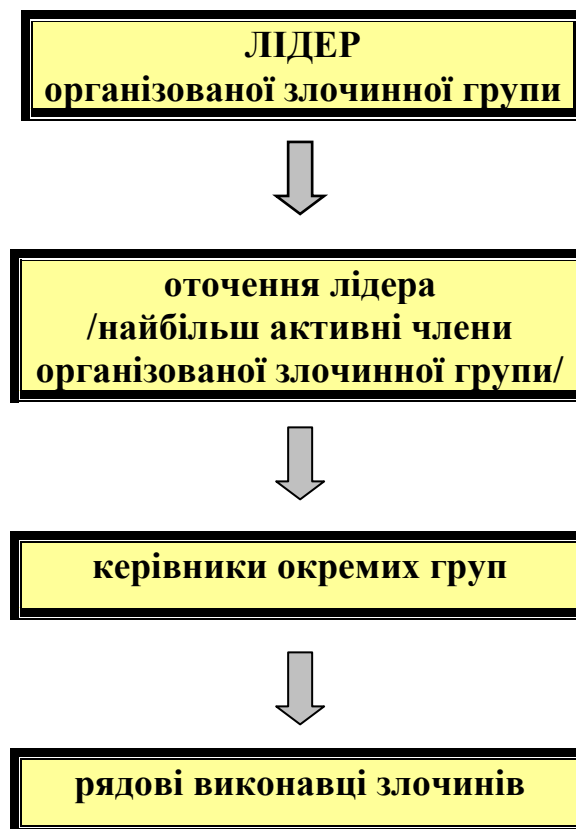
51 Постанова Пленум Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. №9 “Про судову практику в справах про бандитизм” / Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1997 рр.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – №1.

52 Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стилий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під ред. О.М. Джужа – К.: НАВСУ, 2000.

та оперативних матеріалів про злочинну діяльність організованих злочинних груп, були виявлені такі *додаткові ознаки*:

1. Чітка ієрархія та наявність лідера.

Чітко виражена ієрархічна структура означає упорядкованість злочинного угруповання щодо відносин лідерства та підпорядкованості. Злочинну групу очолює лідер, який має біля себе наближених осіб – активних членів групи, які виконують контрольні й розпорядчі функції стосовно рядових виконавців. Типовою можна визнати таку ієрархію:

Таким чином, для організованої злочинної групи характерна інтеграція, коли усі її члени розділяють цілі злочинної діяльності і висувають лідера (організатора).

2. Чіткий розподіл злочинних ролей і закріплення функцій в організованій групі.

В організованій групі злочинні ролі чітко розподіляються. Так, одні члени групи беруть участь у підготовці до учинення злочинів (зокрема, ведуть розвідку, підшуковують об'єкти злочинного посягання, облаштовують засідки); другі – безпосередньо учиняють злочини; треті – забезпечують збереження та збут викраденого; інші – забезпечують прикриття злочинної діяльності групи. Отже, кожний член організованої групи знає свої обов'язки, тому злочинне об'єднання функціонує швидко, злагоджено й організовано.

3. Планований характер злочинної діяльності групи.

Практично усі організовані групи вчиняють злочини на основі заздалегідь розробленого плану. Тому тривалість функціонування таких груп неможлива без планування їх специфічної діяльності. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів було встановлено, що організовані злочинні групи функціонували: до 1 місяця – 5%, до 3 місяців – 10%, до 1 року – 66%, більше 1 року – 19%.

4. Мобільність, озброєність та висока технічна оснащеність злочинної групи.

Ця ознака полягає у придбанні та використанні під час учинення злочинів найсучасніших технічних засобів та зброї (зокрема, засобів зв'язку, новітньої вогнепальної зброї і т.п.), що дозволяє членам групи координувати свої дії, легко долати опір, швидко зникати з місця скоєння злочину не залишаючи жодних слідів злочинної діяльності групи.

Приклад: К. створив банду у складі 10 чоловік з метою захоплення заручників та вимагання грошей. Вони придбали автомат АКС-74, 2 пістолети “ТТ” та 120 набоїв до них, 2 гранати (Ф-1 та РГД-5), 3 автомобілі, 2 квартири для тримання заручників, сучасні засоби зв'язку, форму працівників міліції та спеціальні засоби (бронежилет, наручники). К. розробляв способи учинення злочинів, складав плани, графіки і схеми, враховуючи можливості виникнення непередбачених ситуацій, розподіляв ролі всередині групи, керував учиненням

злочину. Зокрема, з метою викрадення бізнесмена, обладнали автомобіль міліцейською атрибутикою, переодягнувшись у форму працівників міліції, зупинили автомобіль гр. Д. і, погрожуючи зброєю, застосовуючи насилля, викрали останнього [53].

5. Стійкість, згуртованість і постійність складу злочинної групи.

Ця ознака є наслідком взаємозв'язку в організованій групі окремих осіб між собою, їх свідомим рішенням зробити злочинну діяльність взірцем свого життя. У складі злочинної групи, як правило, відсутні випадкові люди.

Приклад: Так, С. і О. створили банду в кількості 11 чоловік. Її метою був напад на підприємства і окремих громадян. Керівники визначали вид злочинної діяльності, обирали об'єкт нападу, час вчинення злочину, планували хід і спосіб реалізації злочинних задумів і погоджували його з іншими учасниками злочинної групи. Для вчинення кожного злочину добиралися особи, які володіли певним злочинним досвідом та спеціальними знаннями. Банда функціонувала майже 2 роки і вчинила 18 нападів [54].

Наведений приклад свідчить, що банда не дотримувалась певної спеціалізації, а вчиняла різні злочини, склад організованої групи під час нападів змінювався залежно від об'єкта і обраного способу посягання, нові учасники не залучались. Усе це вказує на стійкість, згуртованість та стабільність складу злочинної групи.

6. Дисципліна, наявність в злочинній групі системи норм та правил поведінки.

В злочинній групі формуються власні погляди, норми поведінки та ціннісні орієнтири. Їх дотримуються усі члени організованої групи. Це дозволяє під час учинення злочинів діяти швидко і узгоджено в умовах ризику і в ситуаціях, що виникають раптово.

7. Діловий характер стосунків між членами злочинної групи.

53 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2000 р.

З розвитком функціональної структури міжособистісні відносини в організованій групі змінюють свій характер. Особисті відносини, засновані на почуттях симпатії, стають непотрібними, оскільки не сприяють успіху і повністю замінюються діловими, заснованими на спільному учиненні злочинів.

8. Єдина матеріальна база.

Організована злочинна група, як правило, володіє значним матеріальним фондом і створює спеціальні грошові фонди (“каси”, “общаки”). Їх головне призначення – фінансування злочинної діяльності, дача хабарів та надання фінансової допомоги особам, які засуджені за вчинення злочинів, та членам їх сімей.

9. Спеціальні методи формування злочинної групи.

Склад учасників злочинної групи, як правило, відповідає оптимальній кількості для функціонування злочинної діяльності. Усі члени групи входять до неї добровільно, виняток становлять особи, які необхідні групі для вчинення злочинів і тому втягнуті в групу за допомогою погроз або шантажу. Форми залучення до групи можуть бути різноманітними.

Зокрема, під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів було встановлено, що для формування організованих злочинних груп лідери використовували:

- ❖ компрометацію та шантаж (61%);
- ❖ ставлення у матеріальну залежність (32%);
- ❖ створення перешкод на роботі (7%).

Іноді вище зазначені прийоми застосовувалися у сукупності.

Приклад: Так, К. створив банду з метою вбивства гр. П. Неповнолітній С. знав про плани банди, тому К., погрожуючи вбивством, змусив його взяти участь у

вчиненні злочину, втягнувши тим самим у злочинну діяльність організованої групи [55].

10. *Наявність злочинного досвіду у членів організованої групи.*

Злочинний досвід у членів організованої групи зумовлюється їхнім способом життя. Члени групи, які мають недостатній злочинний досвід, набувають його від інших членів групи, у тому числі і під час спільних дій при учиненні злочинів.

Приклад: Так, К. і В. створили озброєну організовану злочинну групу у кількості 5 чоловік для нападу на громадян. З метою психологічної підготовки та набуття професійних навичок членами групи в убивствах, вирішили вбити кількох чоловік різними способами. Група функціонувала близько трьох місяців і вчинила близько 22 озброєних напади, при цьому скоїла 14 вбивств з особливою жорстокістю [56].

11. *Тривалість та конспіративний характер злочинної діяльності, направленість на отримання значних прибутків* визначається самим характером групи. Необхідність підтримувати рівень матеріального добробуту злочинної групи визначає безперервний характер її діяльності. Члени групи намагаються перебувати поза увагою правоохоронних органів, вживають заходи для маскування злочинного способу життя. Це перетворює групи на законспіровані та такі, що важко розпізнаються традиційними оперативно-розшуковими методами, злочинні об'єднання.

12. *Наявність корумпованих зв'язків.*

Наявність корумпованих зв'язків є однією з важливих ознак організованих злочинних груп, які забезпечують не лише тривале їх функціонування, а й розвиток у майбутньому. Для організованих груп характерні корумповані зв'язки на високих рівнях, що важко встановити під час досудового розслідування. Корупцію не можна вважати відмінною ознакою організованої групи, тому що і в

55 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 1997 р.

групі осіб, що вчиняють злочини за попередньою змовою, можуть бути такі зв'язки. В той же час корумповані зв'язки – характерна ознака групи. Чим організованіше злочинне угруповання, тим вищий рівень його корумпованих зв'язків, що необхідно враховувати під час розслідування.

З огляду на наведене, можна дійти висновку, що під *організованою злочинною групою* слід розуміти *стійке об'єднання осіб (трьох і більше), які попередньо зорганізувалися для спільної злочинної діяльності, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, діяльність яких свідомо спрямовується лідером за підтримки інших членів групи на постійне вчинення злочинів, з метою вилучення максимальних злочинних прибутків.*

Четвертий вид. Найбільш небезпечною серед усіх злочинних угруповань є *злочинна організація*, яка має складний опосередкований характер, призводить до формування стійких організованих форм зв'язків учасників, засвоєнню складних способів учинення і приховування злочинів, де безпосереднє спілкування між членами замінюється інформаційними зв'язками [57, с. 374], а відносини мають діловий характер.

Беручи до уваги традиційність та глобальність міжнародної злочинності, найвідомішими транснаціональними злочинними організаціями на сьогодні є такі:

- ❖ італійський злочинний синдикат;
- ❖ російська мафія;
- ❖ японська якудза;
- ❖ китайські тріади;
- ❖ колумбійські картелі;
- ❖ мексиканська федерація.

Усі перелічені структури мають узагальнену назву “Велика Шістка”.

У світі існують й інші види злочинних організацій, наприклад:

56 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2000 р.

57 Стеценко Ю.В. Виявлення таємних комунікацій як складова протидії організованій злочинності на сучасному етапі // Держава і право. – 2002. – №17. – С. 374-377.

- гангстерські синдикати у Туреччині, Нігерії, Нікарагуа, Домініканській Республіці (це високоорганізовані злочинні об'єднання, але вони не мають глобального впливу у світі і, як правило, є підзвітними “Великій Шістці”);
- терористичні організації Сендеро Луміносо, Тупак Амару, Хезболлах, Абу Нідаля (їхня злочинна діяльність – наркобізнес, торгівля зброєю – направлена на досягнення насамперед політичних, а не корисливих цілей) [58, с. 27].

Загалом, *організація* – складна організована єдність [59, с. 446].

У перекладі з французької (*organisation*) *організація* – це група осіб, що становить колектив, єдине ціле, об'єднане на основі спільних завдань, програм [60, с. 494].

Злочинна організація – це об'єднання осіб організованих груп для сумісної злочинної діяльності з виділенням самостійних функцій керівництва і безпосереднього вчинення злочинів та забезпечення виживання злочинної організації [61, с. 52].

Згідно концептуальної моделі, що запропонована Президентською Комісією Сполучених Штатів по вивченню організованої злочинності, злочинну організацію визначають як групу окремих, найбільш впливових людей, які займають високі посади у владних й виконавчих органах держави або відносяться до олігархічної верхівки суспільства. Вони керують діяльністю безпосередніх виконавців, які втягнуті у злочинну діяльність і є їх працівниками [62, с. 57].

На думку В.Г. Гриба, злочинна організація – це складне, ієрархічне об'єднання, що включає безпосередніх виконавців злочинів (окремі групи), а

58 Савченко А. Транснаціональні злочинні організації // Часопис МВС України. Форпост. – 2001. – № 4. – С. 27-28.

59 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – 4-ое изд. дополн. – М.: ГИС, 1960.

60 Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Т. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К., 1983.

61 Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999.

62 Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001.

також структури з контрольними, охоронними й ідеологічно-управлінськими функціями [63, с. 6-7].

М. Акімов вказує, що визначальною рисою й, водночас, зброєю злочинних організацій є корупція [64, с. 69].

Отже, злочинні організації відрізняються складною структурою і системою управління, володіють широкими зонами впливу, глибоко укорінені в офіційних структурах, мають у розпорядженні центри, служби контролю, зв'язку та інформації, а також нерухомість, офіційне прикриття (підприємства, казино, різноманітні фонди), що приносять прибуток.

Стосовно законодавчого визначення цього явища, то згідно з пунктом 4 статті 28 КК України, *злочинною організацією* визнається *об'єднання осіб, яке є: стійким, ієрархічним, об'єднує декількох осіб (трьох і більше), за попередньою змовою зорганізоване його членами або структурними частинами для спільної діяльності.*

Уся діяльність злочинних організацій спрямована на безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, керівництво чи координацію злочинної діяльності інших осіб, забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших організованих злочинних груп.

Власне кажучи, злочинні організації – це ті ж організовані групи, але з більш високим ступенем організованості й згуртованості, які вчиняють тяжкі злочини з використанням складних злочинних технологій, кримінального професіоналізму й корумпованих зв'язків і можуть існувати тривалий час. Вони характеризуються більш складною, ніж в організованих групах, структурою: складаються з окремих блоків, що очолюються лідерами; рядові члени не знають усіх учасників організації і спілкуються тільки з членами свого блоку.

63 Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.

64 Акімов М. Перспективний напрям кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю // Право України. – 1999. – №9. – С. 69, 83.

Організацію очолює сильний лідер, який, використовуючи авторитарні методи управління, “замикає на собі” усі її структурні ланки. Це досить складне утворення, структурними частинами якого є організовані злочинні групи.

Так, найбільш вагомим у злочинному середовищі Санкт-Петербурга було так зване Малишевське угруповання (лідер – Малишев). Воно створене наприкінці 80-х років в результаті об’єднання таких організованих злочинних груп міста, як тамбовська, красносельська, воркутинська та ряду інших і зосередило у своїх рядах біля двох тисяч бойовиків й інших членів злочинних груп.

Також необхідно зазначити, що тривале функціонування злочинної організації забезпечується створюваною власною внутрішньою контррозвідкою та розвідкою. Її структурні ланки формуються на базі державно-виробничих управлінських структур, що виконують подвійні функції законного та злочинного характеру. Такій організації притаманний корисливо-господарський вид злочинної діяльності, у тому числі й у зовнішньоекономічній сфері. Здебільшого, базовими напрямками цієї діяльності є паливно-енергетичний комплекс, сфери приватизації, кредитно-фінансова та банківська системи. Таке утворення активно використовує зв’язки з корумпованими урядовцями та представниками різних гілок влади, при цьому широко застосовується шантаж та хабарництво, а іноді вбивства на замовлення небажаних конкурентів.

Конспірація злочинної діяльності та легальне прикриття членів злочинних організацій завдає значних труднощів у їх викритті. При розслідуванні злочинів повна структура злочинної організації не виявляється, окремі її блоки залишаються поза зором слідчих органів, тому процес розкриття та розслідування злочинів ускладнюється й потребує проведення глибоких законспірованих розвідувальних заходів. Під час досудового слідства члени злочинної організації часто відмовляються давати показання або дають їх лише у тих межах, що доведені матеріалами кримінальної справи.

Але необхідно зазначити, що незважаючи на вказані труднощі, розслідування групових злочинів не є безперспективним. У будь-якій злочинній організації ведеться боротьба за лідерську владу, за підвищення частки злочинних прибутків, за становище у складі групі, що може бути успішно використано в процесі викриття їх злочинної діяльності. Виявити конфлікти і протиріччя та вміло застосувати їх під час досудового слідства – основне завдання слідчого.

Слід вказати і на те, що злочинній організації притаманні усі ознаки, що характеризують організовану злочинну групу. Але деякі з них мають свою специфіку. Зокрема, злочинні організації у своїй діяльності теж прагнуть отримати максимальні злочинні прибутки. Але при цьому, вони можуть отримувати доходи як від незаконної злочинної діяльності (зокрема, торгівля зброєю та наркотиками, проституція), так і на основі законної діяльності (наприклад, торгівля, банківські послуги, спонсорська або благодійна діяльність тощо).

Залежно від сфер діяльності злочинних організацій, можна розрізняти групи, що діють у сферах: промисловості, сільського (фермерського) господарства, підприємництва, фінансово-кредитній, експорту й зовнішньої торгівлі, військової промисловості й оборони, медицини, приватизації, політики, високоточних технологій, обслуговування, науки, туризму та шоу-бізнесу.

Групи, які діють у тій чи іншій сфері, володіють специфікою, що пов'язана зі знанням умов виробництва й способів вилучення доходів. Поділ на сфери носить, звичайно, умовний характер, оскільки межі дій організованих злочинних груп, що вчиняють злочини, можуть мати розбіжності з галузями виробництва або територіальними одиницями.

Як зазначає П.М. Кубрак, напрями діяльності злочинної організації можуть мати не тільки корисливо-господарський злочинний характер, відповідні формально-виробничі ознаки її побудови, але і відкриту або замасковану антиконституційну та іншу підривну діяльність. Такі злочинні організації мають своє політико-ідеологічне обґрунтування, статутні положення, а їх злочинна

діяльність може мати зв'язки і з іноземними підривними організаціями та спецслужбами [65, с. 416-417].

Підсумовуючи, необхідно вказати, що розмежування злочинних угруповань на види за рівнем розвитку й організованості має умовний характер, оскільки завжди є різноманітні перехідні види злочинних груп, але їх можна віднести до одного з розглянутих чотирьох.

Правильне визначення виду злочинного угруповання має суттєве криміналістичне значення і повинне враховуватися слідчим під час досудового розслідування злочинів цієї категорії. Слідчим та працівникам оперативних підрозділів необхідно розуміти ступінь психологічної єдності і взаємної підтримки членів злочинних угруповань, їхню організованість та згуртованість, що допоможе кваліфікувати злочинну групу як організовану та визначити низку оперативно-розшукових заходів, обрати правильну тактику слідчих дій й напрямки досудового розслідування.

Отже, встановлюючи ознаки злочинного угруповання, слідчий повинен пам'ятати, що не усі злочинні групи можуть розпізнаватися за наведеними ознаками. Злочинна група – це живий соціальний організм, який розвивається від простих видів до найбільш складних.

65 Кубрак П.М. Поняття, види організованих злочинних утворень і організованої злочинної діяльності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 410-418.

1.3. Криміналістична характеристика лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань.

Створення організованої групи, розподіл функцій, узгодженість відносин лідерства і підпорядкованості вказує на функціонально-ієрархічну структуру побудови злочинного об'єднання. Ієрархічність передбачає наявність відповідної системно-структурної побудови злочинного угруповання, яка має такі риси:

- ❖ наявність загального керівництва (лідера угруповання);
- ❖ чітко визначену підпорядкованість рядових членів злочинного об'єднання його керівникам (лідерам);
- ❖ вертикальні зв'язки між вищими та нижчими структурами угруповання;
- ❖ загальні норми та правила поведінки та дотримання їх усіма членами злочинного угруповання.

Розглядаючи організовані злочинні угруповання як суб'єкт злочинної діяльності, слід пам'ятати про те, що кожне злочинне об'єднання складається з окремих індивідів, які володіють певними знаннями, якостями та ознаками, що характеризують їх в особистісному відношенні. Становище у складі злочинної групи накладає відбиток на поведінку й риси характеру її членів, в яких відображаються усі ознаки організованої групи в цілому. Усе це є основою для визнання члена групи як суб'єкта злочину.

Необхідно зазначити, що поняття суб'єкта злочину розкриває тільки кримінально-правову характеристику і свідчить про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене протиправне діяння. Поняття ж особи злочинця більш широке за своїм змістом і включає його індивідуальність, соціальну сутність, життєві й моральні цінності тощо.

Криміналістичне вивчення особи злочинця дає важливу інформацію, яка складає зміст одного з елементів криміналістичної характеристики злочинів. На

думку В.О. Образцова, особа злочинця характеризується різноманітними ознаками, які поділяються на:

1) безпосередні незмінні ознаки біологічного походження;

2) соціально – обумовлені ознаки, які можуть змінюватися. При цьому, зміни можуть бути пов'язані із впливом на даного суб'єкта зовні (наприклад, травми, каліцтва), а також можуть виходити як від нього (зокрема, навмисна зміна зовнішності), так й проти його бажання, під впливом соціальної сфери та інших умов [66, с. 41].

Формулюючи криміналістичну характеристику особи злочинця, як правило, виділяють соціальну належність, освітній рівень, вік, наявність психічних відхилень, сімейний стан, інтереси та схильності. Суттєве значення мають такі характеристики суб'єкта, виникнення яких пов'язано з підготовкою, вчиненням та прихованням злочину, а також з подальшою його поведінкою. Наприклад, сюди можна віднести спроби змінити чи замаскувати свою зовнішність під час підготовки до злочину (знищення особливих прикмет) та поведінку злочинця, яка характеризує його після вчинення злочину (явка з повинною, приховання викраденого). Важливе значення має і наявність злочинного досвіду та навичок.

Отже, необхідно вказати на те, що характеристика членів організованих злочинних угруповань може складатися із сукупності даних про:

- соціально-демографічні, морально-психологічні і кримінально-правові ознаки;
- закономірності зв'язків особистісних якостей злочинця та його діяльності з іншими елементами злочину.

Можна погодитись із Г.Г. Зуйковим, який вважає, що якості особи злочинця відносяться, поруч з мотивами й цілями злочину, до обставин суб'єктивного характеру, що детермінує спосіб учинення злочину [67, с. 14].

66 Криміналістика / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1995.

67 Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. – М., 1970.

Таким чином, можна зазначити, що характеристика особи злочинця має важливе криміналістичне значення та дозволяє звужити коло осіб, серед яких можуть знаходитися злочинці, висувати версії щодо мотивів, цілей та способів учинення й приховання злочинів, визначати тактику слідчих дій під час розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. Отже, характеризуючи суб'єкт злочину, важливо враховувати його соціальні, фізичні та психічні особливості, а також місце в ієрархії злочинної групи та рольову функцію в ній.

Говорячи про особливості особи злочинців, що вчиняють злочини у складі організованих груп, насамперед, необхідно звернути увагу на склад і структуру таких угруповань. Дослідження структури організованих злочинних груп здійснювали як вітчизняні, так і західні науковці.

Так, В.Г. Гриб у злочинній групі виділяє такі блоки:

- керівництво;
- “розвідка”, “контррозвідка” та “радники-спеціалісти”;
- куратори певних територій та напрямів діяльності;
- матеріального забезпечення;
- виконавці злочинів, бойовики та охорона [68, с. 7].

В.С. Мешкова пропонує таку структуру організованих злочинних груп:

- регіональні лідери злочинної діяльності та організатори окремої групи;
- радники і консультанти та розвідка і контррозвідка;
- ізолюючий блок та блоки захисту – “криши”;
- активні члени, бойовики, охоронці (*Додаток А*) [69, с. 19, 21].

На думку Є.В. Горенської, структура злочинного угруповання виглядає наступним чином:

- організатор (організатори) та помічники організатора;

68 Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.

- керівники підрозділів, розвідка й контррозвідка та технічне забезпечення;
- виконавці, охорона керівного ядра та ін. [70, с. 275].

Отже, підсумовуючи вищенаведені точки зору, можна зробити висновок, що науковці виділяють блоки злочинних груп, які різні за назвою, але мають єдині функції. Тому, узагальнюючи думки вчених та враховуючи сучасний стан правоохоронної практики з протидії організованій злочинності, можна дійти висновків, що кожному такому злочинному угрупованню притаманна наявність таких *структурних одиниць*:

- лідери (організатори) організованих груп чи злочинних організацій;
- аналітичний блок (радники та консультанти);
- блок безпеки (розвідка та контррозвідка);
- блок прикриття (захисту), що складається із корумпованих чиновників і представників правоохоронних органів, а також з адвокатів, які обслуговують організовані злочинні групи, та утримувача єдиної “каси”;
- активні члени групи: бойовики, безпосередні виконавці злочинів, охоронці, навідники та ін.

Правоохоронна практика свідчить, що кількість активних членів злочинних угруповань може коливатися від кількох осіб до декількох сотень. Так, в СНД на початку 90-х років діяли дві організовані злочинні групи – банди: “айрапетовська” та “слонівська”. Кожна з цих банд нараховувала близько 800-1000 членів, мала свої “філіали” – бандформування. Банди розподілялися на бригади, а ті у свою чергу – на ланки, що очолювалися “бригадними” та “ланковими” – найбільш авторитетними бандитами [71, с. 15].

69 Мешкова В.С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.

70 Горенская Е.В. Признаки организованных преступных структур в сфере нелегального автобизнеса (по материалам северо-кавказского РУБОП) // Проблемы борьбы с организованной преступностью в северо-кавказском регионе (правовой, политический, экономический, национальный аспекты): Материалы Всероссийской науч.-практич. конф. 23-24 ноября 1999 г. – М., 2000.– С. 272-277.

71 Плоткин Д., Ищенко Е. Борьба с бандитизмом: системный подход // Законность. – 2001. – №11. – С. 15-19.

Згідно з даними, отриманими під час вивчення оперативно-розшукових матеріалів та дослідження кримінальних справ, склад злочинних угруповань останнім часом здебільшого налічує:

- ❖ 2-3 особи – 7%;
- ❖ 4-5 осіб – 34%;
- ❖ 6-10 осіб – 41%;
- ❖ більше ніж 10 осіб – 18%.

Наявність лідера групи є суттєвою ознакою та важливим елементом криміналістичної характеристики злочинних угруповань. Лідер є центральною фігурою у злочинному угрупованні. Він згуртовує групу у психологічному розумінні, надає її діяльності єдиний та цілеспрямований характер.

Об'єктивно в злочинній групі виникає потреба у керуванні. Ускладнення злочинної діяльності, прагнення до отримання максимальних злочинних прибутків потребує координації та управління. У злочинній групі поступово з'являється особа, яка здатна до аналізу ситуації, керівництва людьми та обізнана з технологією злочинного бізнесу. Аналіз особистісних якостей членів злочинних груп дає можливість спостерігати чітке розмежування на дві категорії: одні здатні до управління, інші схильні до підпорядкування.

В середньому, у злочинному світі “коронується” не менше ніж 8-11 злочинних авторитетів на рік [72, с. 177]. Зокрема, в Україні тільки у 2000 році стосовно 800 лідерів було порушено кримінальні справи [73, с. 2].

Висунення лідера в злочинних групах відбувається стихійно, за мірою їх розвитку та функціонування [74, с. 108]. При цьому, як вказує В.М. Биков, діють два фактори – об'єктивний та суб'єктивний.

72 Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под. ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: “ИНФРА-М”, 1996.

73 Звітують слідчі. Брифінг у МВС / Міліція України. – 2001. – №2.

74 Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов / В.В. Богословский, А.А. Степанов, А.Д. Виноградова и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981.

Об'єктивний фактор полягає у тому, що в лідери висувається той член групи, який найбільш “корисний” для її діяльності, найкращим чином проявляє себе в готуванні та вчиненні злочинів.

Суб'єктивний фактор полягає у тому, що особа, яка висувається в лідери, володіє такими особистими якостями, які необхідні для здійснення функцій лідера в злочинній групі. Вона найбільш активна, енергійна, рішуча, наділена високим інтелектом, життєвим, у тому числі й злочинним досвідом [75, с. 37].

Підтвердженням цього є дані, отримані під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів. Так, у більшості випадків лідер має вищу освіту – 62%, тоді як середню спеціальну – 25%, середню освіту – 12%, незакінчену середню освіту – 1%.

У науковій літературі поняттю лідерства приділяється багато уваги психологами, кримінологами, криміналістами та іншими вченими. Так, у соціальній психології під лідером групи розуміється її член, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах раптової, специфічної та, як правило, досить значущої ситуації, з метою забезпечення колективної злочинної діяльності для досягнення загальної мети. Це особа, чий авторитет, влада і повноваження визнаються усіма членами групи [76, с. 664; 77, с. 158; 78, с. 176].

Загалом, висування лідера відбувається поступово за ступенем розвитку та функціонування злочинного угруповання. В групах з низьким психологічним розвитком (випадкові, типу компанії) ще немає лідера, але сформувалось ядро з найбільш активних і авторитетних членів. Процес висування лідера тільки починається, а у разі викриття групи – припиняється. І лише в злочинних групах з високим психологічним розвитком (організовані групи, злочинні організації) лідер

75 Быков В.М. Лидерство в преступных группах // Законность. – 1997. – №12. – С. 37-40.

76 Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы психологии.

77 Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.Н. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1995.

78 Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986.

представлений у класичному вигляді. В цих групах лідер проходить шлях від особи, яка володіє схильністю до лідерства та епізодично виявляє ці здібності, до справжнього керівника злочинного угруповання.

Лідер в злочинній групі виконує важливі соціально-психологічні функції. Саме завдяки лідеру злочинна група стає згуртованою, її склад стабілізується, відносини формалізуються.

До *основних функцій*, які лідер виконує в процесі функціонування злочинного об'єднання, можна віднести такі:

1) організаторська – полягає у тому, що лідер створює та організовує злочинне угруповання, розробляє заходи захисту, керує підготовкою, вчиненням й приховуванням злочинів, що забезпечує тривале функціонування групи, з метою заняття тривалою злочинною діяльністю (*Додаток Б*).

Відмінною рисою лідера є те, що він володіє глибокими спеціальними знаннями у тій сфері діяльності, на яку направлені інтереси кримінального угруповання та об'єднує під своїм керівництвом і направляє зусилля осіб з різними характерами, внаслідок чого визнається найбільш небезпечним членом злочинного об'єднання. Однак лідери можуть і не володіти спеціальними знаннями в кримінальному бізнесі, при цьому вони, як правило, залучають до своєї діяльності радників та консультантів. Тому сутність організаторської діяльності полягає у створенні таких умов, без яких не може бути забезпечений процес тривалої злочинної діяльності, який направлений на підготовку, вчинення та приховання злочинів;

2) інформаційна – тісно пов'язана із організаторською функцією. Лідер організує (забезпечує) надходження необхідної інформації, аналізує її, а у необхідних випадках передає членам злочинної групи.

Під час реалізації цієї функції лідер діє за двома напрямками: отримання інформації зовні і збирання відомостей про внутрішнє життя самої групи, що дозволяє лідеру завжди володіти обстановкою й контролювати дії злочинної

групи. Тому без надходження нової інформації тривале функціонування злочинного угруповання неможливе;

3) ідеологічна – полягає у тому, що лідер може суттєво впливати на морально-психологічний клімат не тільки у злочинному середовищі, але й у суспільстві, демонструючи рівень життя, який недоступний більшості.

У такому випадку люди (особливо молодь) бачать у цьому еталон для наслідування, потрапляючи у систему організованої злочинності, забезпечуючи тим самим її стійкість та відтворюваність. Значна увага лідерами приділяється, по-перше, розповсюдженню відомостей про всемогутність злочинних угруповань. Така інформація за необхідністю підкріплюється акціями терористичного спрямування, що викликає відповідну реакцію у населення. По-друге, одночасно міфологізується діяльність організованих злочинних угруповань чи окремих фактів щодо їх існування;

4) стратегічна – полягає у тому, що злочинні угруповання функціонують згідно з ідеями та планами лідерів (організаторів), яким притаманні домінування, цілеспрямованість, стійкість емоцій, що дозволяє зберігати необхідну соціально-психологічну дистанцію з оточуючими, тверезо аналізувати ситуацію, що складається, краще інших бачити можливості злочинної групи, прогнозувати вірогідні труднощі і на підставі цього невідкладно приймати певні “правильні” рішення;

5) нормативна – полягає у тому, що лідер угруповання формує однаковість поглядів і позицій членів групи, що забезпечує єдність дій у ситуаціях не планованих, раптових, пов’язаних з ризиком та небезпекою. Лідер визначає допустимі межі і норми поведінки всередині злочинної групи, встановлює заборони, за порушення яких застосовує відповідні санкції. З особистістю лідера, його поведінкою й переконаннями зв’язують свої поступки інші члени злочинної групи;

б) дисциплінарна – особливо важлива для організованих груп і злочинних організацій, де норми поведінки більш жорсткі, ніж в групах з низьким психологічним розвитком. В цю функцію лідера входить і обов'язок вирішувати різноманітні конфлікти, що нерідко виникають всередині групи.

Отже, можна сказати, що роль лідера в організованому злочинному угрупованні є визначальною. Він знаменує собою авторитарність. Чим більші організаторські функції лідера, тим вищий рівень організованості й згуртованості злочинного об'єднання; функціонування групи є тривалішим, злочинна діяльність більш різноманітна та прибуткова, направлена на різні сфери суспільного життя.

Оскільки лідер є організатором і керівником усієї злочинної діяльності групи, під час досудового розслідування злочинів та кримінально-правової оцінки злочинної діяльності лідера визначають як організатора групового злочину.

В юридичній літературі справедливо підкреслюється необхідність урахування співвідношення термінів “лідер” та “організатор”. Використання цих термінів залежить від того, як розглядається особа лідера та організатора. Якщо злочинна група розглядається з точки зору соціальної психології, то використовується термін “лідер”, а з позиції правової оцінки, відповідно до термінології кримінального права, лідер визначається як організатор.

У криміналістичній характеристиці злочинних груп, їх структури та суб'єктів терміни “лідер” і “організатор” використовуються відповідно до акценту, що ставиться у дослідженні.

Слід вказати, що діяльність лідера та самої злочинної групи є суспільно небезпечною. Правовою основою ефективної боротьби з організованою злочинністю є норми Кримінального кодексу України, які встановлюють кримінальну відповідальність осіб, що вчинили злочини у складі організованих злочинних груп чи організацій. Зокрема, стаття 255 КК України встановлює відповідальність лідерів (організаторів) за створення злочинної організації.

Оцінюючи ступінь суспільної небезпечності і характеризуючи кожного учасника організованої злочинної групи, законодавець виділяє організатора як найбільш небезпечного члена групи, який вносить у злочинні дії співучасників стійкість та організованість.

На думку Г.А. Крігера, організаторами є особи, які створили та керували злочинним угрупованням або керували підготовкою чи вчиненням певних злочинів [79, с. 131]. У цьому визначенні автор акцентує увагу на двох самостійних ознаках організаторської діяльності:

- утворенні та керівництві злочинним угрупованням;
- організації та керівництві окремими злочинами.

Отже, однією з ознак є організація та безпосереднє управління злочинними діями, а другою – загальне керівництво злочинним угрупованням.

На відміну від Г.А. Крігера, Ф.Г. Бурчак організатором групи вважає тільки особу, яка організувала або керувала вчиненням конкретного злочину [80, с. 141].

Більш широке тлумачення поняття організатора злочинної групи дає М.І. Ковальов. Автор вважає, що організаторами є особи, які створили та очолювали злочинне угруповання, розробляли плани злочинної діяльності, а також керували вчиненням окремих злочинів.

До організаторів конкретних злочинів М.І. Ковальов відносить осіб, які:

- ❖ організували злочин, тобто не тільки схиляли інших осіб до вчинення злочину, але й самі безпосередньо приймали участь у їх вчиненні;
- ❖ керували вчиненням злочину, незалежно від того, приймали вони особисту участь у фізичному виконанні складу злочину чи лише вчиняли дії, що сприяли успіху злочинної діяльності [81, с. 125].

А.М. Царегородцев фактично погоджується з визначенням М.І. Ковальова, і під організатором розуміє особу, яка організувала, очолювала чи керувала

79 Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959.

80 Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. – К.: Наукова думка, 1969.

злочинним об'єднанням або організувала конкретний злочин чи керувала його вчиненням. Він вказує на необхідність розмежування організаторів злочинного об'єднання та організаторів конкретних злочинів у формулюванні загального поняття організатора. Це обумовлюється тим, що умови відповідальності членів злочинного угруповання суттєво відрізняються і не можуть прирівнюватися до умов відповідальності співучасників інших форм співучасті [82, с. 15, 18].

На думку інших науковців, організатором є особа, яка організувала або керувала вчиненням злочину, а також умисна діяльність якої може бути пов'язана з утворенням злочинної організації [83, с. 494; 84, с. 446].

Що ж до законодавчого визначення організатора злочинного об'єднання, то відповідно до пункту 3 статті 27 КК України, ***організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу (злочинну організацію) або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховання злочинної діяльності організованої групи (злочинної організації).***

Аналізуючи статтю 27 КК України, можна виділити шість видів діяльності, які притаманні особі організатора та характеризують її:

- організація вчинення злочину (злочинів);
- керування підготовкою злочину (злочинів) або його (їх) вчиненням;
- утворення організованої групи чи злочинної організації;
- керування організованою групою чи злочинною організацією;
- забезпечення фінансування злочинної діяльності організованого угруповання;
- організація приховування злочинної діяльності.

81 Ковалев М.И. Соучастие в преступлении. Ч. 2. Виды соучастников и формы соучастия в преступлении // Учен. тр. – Т. 5. – Свердловск: СЮИ, 1962.

82 Царегородцев А.М. Ответственность организаторов преступлений. – Омск: Омская высшая школа МВД СССР, 1978.

83 Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Т. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К., 1983.

84 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – 4-ое изд. дополн. – М.: ГИС, 1960.

Перший вид діяльності полягає в організації злочину і складається з дій, що направляють, об'єднують інших співучасників на вчинення одного чи декількох злочинів або координують їхню поведінку. Організатору належить ініціатива у вчиненні злочину. Від нього виходять задуми щодо вчинення посягання, він підбирає та готує співучасників, забезпечує їх планами, зброєю й засобами вчинення злочину, визначає об'єкти посягання, розробляє загальну стратегію і тактику злочинної діяльності. Але ініціатива вчинення злочину може і не належати організатору, а бути лише підтриманою ним.

Отже, організація вчинення злочину – це широкий комплекс дій особи щодо організації й підготовки до вчинення злочину. Особиста участь організатора у вчиненні злочину є не обов'язковою. Основне завдання, на виконанні якого зосереджена увага організатора під час організації вчинення злочину – спрямувати, об'єднати і скоординувати зусилля інших осіб на вчинення злочину.

Приклад: Так, організована злочинна група, організатором якої був К., вчинила кілька збройних розбійних нападів на квартири громадян з метою викрадення грошей та цінностей. При цьому К. діяв як організатор, вказуючи на квартири, на які вчинялись напади. Безпосередньої участі у вчиненні злочинів К. не приймав [85].

Необхідно зазначити, що організація злочину може здійснюватись у вигляді наказу, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо.

Другий вид діяльності складає керування підготовкою чи вчиненням злочинів. Воно передбачає спрямування дій членів організованої злочинної групи на готування до одного чи кількох злочинів, а саме на:

- підшукування або пристосування засобів чи знарядь злочину;
- добір співучасників та розподіл між ними функцій;
- формування єдиної психологічної установки групи на вчинення злочину;
- усунення перешкод та інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Керування вчиненням злочину виражається у таких діях, як безпосереднє керівництво діями членів злочинної групи на місці й під час вчинення злочину, давання їм необхідних вказівок, що потребує, як особистої участі організатора у вчиненні злочину, так і проведення інструктажу членів групи щодо виконання ними відповідних злочинних дій, визначення місць переховування співучасників після вчинення ними злочину, а також приховування знарядь і засобів вчинення злочину та предметів, здобутих злочинним шляхом.

Наведене дозволяє розмежувати дії організатора щодо організації вчинення злочину від дій щодо керівництва його вчиненням. Такої ж думки дотримується більшість практичних працівників слідчих підрозділів. Так, за даними опитування 425 респондентів 27% вказали, що організатор групи брав безпосередню участь у вчиненні злочину. Разом з тим, у кримінальній практиці існують випадки, коли організатор особисто не приймає безпосередньої участі у вчиненні злочину, а керує його вчиненням через засоби Інтернет, по телефону, рації та іншими способами (73%).

Третій вид складають дії по утворенню організованої групи чи злочинної організації.

В цілому, утворення представляє сукупність дій з організації (формування, заснування, створення) стійкого злочинного об'єднання у форму організованої групи чи злочинної організації для вчинення одного чи кількох злочинів.

Особи, які організовують злочинну групу, як правило, мають злочинний досвід, знайомі з методами ведення слідства й оперативно-розшукової діяльності, володіють організаторськими здібностями. Зокрема, на підставі дослідження організованої злочинної діяльності та вивчення кримінальних справ й оперативних матеріалів, можна дійти висновків, що лідери злочинних угруповань у:

- 55% випадків – були інформовані про засоби і методи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів;

- 24% – мали консультантів (радників) серед представників органів влади та працівників правоохоронних органів;
- 30% – приймали контррозвідувальні заходи;
- 46% – займалися дезінформацією оперативних підрозділів та слідчих працівників.

Налагодження функціонування стійкого організованого злочинного угруповання передбачає встановлення взаємозв'язку у діях окремих його учасників та діяльності його структурних частин, узгодження їх дій (діяльності) відповідно до загальної структури об'єднання.

Четвертий вид – це керування організованою групою чи злочинною організацією.

Систематичне вчинення злочинів переводить на більш якісний рівень зв'язок між співучасниками, додаючи такому злочинному угрупованню особливу суспільну небезпечність, ядром якого є організатор.

Загалом, дії організатора, які направлені на підтримання функціонування організованої групи чи злочинної організації, можуть полягати у такому:

- ❖ забезпеченні дотримання загальних норм і правил поведінки;
- ❖ вербуванні нових членів злочинної групи, створенні шкіл з підготовки “бойовиків” і керівництві ними;
- ❖ розподілі (перерозподілі, закріплені) функціональних обов'язків між членами злочинної групи;
- ❖ розробці поточних й перспективних планів злочинної діяльності;
- ❖ створенні системи протидії правоохоронним органам;
- ❖ організації заходів щодо прикриття злочинної діяльності об'єднання;
- ❖ встановленні злочинних зв'язків з іншими злочинними угрупованнями.

Організатор здійснює підбір співучасників, створює організаційні форми групи, її структуру, зв'язки між співучасниками, методи злочинної діяльності. Вже на даному етапі організаторська діяльність припускає підтримання авторитету

силою та іншими методами (зокрема, погрози, залякування, насилля, навіть вбивства) суворої дисципліни. Згуртування членів злочинної групи поєднується зі створенням певної мотивації, тому роль організатора та його суспільна небезпечність значно зростає.

П'ятий вид – це забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Дії організатора вказаного типу можуть бути спрямовані як на забезпечення тривалого функціонування злочинного угруповання (зокрема, підкуп представників влади та правоохоронних органів, вкладання коштів у незаконну підприємницьку діяльність), так і вчинення злочинів (наприклад, придбання знарядь вчинення злочину, виплата винагороди виконавцям та іншим учасникам групи тощо).

Шостий вид діяльності – це організація приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Вказані дії організатора можуть полягати в організації таких дій:

- підкупу працівників органів державної влади з метою неприйняття ними передбачених законом заходів щодо викриття членів злочинної групи;
- проникнення учасників таких об'єднань в органи державної влади і місцевого самоврядування з метою забезпечення “криши” для злочинної діяльності;
- виїзду учасників такої діяльності за межі регіону чи країни;
- маскуванню слідів злочину та знищення знарядь і засобів учинення злочинів;
- фізичного знищення потерпілих, свідків злочинної діяльності, а також тих співучасників групи, які могли б виступити як свідки;
- легалізації прибутків, здобутих злочинним шляхом [86, с. 94]. Зокрема, у 2008 році за відмивання грошей було порушено 397 кримінальних справ.

Необхідно зазначити, що особи, які створили та організували злочинну групу, не завжди можуть залишатися її керівниками. В процесі функціонування

злочинна група постійно розвивається, у середині групи відбуваються складні психологічні процеси, які іноді призводять до конфліктів та протиріч.

Так, ряд науковців, зокрема, В.С. Овчинський, В.Є. Емінов і М.П. Яблоков та інші вказують, що здебільшого причини таких конфліктів виникають:

- під час боротьби за лідерство та близькість до лідера злочинної групи;
- у випадку бажання вийти зі складу злочинної групи;
- щодо способів злочинної діяльності і принципу розподілу викраденого або злочинних прибутків;
- у зв'язку з особистісними неприязними відносинами членів групи [87, с. 262].

В.М. Биков до наведеного додає наступні причини конфліктів, що виникають у складі злочинної групи:

- відхилення від норм поведінки, що прийняті у групі;
- член групи скомпрометував себе перед групою [88, с. 53-54].

Отже, особа, яка утворила групу, у такій боротьбі може поступитися лідерством іншому члену злочинної групи. У такому випадку керівництво перейде до іншої особи, що супроводжується жорсткою боротьбою за сфери впливу. Іноді це доходить до “розборів”, навіть до розколу злочинної групи.

Розглядаючи лідера, необхідно звернути увагу на його роль у проведенні досудового слідства. Під час розслідування слідчому протистоїть лідер злочинної групи. Її члени орієнтуються на свого лідера, на його показання і поведінку під час слідства. Необхідно також зазначити, що під час розслідування, навіть у випадках, коли лідер знаходиться під вартою, його вплив не тільки не припиняється, а іноді й зростає, і група продовжує свою злочинну діяльність.

86 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001.

87 Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под. ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: “ИНФРА-М”, 1996.

88 Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

Приклад: Так, Т., який утримувався у слідчому ізоляторі, через співкамерника організував викрадення й збут ікон та інших предметів церковного побуту. За допомогою листування він підібрав й організував організовану злочинну групу, яка за кілька місяців викрала з церков Уральського регіону більше 50 ікон, частину яких збула в м. Санкт-Петербурзі [89].

На сьогодні, серед лідерів злочинних організацій, а в окремих випадках організованих злочинних груп високого рівня, простежується прагнення до переходу на інший рівень діяльності, до легалізації прибутків, бажання отримати владу й офіційне визнання. Злочинний капітал легалізується лідерами угруповань через створені ними приватні підприємства, корпорації, концерни, страхові компанії та комерційні банки. У свою чергу, легалізація злочинного капіталу надала лідерам злочинних угруповань можливість відкрито брати участь у громадському житті, діяльності державних установ та організацій, фінансуванні ряду соціальних програм, у тому числі виборів до органів влади. З метою розширення сфер впливу лідери намагаються встановити зв'язки з чиновниками органів державної влади та управління, аж до вищих її ешелонів.

Приклад: Так, у 1995 році близько 10 лідерів і активних членів організованих злочинних угруповань м. Києва висували свої кандидатури під час виборів депутатів різних рівнів. Інші кримінальні авторитети, чие минуле не давало такої можливості, забезпечували фінансування й підтримку своїх ставлеників [90, с. 18]. На сьогодні, за оперативно-розшуковими даними, кількість таких осіб збільшилася у декілька раз.

Як зазначає В.І. Шакун, лідери кримінального світу приступили не тільки до активного формування фінансово-економічних умов для перехоплення політичної ініціативи, а й створення життєспроможних пропагандистських інститутів, що можуть ініціювати нову громадсько-політичну силу промафіозного

89 Архівна кримінальна справа Дніпропетровського апеляційного суду України за 1992 р.

90 Корнієнко М.В. Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // Право України. – 1998. – №11. – С. 17-20.

напряму, спираючись на молодіжні й комерційні організації, з перспективою формування депутатського лобі і приходу до влади [91, с. 156].

Зокрема, за оперативними даними, тільки у м. Києві близько 400 комерційних структур працюють на злочинні організації [92, с. 19], а у 2001 році скасовано реєстрацію і припинено діяльність 194 комерційних структур, що становили економічну базу криміналітету, у тому числі 119, які “відмивали” гроші, здобуті злочинним шляхом [93, с. 2-3]. За даними підрозділів БОЗ м. Києва у 2008 році кількість таких структур збільшилася вдвічі (у порівнянні з 2001 р.).

Тому можна сказати, що національні українські особливості організованої злочинності певною мірою характеризуються тим, що її представники намагаються підмінити собою систему державних органів. У низці регіонів все чіткіше простежується прагнення її лідерів увійти в законодавчу, судову та виконавчу влади. Існує небезпека підміни державних службовців лідерами злочинних угруповань. Корупція в органах влади створює передумови успішності цього процесу.

Говорячи про інших суб'єктів організованих злочинних груп, слід зазначити, що так звані нижчі ешелони складають різноманітні блоки, які забезпечують тривале функціонування злочинного угруповання. До них входить досить широке коло осіб, у тому числі – кримінальні злочинці різних сфер діяльності.

Аналітичний блок організованих злочинних груп складається із консультантів (радників). Консультанти – це особи, які добре обізнані про стан справ у економічній сфері (якщо група функціонує у тіньовій економіці), у місцях позбавлення волі (за наявності “інтересів” групи у ВТУ), знайомі з усіма процесами й протиріччями у групі, що використовують свої знання, авторитет,

91 Шакун В.І. Влада і злочинність. – К.: “Пам’ять століть”, 1997.

92 Корнієнко М.В. Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // Право України. – 1998. – №11. – С. 17-20.

93 Звітують слідчі. Брифінг у МВС / Міліція України. – 2001. – №2.

зв'язки, знайомства для забезпечення тривалої злочинної діяльності організованої групи.

До основних функцій аналітичного блоку можна віднести:

- ▣ розробку заходів, що спрямовані на подальшу монополізацію злочинності;
- ▣ зміну стратегії й тактики діяльності злочинного угруповання;
- ▣ координацію та контроль за діяльністю блоків безпеки, прикриття та ін.

Найчастіше роль консультантів зводиться до надання відомостей щодо сфер, які можуть бути об'єктами злочинної діяльності (наприклад, робота з цінними паперами; порядок реєстрації підприємств), але консультанти можуть й не знати як і ким використовуються їх спеціальні знання. У цьому випадку роль консультантів обмежується наданням загальних рекомендацій, які не містять конкретних вказівок та пропозицій щодо полегшення їх реалізації, що у свою чергу не підпадає під ознаки об'єктивної сторони злочину і не дозволяє притягнути їх до кримінальної відповідальності за пособництво у діяльності злочинної групи. В іншій ситуації питання про відповідальність консультанта повинно вивчатися у кожному конкретному випадку із урахуванням усіх матеріалів кримінальної справи.

Слід звернути увагу, що слідчим для активізації боротьби з організованою злочинністю необхідно чітко уявляти схожість і відмінність лідера та консультанта злочинного угруповання. У кожній ситуації необхідно визначати межу між даванням консультацій і керівництвом злочинною групою. Зазначене дозволить відслідковувати кримінальну діяльність конкретних суб'єктів на більш ранніх етапах досудового розслідування, а також і у тих сферах, що знаходилися поза зором правоохоронних органів.

Блок безпеки складають особи, які здійснюють розвідувальну і контррозвідувальну діяльність, на яких зазвичай покладаються такі функції:

- забезпечення ефективної діяльності організованого злочинного угруповання;

- створення умов, які перешкоджають організації боротьби зі злочинним угрупованням;
- компрометація та протидія працівникам правоохоронних органів;
- навчання членів групи формам і методам діяльності органів внутрішніх справ;
- прийняття заходів щодо звільнення членів злочинної групи від кримінальної відповідальності тощо.

Необхідно звернути увагу на те, що у контррозвідку, що покликана контролювати поведінку і зв'язки власних співучасників, лідери нерідко залучають колишніх працівників силових структур, які знають основи оперативної та слідчої роботи і мають навички спілкування із кримінальними елементами з власного досвіду. Зокрема, вони можуть досить кваліфіковано здійснювати зовнішнє спостереження, прослуховувати телефонні переговори, отримувати інформацію з комп'ютерних мереж тощо.

Блок прикриття складають особи, які корисні для злочинного угруповання: працівники державного апарату і правоохоронних органів, які контролюють інформацію в Службі Безпеки України, прокуратурі, органах внутрішніх справ і судах різних рівнів та забезпечують прикриття, інформування й консультування злочинних груп; адвокати, які представляють членів груп на досудовому слідстві; юристи; лікарі; журналісти тощо.

Вказаний блок складається з осіб, які особисто не приймають безпосередньої участі у вчиненні злочинів, але які довели свою відданість лідеру злочинного угруповання. Зокрема, лідером обирається касир з числа довірених осіб, який відповідає за спільний грошовий фонд злочинної групи ("общак"), що використовується для фінансування злочинної діяльності групи й підтримки засуджених членів групи та їх сімей.

Останній блок складається з **активних членів групи**: виконавців, бойовиків, охоронців, навідників та інших осіб. Також до цього блоку можна віднести другорядних учасників організованої злочинної діяльності (*Додаток В*).

На виконавців покладаються найбільш складні завдання; саме від їх діяльності залежить розмір одержуваних злочинною групою прибутків. Це, як правило, особи, які володіють значним злочинним досвідом і технологією підготовки, вчинення й приховування злочинів.

Склад інших активних членів (“піхота”, “бойовики”), як правило, поповнюють дві категорії громадян: колишні спортсмени, які не знайшли себе у спорті та військовослужбовці, працівники управлінського апарату і силових структур, які потрапили під скорочення штатів та інші.

Розподіл ролей є однією з умов успішного функціонування організованого злочинного угруповання. При цьому кожний член злочинної групи вносить в її діяльність професійні знання й особисті якості і має свій об’єм діяльності за окремими напрямками.

Також слід вказати, що суттєве значення у характеристиці суб’єктів організованої злочинної діяльності має вік. На підставі проведеного аналізу судово-слідчої практики та вивчення кримінальних справ можна дійти висновків про те, що віковий склад організованих злочинних угруповань далеко неоднорідний. Підтвердженням цього є статистичні дані МВС України за 2008 рік, згідно яких у загальній кількості членів злочинних угруповань серед неповнолітніх (14-17 років) за ступенем співучасті організаторів – 8 % і виконавців – 92 %; у віковій групі 18-24 роки підмовників – 37 % і виконавців – 42 %; 25-29 роки – підмовників (19 %) і організаторів (20%); 30-39 років більшість – пособники (36%) та організатори (29 %).

**Кількісний та якісний склад організованих злочинних угруповань
(по закінчених кримінальних справах)**

	всього	з них:					
		раніше вчиня- ли зло- чини	ін- о- земці	за ступенем співучасті			
				організа- тор	викона- вець	підмов- ник	пособ- ник

на період 2006 року

За віком, років:	14-15	42	3	-	1	38	-	3
	16-17	237	37	2	23	192	1	21
	18-24	1560	333	36	292	1216	5	47
	25-29	1043	254	25	254	737	12	40
	30-39	1213	271	42	347	769	9	61
	40-49	552	71	10	180	343	4	25
	50 і старше	189	12	1	51	125	-	13
Робітники	710	102	10	113	561	8	28	
Представники органів влади	41	1	1	13	23	-	5	
Непрацюючі	2863	737	83	713	2018	17	115	
Всього:	4836	891	116	1148	3447	31	210	

на період 2007 року

За віком, років:	14-15	29	6	-	4	23	2	-
	16-17	166	27	2	20	139	2	5
	18-24	1387	272	30	261	1068	7	51
	25-29	1107	253	26	271	798	5	33
	30-39	1218	278	36	364	800	8	46
	40-49	564	93	6	187	343	6	28
	50 і старше	202	10	3	61	132	2	7
Робітники	512	64	4	92	397	2	21	
Представники органів влади	32	-	-	9	21	-	2	
Непрацюючі	3060	766	80	762	2180	21	97	
Всього:	4673	939	103	1168	3303	32	170	

на період 2008 року

За віком, років:	14-15	25	-	-	1	24	-	-
	16-17	139	20	1	14	123	-	2
	18-24	1254	194	21	201	1010	8	35
	25-29	913	170	29	221	663	5	24
	30-39	1081	226	25	310	713	3	55
	40-49	468	75	3	160	278	1	29
	50 і старше	196	21	-	54	124	2	16
Робітники	438	54	1	75	345	3	15	
Представники органів влади	29	1	-	10	16	-	3	
Непрацюючі	2640	558	58	621	1925	9	85	
Всього:	4076	706	79	961	2935	19	161	

Підводячи підсумок, можна зазначити, що найбільш небезпечним учасником організованих злочинних угруповань є лідер, хоча і участь інших членів таких об'єднань – досить значуща. Лідер, маючи значний авторитет у кримінальному середовищі, як правило, координує функціонування різних злочинних груп. За необхідності – перерозподіляє сфери кримінального бізнесу між ними, спираючись на міцність своїх бойовиків, використовуючи заступництво корумпованих впливових державних чиновників та знання консультантів (радників). Останнім часом також спостерігається розширення діяльності лідера, участь його як арбітра у суперечках між декількома керівниками організованих злочинних груп.

Загалом, роль лідера угруповання полягає у консолідації усіх сил і здійсненні єдиного керівництва, причому рядові члени груп, як правило, не знають свого лідера. Саме в цьому і полягає висока ступінь відновлення та тривалого існування організованих злочинних угруповань.

Як свідчить правоохоронна практика, у випадку затримання до відповідальності притягуються лише виконавці, а організатори залишаються невиявленими і злочинне угруповання продовжує функціонувати. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ й оперативних матеріалів було встановлено, що після викриття злочинного угруповання до кримінальної відповідальності притягувалися:

- ❖ виконавці – у 67 % випадків від загальної кількості;
- ❖ безпосередньо організатори – у 5 %;
- ❖ інші члени групи – 28 %.

Приклад: В. через П. організував організовану злочинну групу у кількості 7 осіб, яка вчинила низку суспільно-небезпечних злочинів. П. був організатором: підбирав співучасників, розподіляв ролі й функції та керував злочинною групою під час учинення злочинів, виконуючи вказівки В., який планував й визначав об'єкти злочинного посягання. Лідера В. знав тільки П., через якого й відбувався

зв'язок між лідером та злочинною групою. Після затримання угруповання до кримінальної відповідальності були притягнуті організатор – П. та інші члени злочинної групи. Лідер В. залишився поза зором правоохоронних органів. За оперативними даними після викриття групи В. намагався підтримувати заарештованих осіб та відновити злочинну діяльність угруповання [94].

Слід також звернути увагу, що під час розслідування злочинів цієї категорії необхідно уточнювати роль лідерів злочинної діяльності, тому що кримінально-правові заходи впливу на лідера злочинного угруповання можливі лише за наявності у його діяч ознак об'єктивної сторони злочину. Уся попередня діяльність (зокрема, зародження задуму, отримання консультацій) знаходяться поза межами кримінального закону, оскільки за свою розумову діяльність особа не підлягає кримінальній відповідальності. У той же час, саме ця розумова діяльність і є криміналістично значущою. Знання про неї дозволяють створювати портрет типового лідера угруповання, прогнозувати його дії, складати алгоритми дій слідчих та оперативних працівників з викриття кримінальних лідерів в умовах дефіциту первинної інформації.

Крім цього, важливу роль для досудового розслідування відіграє і встановлення наявності регіональних, міжрегіональних та міжнародних зв'язків злочинних угруповань. Так, зі слів Н.С. Карпова і С.В. Євдокименко, встановлення таких зв'язків між злочинними угрупованнями переслідує наступні цілі:

- взаємний обмін злочинним досвідом та розмежування сфер злочинної діяльності;
- “відмивання” грошей або вчинення злочинів за межами регіону чи країни;
- виїзд за межі України для ухилення від кримінальної відповідальності;
- обмін виконавцями учинення злочинів тощо [95, с. 28].

94 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 1997 р.

95 Карпов Н.С., Євдокименко С.В. Злочинна діяльність / Наукове видання під ред. В.П. Бахіна. – К., 2001.

Так, під час анкетування працівників слідчих підрозділів, які розслідують злочини, учинених злочинними угрупованнями, було встановлено, що здебільшого члени злочинних груп використовують зв'язки у межах міста (37%), міжобласні (25%) та міжрегіональні (16%). Що ж до міжнародних зв'язків, то рівень їх використання є меншим (2%).

Підсумовуючи, можна зазначити, що в сучасних умовах, користуючись соціальною і політичною кризою, члени організованих злочинних угруповань переорієнтували свою діяльність на економічну, і у першу чергу – на її пріоритетні напрями, зокрема, фінансово-кредитну (банківську) систему, зовнішньоекономічну діяльність, паливо-енергетичний комплекс, сфери приватизації та електроенергетики та ін. Отже, як зазначає відомий американський вчений Роберт Катанзоро – злочинні угруповання використовують соціально-політичні чи економічні зміни у суспільстві на свою користь [96, с. 19].

Зважаючи на це, слідчим необхідно встановлювати відносини між членами організованого злочинного угруповання. Особливий інтерес повинні викликати факти, що свідчать про наявність конфліктів та протиріч між лідером та членами злочинної групи. Вказані обставини дозволяють прогнозувати можливі складнощі під час досудового розслідування і планувати найбільш оптимальну лінію його проведення. Зокрема, можна усунути протидію слідству, використовуючи існуючі конфлікти й протиріччя в злочинних групах, виявити лідера і тих осіб, які недавно увійшли до складу групи, та використовувати цю обставину під час досудового розслідування. Зусилля слідчого щодо виявлення лідера організованого злочинного угруповання повинні бути прийняті як можна раніше – вже під час першочергових слідчих дій.

96 Корнієнко М.В. Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // Право України. – 1998. – №11. – С. 17-20.

РОЗДІЛ 2

ТАКТИКА ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Під час розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, як правило, супроводжується формуванням несприятливих ситуацій (наявність незначного обсягу інформації, протидія розслідуванню), що вимагає удосконалення організації і тактики проведення слідчих дій для отримання інформації про злочинну діяльність організованих груп та їх лідерів.

У зв'язку з цим розглянемо особливості організації і тактики проведення таких слідчих дій, як допит членів злочинних груп, огляд місця події, проведення обшуків, впізнання та відтворення обстановки і обставин події, оскільки вони мають певну специфіку.

2.1. Організація та тактичні прийоми проведення слідчих дій для вилучення інформації з матеріальних об'єктів.

Розкриття і розслідування організованої злочинної діяльності починається із встановлення факту вчинення злочину організованою групою. Суттєве значення мають першочергові слідчі дії, які спрямовані на вилучення інформації з матеріальних відображень, зокрема, слідчі огляди, обшуки, виїмки, проведення експертиз.

Але необхідно зазначити, що серед перелічених слідчих дій у розслідуванні організованої злочинної діяльності, огляди і обшуки мають певні особливості і специфіку. Тому розглянемо організаційно-підготовчі заходи і тактику проведення слідчих оглядів та обшуків, спрямованих на викриття лідерів та членів організованих груп у злочинній діяльності.

Слідчий огляд, поряд із допитом, є поширеною слідчою дією, особливо під час розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями.

На підставі вивчення кримінальних справ можна дійти висновку, що під час розслідування організованої злочинної діяльності слідчі огляди проводились у 100% випадків. Це дозволяє слідчому безпосередньо сприймати об'єкти з метою виявлення слідів злочину та з'ясування обставин події, що мають значення у справі.

Слідчий огляд є однією з невідкладних слідчих дій і спрямований на виявлення слідів злочину; встановлення обстановки події, механізму учинення злочинів, наряду розслідування та розроблення загальних версій стосовно події злочину та його учасників; отримання вихідних даних про особу злочинця і очевидців учиненого злочину, з метою організації оперативно-розшукових заходів і наступних слідчих дій.

Під час розслідування цієї категорії злочинів можуть проводитись такі огляди: місця події, ділянок місцевості та приміщень поза місцем події, предметів і документів, трупа та його частин, тіла живих осіб (освідування), тварин.

Процесуальний порядок проведення слідчих оглядів закріплений у ст.ст. 190 – 193, 195 КПК України. Тому особливу увагу необхідно приділити тактиці проведення окремих видів слідчих оглядів.

Загальна тактика проведення слідчих оглядів досить повно розглянута у криміналістичній літературі. Але слідчі огляди під час розслідування організованої злочинної діяльності мають специфіку і особливості, що потребують додаткового висвітлення.

Під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів було встановлено, що при розслідуванні організованої злочинної діяльності слідчими проводились такі огляди: місця події – 100% випадків; ділянок місцевості та приміщень поза місцем події – 31%; трупа та його частин – 29%; предметів і документів – 27%; інші – 19%.

Тому особливу увагу приділимо огляду місця події та інших ділянок місцевості, що обумовлюється певною специфікою його проведення під час розслідування організованої злочинної діяльності.

Криміналістикою і слідчою практикою вироблені *загальні принципи*, які стосуються усіх видів оглядів, до яких можна віднести:

1. Єдине керівництво оглядом. Даною слідчою дією завжди керує слідчий, а інші учасники йому підпорядковані, що сприяє планомірності та погодженості у діях. Неузгодженість тягне за собою неповноту та безсистемність оглядів.

2. Своєчасність і невідкладність огляду. Огляд місця події здійснюється негайно після отримання повідомлення про подію злочину, що забезпечує отримання всебічної інформації про подію і оперативність у здійсненні розшукових заходів. Огляд може бути відкладений у зв'язку з несприятливими умовами, але з обов'язковим забезпеченням охорони місця події. Між одержанням вихідної інформації про учинення злочину організованою групою і початком проведення огляду повинен проходити мінімальний проміжок часу. Ігнорування цієї вимоги, необґрунтоване зволікання огляду може призвести до негативних наслідків. Сліди злочину можуть бути істотно змінені чи знищені.

3. Об'єктивність, всебічність і повнота огляду. Усі ділянки і об'єкти, які пов'язані із механізмом учинення злочину і несуть будь-яку інформацію, повинні бути виявлені, зафіксовані та досліджені.

4. Цілеспрямованість огляду. Пошук, вилучення та дослідження доказів під час огляду повинні мати цілеспрямований характер. Це дозволить зібрати необхідну інформацію, визначити напрями розслідування, скласти уявлення про механізм учинення злочину та особу злочинця.

5. Планомірність і системність огляду передбачає визначення його меж, певного порядку проведення, послідовності пересування по території, методів, а також об'єктів, які підлягають огляду.

6. Застосування науково-технічних засобів, без чого виявлення і фіксація слідів та речових доказів, у багатьох випадках неможлива.

7. Безпечність огляду забезпечується правильною його організацією, розподілом функцій між учасниками, правильним використанням криміналістичних засобів та спеціальних знань.

8. Використання допомоги громадськості, яка може приймати участь в огляді як у процесуальній формі (поняті), так і не процесуальній (для обстеження території із значними розмірами, охорони місця події тощо).

9. Використання оперативно-розшукової інформації дозволяє отримати додаткові відомості про характер події, осіб, причетних до злочинів, місцезнаходження і ознаки об'єктів, які мають значення у справі, уточнити межі та порядок огляду.

Загалом огляд місця події можна поділити на три *етапи*:

- підготовчий;
- робочий;
- заключний.

Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення огляду і включає діяльність слідчого до виїзду на місце події і на місці події.

До виїзду на місце події слідчий повинен здійснити наступні підготовчі дії:

- одержати вичерпну інформацію щодо події; забезпечити до свого прибуття охорону місця події та організувати допомогу потерпілим;
- визначити склад слідчо-оперативної групи (залучити необхідних спеціалістів);
- підготувати необхідні технічні засоби для забезпечення виїзду на місце пригоди та проведення огляду (криміналістичні засоби, транспорт, зв'язок);
- забезпечити участь необхідних учасників у проведенні цієї слідчої дії (понятих, потерпілих, технічних помічників тощо).

Прибувши на місце події слідчий повинен:

- переконатися, що заходи щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків вжито та скласти план огляду;
- перевірити зміни, які відбулися на місці події до його прибуття;
- визначитися з колом учасників огляду і провести інструктивну нараду;
- встановити особу потерпілого (свідків) і при необхідності опитати їх, дати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;
- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;
- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду;
- забезпечити збереження речових доказів та охорону обстановки місця події;
- організувати переслідування і затримання злочинців за “гарячими” слідами;
- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;
- організувати спостереження у місцях можливої появи членів злочинної групи;
- використовувати (при необхідності) засоби масової інформації.

Після підготовчих дій слідчий приступає до безпосередньо огляду, під час якого знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огляду, висуває версії стосовно події (робочий етап). Якщо діяльність слідчого на підготовчому етапі носить організаційний характер, то на робочому етапі вона набуває дослідницький характер.

Робочий етап умовно можна поділити на загальну (оглядову) і детальну стадії. В оглядовій стадії слідчий отримує уявлення про характер події, встановлює положення предметів і явищ, аналізуючи їх взаємозв'язок. Після чого визначає межі огляду, порядок руху учасників огляду та методи дослідження окремих елементів та обстановки в цілому. По закінченню загального огляду слідчий переходить до детального, під час якого:

- ❖ об'єкти (кожний окремо) ретельно і детально оглядаються;
- ❖ приймаються усі заходи щодо виявлення і вилучення слідів злочину;
- ❖ перевіряються дані загального огляду.

Огляд місця події є унікальною слідчою дією і дає слідчому можливість особисто досліджувати матеріальну обстановку вчиненого злочину. Основним завданням слідчого під час огляду місця події є виявлення і фіксація слідів, залишених членами злочинної групи. Незважаючи на зростаючу технічну оснащеність злочинних угруповань, правильна обрана тактика огляду місця події сприяє одержанню важливих доказів, що свідчать про причетність вказаних осіб до організованої злочинної діяльності. Досягнення результатів у цій ситуації залежить від знання способів злочинної діяльності членів злочинних угруповань.

Тактика огляду місця події має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації або від того, що оглядається: місце вчинення злочинів чи місце події (приміщення або транспортний засіб, відкілья здійснювалось керування злочинною діяльністю групи; місця спостереження за потерпілим).

Так, лідери злочинних груп можуть здійснювати загальне керівництво діями групи як безпосередньо, так і опосередковано. У першій ситуації лідер безпосередньо присутній на місці події і використовує приміщення, транспортні засоби тощо. Тому необхідно ретельно оглянути ділянку місцевості, на якій учинений злочин, з метою виявлення слідів перебування там лідера групи.

В інших ситуаціях лідер здійснює загальне керівництво поза місцем події, використовуючи сучасні засоби зв'язку (радіотелефон, електронну пошту). Під час опосередкованого керівництва злочинною діяльністю групи змінюється і характер діяльності слідчого, який проводить огляд, оскільки оглядається вже не місце злочину, а місце події – ділянка місцевості, приміщення, де можуть бути виявлені сліди готування до злочину чи керівництва його вчиненням, предмети, які пов'язані зі злочинном, сліди впливу лідера на хід кримінальної операції, а також сліди очікування завершення злочинної діяльності групи.

Особливість розслідування організованої злочинної діяльності полягає у тому, що одночасно можуть оглядатися як місце події, так і місця, відкілья здійснювалось керівництво злочинними діями групи.

До обставин, які вказують на вчинення злочину злочинною групою, можна віднести такі:

- характер об'єкту злочинного посягання та різноманітність слідів злочину;
- підготовленість до злочину (раптовість вчинення, швидке зникнення з місця події, відсутність очевидних слідів злочинної діяльності);
- численні тілесні ушкодження на трупі, відмінні за характером спричинення;
- великий об'єм викраденого майна і цінностей;
- технічна оснащеність та озброєність злочинців тощо.

Вивчення сукупності ознак, що виявлені під час огляду місця події, які вказують на вчинення злочину організованою групою, забезпечує отримання відомостей про кількісний склад учасників. Однак відсутність зазначених обставин, на думку О.Г. Філіппова та О.Ф. Волинського, не виключає можливості вчинення злочину організованою групою [97, с. 516]. Це обумовлюється тим, що деякі члени групи можуть і не приймати безпосередньої участі у вчиненні злочинів, а виконувати інші функції.

Але необхідно зазначити, що нерідко лідери злочинних груп намагаються направити слідчого неправильним шляхом, створюють на місці злочину неправдиву обстановку. Обсяг об'єктів під час огляду місця події визначається конкретними обставинами, якими характеризується окремий розслідуваний епізод злочинної діяльності групи. Відсутність необхідних і наявність зайвих у цій обстановці предметів являють собою негативні обставини, тобто фактичні дані, які суперечать їх логічному розв'язанню і звичайному поясненню.

В.О. Коновалова вказує, що негативні обставини – це наявність або відсутність матеріально фіксованих слідів чи дій, які за певних умов місця і часу суперечать природному розвитку подій, причинним зв'язкам між явищами та їх наслідками [98, с. 55].

97 Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Вольнского. – М.: Изд-во “Спарк”, 1998.

98 Коновалова В.О. Негативні обставини і їх значення у розслідуванні злочинів // Радянське право. – 1958. – №6. – С. 41-56.

Більш чіткішим є визначення В.К. Лисиченка, який під негативними обставинами розуміє реальні явища, які є відображенням супутніх сумісних чи несумісних зі злочинними діями матеріальних процесів взаємодій (сліди, зміни в обстановці місця події), або проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), котрі спостерігаються в ході слідчих дій як такі, що не узгоджуються з встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують системно-структурного дослідження з метою з'ясування їх походження та суті виявленого протиріччя.

На думку автора, негативні обставини можна поділити на два види:

1. Негативні обставини – матеріальні віддзеркалення ситуаційних злочинів процесів, які виявляються під час розслідування конкретних злочинів, такі як:

а) окремі предмети, у тому числі мікрооб'єкти, які за своїм призначенням чи місцезнаходженням не узгоджуються з обставинами механізму злочину;

б) сліди – відображення взаємодії осіб (предметів) чи ситуаційно-структурні зміни обстановки місця події, які своєю наявністю або, навпаки, відсутністю у конкретній обстановці не відповідають закономірностям вчинення злочину;

в) сліди – відображення інсценування самої події або окремих цілеспрямованих дій і наслідків (маскування чи знищення слідів тощо).

2. Негативні обставини як відображення проявів дисимуляції (ознаки приховування чогось) на практиці зустрічаються у вигляді:

а) явних (очевидних) проявів, наприклад, під час допиту, немотивованої внутрішньої психічної напруженості та підвищеної нервової активності;

б) наявність протиріч і прогалів в показаннях підозрюваних [99, с. 63, 69].

Негативні обставини можуть виявитися під час проведення будь-якої слідчої дії, але особливу увагу необхідно приділяти проведенню оглядів місця події. Виявлення слідчим негативних обставин дозволяє встановити, наприклад,

99 Лисиченко В.К., Когутяч І.І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: ДІА, 2002.

інсценування злочину, що іноді використовують лідери злочинних груп з метою приховання організованої злочинної діяльності.

В.К. Лисиченко вказує, що, фіксуючи негативні обставини, не ігноруючи їх, слідчий з'ясовує причину виникнення останніх, їх зв'язок з розслідуваною подією, що сприяє повному, всебічному і об'єктивному дослідженню усіх обставин події та прийняттю правильного рішення. Негативні обставини сприяють аналітичній оцінці та з'ясуванню механізму події злочину, а також у сукупності з іншими достовірно встановленими фактичними даними забезпечують правильне визначення напрямів розслідування і конструювання відповідних слідчих версій, а також вибір тактичних прийомів їх перевірки [100, с. 43, 44].

Тому огляд місця події є складною слідчою дією, під час проведення якої необхідно вирішити питання щодо:

- способів прибуття злочинців на місце злочину і зникнення з нього;
- предметів і зброї, що застосовувалися під час учинення злочинів;
- проміжку часу знаходження злочинців на місці події, їх кримінального досвіду;
- кола об'єктів, які необхідно оглянути і вилучити.

До основних організаційно-тактичних заходів огляду місця події під час розслідування організованої злочинної діяльності можна віднести такі: визначення меж огляду; розстановка сил та засобів (їх використання); послідовність огляду об'єктів; методи дослідження місця події.

Основною особливістю огляду місця події є специфіка визначення меж огляду. Як свідчить слідча практика, помилки у визначенні меж огляду допускалися саме у випадках механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, без їх осмислення. Але саме характер подій і обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки

100 Див. сноску 101.

місцевості, на яких можуть знаходитися сліди і предмети, які безпосередньо пов'язані зі злочинною діяльністю групи.

Специфіка розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, полягає у тому, що їх члени переміщуються по досить значній території протягом тривалого проміжку часу. Безпосередньо на місці злочину слідів залишається обмаль, що обумовлюється плануванням, організацією і тривалою підготовкою до вчинення злочинів і кваліфікацією осіб, які їх вчиняють.

Проводячи огляд значних за площею ділянок місцевості, слідчий використовує фронтальний метод дослідження місця події. Цей метод застосовується із залученням допоміжної групи, яка розміщується у лінію і рухається фронтально. Іноді цей метод називають “прочісуванням” території, коли група шикуються у розгорнутій стрій і, рухаючись, обслідує відразу велику територію. На думку С.П. Єфімічева, М.І. Кулагіна та О.Ю. Ямпольського, лінія руху може бути прямою (огляд траси) або ломаною (огляд узбережжя річки) [101, с. 19].

Саме тому межі огляду повинні бути розширені для відшукання і огляду специфічних об'єктів, які характерні саме для цього виду злочинної діяльності та мають важливе доказове значення. Підстави для розширення меж огляду повинні бути обґрунтованими та законними. Якщо джерелом інформації про можливе місце, звідкіля здійснювалося керування злочинною діяльністю, є оперативні дані, то вони повинні бути належним чином оформлені та перевірені.

Під час огляду місця події оглядаються усі об'єкти, які можуть мати відношення до справи, залежно від конкретної ситуації, за внутрішнім переконанням слідчого. Тому інформативність огляду місця події набагато вища, ніж, наприклад, обшуку чи відтворення обстановки та обставин події.

На місці події завжди є безліч деталей, які знаходяться у різних взаємозв'язках між собою. Для вирішення питання про належність слідів до

101 Следственный осмотр: Учебное пособие / Отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

розслідуваної події та процесуального закріплення, необхідно виходити із загальних правил належності доказів висунутим версіям.

Тому доцільно закріплювати і ті фактичні обставини, які можуть бути підставою для висунення версій або засобом їх перевірки. В умовах неочевидності вчиненого злочину, недостатності вихідної інформації і відсутності повної картини скоєного досить важко визначити, що саме з виявлених обставин є суттєвим. У цьому випадку можна погодитися з думкою М.С. Гурєва, який вважає, що необхідно фіксувати усі несуттєві для справи моменти, ніж залишити без уваги істотну деталь [102, с. 213].

Важливе значення має і послідовність проведення огляду місця події. На думку І.М. Якімова, огляд необхідно проводити концентричним методом – від периферії до центру [103, с. 79]. Цей метод найдоцільніше використовувати у випадках, коли немає чітко визначеного центру місця події і проведення огляду пов'язане з виявленням слідів прибуття та відходу членів злочинної групи з місця злочину або виявленням інших слідів та речових доказів.

В.І. Громов вважає, що огляд повинен завжди проводитися ексцентричним методом – від центру місця події до периферії. Цей метод доцільно використовувати для огляду місця події, яка має свій центр (знаходження трупа). Але, на думку А.І. Вінберга, Г.Р. Гольста та Г.Н. Мудьюгіна, питання про послідовність огляду місця події повинне вирішуватися слідчим залежно від умов та обстановки огляду [104, с. 33]. Особливого значення ця рекомендація набуває у розслідуванні організованої злочинної діяльності.

Наведені методи огляду у конкретній слідчій дії виступають як тактичні прийоми дослідження, адже сама слідча дія є методом пізнання злочину як сукупність систематизованих прийомів і засобів дослідження об'єкта [105, с. 27].

102 Гурєв М.С. Убийства на “разборках” (методика расследования). – СПб: Питер, 2001.

103 Якімов І.Н. Криміналістика. Уголовная тактика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.

104 Попов В.И. Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.

105 Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.

Найбільш розповсюдженими слідами на місці події у цій категорії справ є такі: зброя та її частини, боєприпаси, вибухові пристрої та сліди їх застосування, предмети одягу і маскування (рукавиці, маски), сліди взуття і транспорту на ґрунті, сліди у залишеному транспортному засобі.

Важливе значення для розслідування злочинів вказаної категорії має виявлення мікрослідів, запаху та різних виділень людини.

Так, організована група у кількості чотирьох осіб вчинила розбійний напад на квартиру Б., під час якого було вбито двох чоловік. Після викриття і затримання злочинної групи, її члени вини своєї не визнавали. Під час огляду місцевості було виявлено і вилучено рукавички і кросівки, які використовувалися злочинцями під час учинення злочину. Висновки судово-імунологічної експертизи підтвердили, що на кросівках є сліди крові, які належать потерпілим, а на рукавичках виявлені сліди поту, який міг утворитися від нападників [106].

Певні труднощі під час огляду місця події трапляються у випадках, коли злочин учинено із застосуванням вогнепальної зброї. Як свідчить практика – 85% вбивств вчиняються з використанням нарізної вогнепальної зброї. Це повинно орієнтувати практиків на пошук як слідів пострілу, так і самої зброї.

Отже, необхідно враховувати, що при убивствах (із застосуванням зброї), сліди боротьби, які вказують на місце злочину, найчастіше відсутні. Тому необхідно виявляти сліди крові, знаходження трупа, які вказують на місце влучення куль у потерпілих, що дозволяє визначити напрямок пострілів.

Визначити кількість здійснених пострілів можна за кількістю виявлених куль і гільз, кульових пробоїн у перешкодах, трупах. Разом з тим, на відкритій місцевості встановлення кількості пострілів буде орієнтовним. Необхідно враховувати, що куля може заподіяти кілька ушкоджень на тілі людини та інших перешкодах, що дозволяє простежити лінію польоту кулі, виявити місце знаходження особи, яка провадила постріли.

106 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2000 р.

Виявлення гільз має суттєве значення для розслідування справи. Адже члени злочинних груп найчастіше наповнюють магазини збірними патронами (які розрізняються фабричним маркіруванням), здобутими різними шляхами. Під час обшуків у злочинців можуть бути виявлені аналогічні боєприпаси, які будуть побічним доказом їх причетності до вчинених злочинів.

Загальновідомо, що кулі мають відносно невеликі розміри і долають перешкоди на значній відстані, тому їх виявлення є більш складним, ніж відшукання гільз. Кулі можуть бути виявлені в трупах, одязі і взутті, безпосередньо під трупом (у ґрунті). Тому необхідно ретельно оглядати одяг убитого безпосередньо на місці вчинення злочину, щоб відшукати кулі, які можуть знаходитися у складках одягу і під час транспортування до моргу будуть втрачені. Виявляючи під час огляду трупа “сліпе” вогнепальне поранення необхідно вказати судово-медичному експерту на необхідність вилучення кулі при розтині, а у живого потерпілого в аналогічній ситуації – зобов’язати лікаря передати її слідчому.

Під час виявлення місць засідки членів злочинної групи необхідно провести ретельний огляд цієї ділянки місцевості. Пошук засідки і місця, звідки проводились постріли, визначається зручністю стрільби і його захищеністю від сторонніх поглядів. Тут можна виявити зброю, гільзи, пристрої дистанційного вибуху та сліди перебування злочинців. Як правило, місце засідки співпадає з місцем ведення вогню.

Так, на місці засідки (недобудований гараж), де злочинці знаходилися три дні, слідчий вилучив “клапан” від пачки сигарет “Мальборо”. На шляху відходу злочинців (у 1,5 км від місця вчинення злочину) була знайдена коробка з-під сигарет “Мальборо” без “клапана”, на якій був вилучений слід пальця одного зі злочинців. Під час проведення експертизи було встановлено, що “клапан” і коробка з-під сигарет раніше складала одне ціле [107, с. 81].

107 Методика расследования заказных убийств: Учебное пособие. – Алматы: Оркениет, 2000.

На підставі вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів про організовану злочинну діяльність можна зазначити, що члени злочинних груп майже завжди намагаються позбутися зброї безпосередньо після вчинення злочинів. Вказане орієнтує слідчого на більш цілеспрямовані дії щодо пошуку зброї на ймовірних напрямках відходу з місця злочину.

Так, під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що члени злочинних груп намагалися позбутися зброї:

- безпосередньо на місці події – у 21% випадків;
- на значних відстанях від місця події – у 62%;
- зброя розбиралася на складові і розкидалась під час відходу з місця події – у 17%.

Окремо необхідно виділити огляд місця події, що пов'язаний із захопленням заручників. У таких випадках ймовірніше знайти сліди злочину і зібрати доказову інформацію про діяльність злочинної групи. До місць огляду у таких випадках можна віднести як місця перебування злочинців, так і утримування заручників. Тому розширюється сфера проведення огляду і відповідно зростає можливість виявлення інформації, яка може мати доказовий характер. Злочинці, які утримують заручника, знаходяться у приміщенні певний проміжок часу і, відповідно, залишають сліди перебування, що є важливим доказом причетності до вчиненого злочину.

Заключний етап огляду полягає в узагальненні й аналізі зібраної інформації та фіксації його результатів. Також визначається, які об'єкти доцільно оглянути додатково, а які необхідно вилучити.

Так, після огляду лісопосадки де була затримана організована злочинна група у кількості чотирьох осіб, слідчий помітив недбалість допоміжної групи під час огляду місцевості. Під час додаткового огляду слідчий виявив пістолет “ПМ”, якого намагались позбутися злочинці [108].

108 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду за 1995 р.

Огляд місця події можна вважати закінченим, якщо на усі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація (встановлено механізм і спосіб учинення злочинів, встановлена особа (ознаки) злочинця тощо).

На заключному етапі складаються плани місця події (орієнтовні, оглядові, детальні), схеми та інші додатки до протоколу огляду. Зі слів Є.А. Смоліна, для складання планів, схем доцільно використовувати графічні способи [109, с. 173].

Огляд місця події слід поєднувати з комплексом оперативно-розшукових заходів. Проаналізувавши погляди науковців (О.В. Синеокого, М.В. Жогіна, Ф.Н. Фаткулліна, В.І. Попова) [110, с. 54-55; 111, с. 160; 112, с. 183-193] щодо системи оперативно-розшукових заходів, що застосовуються у розслідуванні організованої злочинної діяльності, можна поділити їх на три групи.

1. Загороджувальні та охоронні заходи (патрулювання, посилення охорони, оточення території, організація засідок, блокування місцевості).

2. Попереджувальні заходи (оповіщення населення про вчинений злочин та усі територіальні органи з метою організації спільних заходів).

3. Допоміжні заходи (застосування службово-розшукових собак, переслідування злочинців за “гарячими” слідами, використання криміналістичних обліків, інформаційно-пошукових систем, візуального спостереження).

Вивчення оперативних матеріалів свідчить про те, що члени злочинних груп застосовують спеціальні заходи щодо знищення слідів злочинної діяльності групи. У кожному конкретному випадку сліди нечисленні, тому необхідно проводити ретельний огляд із застосуванням усіх криміналістичних можливостей для їх виявлення та реалізації під час розслідування.

109 Смолин Е.А. Использование графических методов для фиксации результатов следственного осмотра, обыска и выемки // Проблемы укрепления социалистической законности в уголовном судопроизводстве (Межвузовский сборник). – Барнаул, 1985.

110 Синеокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності: Науково-практичне видання для прокурорів, слідчих та оперативних працівників карного розшуку. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999.

111 Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.

112 Попов В.И. Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.

Також необхідно зазначити, що під час огляду місця події злочинці іноді намагаються спостерігати за діями оперативно-розшукової групи, запам'ятовуючи факти виявлення і вилучення тих чи інших об'єктів. Нерідко зацікавлені особи перебувають поблизу місця злочину з надією, що їх можуть запросити до участі у слідчій дії як понятих, що необхідно враховувати під час розслідування.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що досягнення мети огляду місця події можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про вчинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів.

Для розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, суттєве значення має обшук. Вчасне проведення цієї слідчої дії з урахуванням особливостей розслідування злочинів вказаної категорії, може сприяти одержанню важливих доказів, які свідчать про причетність членів злочинних груп та їх лідерів до організованої злочинної діяльності.

Організована злочинність пристосовується до нових соціально-економічних умов. Злочинні угруповання широко використовують різноманітний сучасний радіозв'язок, новітню вогнепальну зброю. Вони не можуть обійтися без надійної організаційно-технічної бази, що робить злочинні угруповання менш вразливими для правоохоронних органів, більш мобільними в одержанні необхідної для злочинної діяльності інформації, що слід враховувати під час підготовки та проведення обшуків.

Обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукання і вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб

[113, с. 290]. *Головною метою* проведення обшуків є виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації. Обшуки можна проводити на будь-якому етапі досудового розслідування. Але під час розслідування організованої злочинної діяльності обшуки проводяться відразу після порушення кримінальної справи, що дозволяє виявити і вилучити знаряддя злочину, речі і цінності, здобуті злочинним шляхом та інші предмети і документи, які мають значення для справи.

Значення обшуків у розслідуванні злочинів обумовлюється тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність осіб до організованої злочинної діяльності і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування розкриття злочинів. Крім того, усі виявлені під час обшуків матеріальні сліди злочину порівнюються з інформацією, яка отримана після проведення слідчих оглядів. Тому виявлення зв'язків між предметами, які вилучені під час проведення обшуків, дозволяє пов'язати їх з конкретною особою (лідером або членом злочинної групи) та довести їх причетність до організованої злочинної діяльності.

На відміну від слідчого огляду, обшук має такі особливості: конкретизованість об'єктів пошуку, належність об'єктів пошуку членам злочинних груп та примусовий характер обстеження.

Обшук є невідкладною слідчою дією, процесуальний порядок проведення якої закріплений у ст.ст. 177, 179-186, 188, 189 КПК України. Тому особливу увагу необхідно приділити не порядку, а організації і тактиці проведення обшуків.

Загальна тактика проведення обшуку припускає необхідність врахування особливостей супротивної сторони, характеру злочинного посягання і досить висвітлена у криміналістичній літературі. Але специфіка проведення обшуків під час розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, не знайшла належного відображення і потребує висвітлення.

Загалом більшість науковців класифікують обшуки таким чином:

113 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л.,

- **за характером об'єктів обшуку** (обшуки квартир, будинків, службових кабінетів, підсобних приміщень, ділянок місцевості, транспортних засобів, живих людей);
- **за характером об'єктів пошуку** (виявлення людей, трупів і їх частин, знарядь чи засобів учинення злочинів, предметів злочинного посягання, слідів, документів та інших об'єктів);
- **за послідовністю** (первинний і повторний);
- **за способом організації** (одиночний і груповий);
- **за часом проведення** (одночасний і різночасний) [114, с. 578-579; 115, с. 294-295; 116, с. 56; 117, с. 78; 118, с. 5].

У розслідуванні організованої злочинної діяльності слідчими застосовуються усі види обшуків. Але проведення одночасних обшуків у кількох членів злочинної групи викликає певні труднощі, які обумовлені наявністю кількох співучасників, необхідністю залучення значної кількості працівників ОВС, відповідним чином підготовлених та екіпірованих тощо. Тому особливу увагу необхідно приділити проведенню саме одночасних обшуків.

Вивчення слідчої практики свідчить про те, що одночасні обшуки найчастіше проводяться під час розслідування цієї категорії злочинів (у 36% випадків від загальної кількості вивчених кримінальних справ) і, відповідно, мають певну специфіку. Наведене вказує на необхідність не тільки проаналізувати сформовану практику і розробити тактичні рекомендації щодо проведення одночасних обшуків, але й розглянути загальні тактичні питання їх проведення.

Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

114 Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженого деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999.

115 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

116 Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.

117 Криміналістика (конспект лекцій в схемах). – М.: «Издательство ПРИОР», 2001.

118 Астапкина С.М. Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.

Одночасний обшук – це погоджене за часом проведення взаємодіючими між собою слідчо-оперативними групами кількох обшуків у різних місцях або осіб, які здійснюються в межах однієї кримінальної справи. До загальних тактичних рис, що притаманні одночасним обшукам, можна віднести такі:

- одночасну підготовку, початок та проведення обшуків у кількох місцях;
- проведення обшуків спеціально створеними пошуковими групами;
- забезпечення постійного зв'язку між учасниками обшуку і порядку обміну інформацією між ними.

Більшість криміналістів вважають, що одночасні обшуки проводяться у справах, де проходять кілька осіб у якості підозрюваних або обвинувачених. Зокрема, на думку С.М. Астапкіной, одночасне проведення обшуків необхідне для розслідування злочинів, учинених кількома особами [119, с. 18-19].

С.Ф. Денисюк додає й інші підстави для проведення таких обшуків:

- наявність стійкої організованої злочинної групи;
- розосередженість об'єктів пошуку та невзяття членів групи під варту;
- наявність налагодженої системи взаємодії членів злочинної групи [120, с. 226].

Дійсно, одночасні обшуки зазвичай проводяться під час розслідування злочинів, вчинених групою осіб і особливо – організованою групою. Однак, як свідчить слідча практика, одночасні обшуки можуть проводитися і за злочинами, які вчинені однією особою. Щоб приховати сліди злочину, особа досить часто користується послугами родичів, що обумовлює проведення обшуків одночасно у різних місцях. Тому прийняття рішення про проведення одночасних обшуків ніяк не можна пов'язувати з колом осіб, які приймали участь у вчиненні злочину.

До проведення одночасних обшуків особливу увагу необхідно приділяти їх підготовці. Ця слідча дія вимагає високої дисциплінованості усіх учасників, що забезпечує одночасність обшуків і повну погодженість окремих пошукових груп.

119 Астапкина С.М. Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.

120 Денисюк С.Ф. Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – №1(16). – С. 224-227.

Незалежно від невідкладності одночасних обшуків, підготовка до їх проведення є обов'язковою умовою. В узагальненому вигляді, *підготовка до обшуку* складається з таких організаційних заходів:

- 1) вивчення матеріалів кримінальної справи;
- 2) збір орієнтуючої інформації про:
 - ▣ структуру і склад організованої злочинної групи,
 - ▣ усі епізоди злочинної діяльності групи і співучасників у вчинених злочинах,
 - ▣ особу лідера та членів злочинної групи, а також їх сімей, родичів та знайомих,
 - ▣ предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшуканню,
 - ▣ місця (об'єкти) обшуків.
- 3) аналіз та оцінка зібраної інформації і слідчої ситуації, що склалася до ухвалення рішення про проведення одночасних обшуків;
- 4) прийняття рішення про проведення одночасних обшуків;
- 5) планування та визначення часу проведення одночасних обшуків;
- 6) визначення та підготовка науково-технічних і транспортних засобів;
- 7) добір учасників для проведення одночасних обшуків:
 - створення спеціальних пошукових груп для проведення одночасних обшуків,
 - проведення інструктивної наради серед створених пошукових груп зі складанням єдиного оперативного плану,
 - вручення санкціонованої постанови про проведення одночасних обшуків керівникам пошукових груп.

Тому розглянемо детальніше питання про підготовку до проведення одночасних обшуків у розслідуванні вказаної категорії злочинів.

Вивчаючи матеріали кримінальної справи, можна одержати відомості про об'єкти посягання, знаряддя злочину, місця їх ймовірного збереження, особу злочинця тощо. Ця інформація може міститися в показаннях допитаних у справі осіб, у речових доказах та висновках експертів. Після вивчення усіх матеріалів справи, слідчий вирішує питання, що стосуються тактики обшуку.

Для забезпечення раптовості одночасних обшуків та їх ефективності необхідна наявність орієнтуючої інформації, збирання якої викликає певні труднощі. Це відомості про:

1. *Лідера і членів злочинної групи, а також їх сімей та знайомих.* З цією метою збирають відомості про вік, спосіб життя, спеціальні навички, знайомства і зв'язки (не обов'язково злочинні), наявність судимостей, місце у структурі злочинної групи окремих її членів, а також склад сім'ї, відносини із сусідами, з колегами по роботі, наявність зброї тощо. Зі слідчої практики відомо, що злочинці для обладнання схованок використовують свої професійні знання та навички. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що у 10% випадків приховання викрадених об'єктів здійснювалось із використанням спеціальних професійних навичок осіб, які у цьому зацікавлені.

Окрім того, вивчення особи злочинця сприяє встановленню психологічного контакту під час проведення обшуків та дозволяє ефективно використовувати обшуки для розслідування організованої злочинної діяльності.

2. *Предмети і об'єкти обшуків.* При вивченні об'єктів обшуку необхідно встановити:

- місце знаходження приміщень та окремих ділянок місцевості (адресу, підходи до нього, розташування на місцевості), а також їх характер та призначення;
- характер споруди, час проведення ремонтів, обсяг виконаних робіт тощо;
- кількість і склад осіб, які мешкають або працюють у цьому приміщенні;
- наявність засобів зв'язку, охоронної сигналізації, особливості заборів та ін.

Оперативно-розшуковим шляхом необхідно встановити кількість дзвінків, їх частоту, якщо злочинці користуються умовним оповіщенням.

Щодо знарядь злочинів, предметів, документів і цінностей, які підлягають відшуканню, то необхідно встановити найменування, призначення, зовнішній вигляд, характерні ознаки, кількість, прийоми маскуваня (розбирання на складові частини, надання незвичайної форми) та сліди, що могли залишитися на них.

Якщо розшукуються особи (труп), то це – характеристика зовнішнього вигляду (фотознімки), анатомічні ознаки, одяг тощо. Але слід пам'ятати, що розшукувані предмети або документи можуть бути замінені зацікавленими особами. Тому доцільно мати фотознімки цих предметів або залучати спеціалістів.

З урахуванням характеристики об'єкту повинні висуватися слідчі версії, зокрема, в якому місці і яким чином можуть приховуватись предмети, чи можна розібрати на складові частини або змінити форму, розмір та зовнішній вигляд.

Аналіз і оцінка орієнтуючої інформації та слідчої ситуації має суттєве значення для правильної організації і планування одночасних обшуків. Аналіз слідчої практики свідчить, що відомості орієнтуючого характеру озброюють слідчих знаннями, які дозволяють припустити де знаходяться розшукувані предмети, способи пошуку, підготувати необхідне спорядження, визначити склад учасників обшуку, розподілити обов'язки між ними, правильно обрати тактичні прийоми проведення та розробити план операції, що дає можливість провести одночасні обшуки з мінімальною затратою часу, сил та енергії.

Коли слідчий має достатні підстави вважати, що знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи заховані в певному приміщенні або місці, чи у якої-небудь особи, то він може провести обшук (ст. 177 КПК України). Питання про достатність підстав для проведення одночасних обшуків вирішується виходячи з аналізу зібраної інформації з урахуванням особливостей слідчої ситуації, що сформувалася на даний час.

Іншим організаційним заходом підготовки одночасних обшуків є планування і визначення часу проведення, на чому досить докладно зупинявся О.Р. Ратінов [121, с. 44-49].

Необхідно зазначити, що планування і правильне визначення часу проведення одночасних обшуків мають важливе значення для їх результативності. У справах про організовану злочинну діяльність обшук повинен проводитися

121 Ратінов А.Р. Обыск и выемка. – М.: Госюриздат, 1961.

негайно з метою виявлення осіб, які вчинили злочини, та викрадених цінностей. Невиправдане зволікання, несвоєчасність і невідповідність обшуків дозволяє лідеру та членам злочинної групи знищити чи підмінити сліди і знаряддя злочину, переховати викрадені предмети, витратити кошти, які отримані злочинним шляхом тощо. Тому час проведення одночасного обшуку необхідно обирати у залежності від обставин справи, з урахуванням аналізу зібраної інформації та оцінки слідчої ситуації.

Також необхідно враховувати, що крім одночасності обшуків, вирішальне значення має раптовість їх проведення. На думку Є.Д. Лук'янчикова і В.С. Кузьмічова, пошук викраденого і прихованого майна повинен бути завжди несподіваним для підозрюваних осіб і проводитися швидко й оперативно [122, с. 87-91]. Але швидкість і раптовість одночасних обшуків не повинні призводити до поспішності та зниження якості їх проведення, а негативні результати не повинні впливати на намір довести обшуки до їх логічного завершення.

Як свідчить слідча практика, під час викриття злочинної групи, її члени намагаються скоординувати протидію розслідуванню. Для цього вони обмінюються інформацією, що надходить до них з різних джерел, про хід розслідування, щоб приховати викрадене майно, сліди і знаряддя злочину. Це суттєво ускладнює розшукову діяльність під час проведення слідчих дій і особливо – обшуків. За таких умов послідовне проведення одиничних обшуків у підозрюваних, їх родичів та близьких не дає позитивних результатів, оскільки після першого ж обшуку інші зацікавлені у ході слідства особи, довідавшись про нього, приймуть відповідні заходи.

Раптовість проведення одночасного обшуку має і важливе психологічне значення. Раптовий початок обшуку є несподіваним для власників об'єктів обшуку і викликає нервово-психологічну напругу. Слідчий у цьому випадку

122 Лук'янчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Фактор внезапности при производстве неотложных действий по обеспечению возмещения материального ущерба // Пути совершенствования деятельности аппаратов органов внутренних дел. – Ташкент, 1987. – С. 87-91.

повинен максимально ефективно використовувати розгубленість і нервово-психологічну напруженість вказаних осіб. Але раптовість проведення обшуків є неможливою без дотримання конспіративності і правил таємного прийняття рішення про їх проведення, включаючи і оперативно-розшукові заходи. Тому розголошення відомостей про обшук, що готується, значній кількості осіб може призвести до витоку інформації та втрати фактору раптовості.

Правильний і своєчасний підбір мобільної, психологічно сумісної і готової до тривалої роботи групи учасників одночасного обшуку є, безумовно, одним з найважливіших питань.

Необхідно зазначити, що одночасні обшуки від одиничних відрізняються не тільки їх кількістю, а й колом суб'єктів. Якщо для проведення одиничного обшуку необхідна обов'язкова присутність осіб, наведених у ст.ст. 177, 181 КПК України, то у одночасному обшуку беруть участь і інші особи, які не є обов'язковими учасниками одиничних обшуків. Питання про участь інших необов'язкових учасників одночасних обшуків слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася під час розслідування.

До необов'язкових учасників обшуку відносяться особи, які залучаються для якісного проведення цієї слідчої дії, для охорони і спостереження, застосування науково-технічних засобів, надання технічної та іншої допомоги під час проведення обшуку. Тому до учасників одночасних обшуків, крім зазначених у законі осіб, можна віднести: керівника операції, заступників керівника операції, робочу групу, зв'язківців (посильних), групу захоплення, допоміжну групу.

Наведений склад учасників одночасного обшуку – невичерпаний, але він є найважливішим у розслідуванні організованої злочинної діяльності. Тому зупинимося на ролі деяких осіб, які проводять обшук або бувають присутніми під час його проведення.

Керівник – це особа, яка керує усією операцією з проведення одночасних обшуків, має спеціальну підготовку і навички проведення цієї слідчої дії та

схильності до пошуку. Цією особою, як правило, є слідчий. Керівник є обов'язковим учасником одночасних обшуків, повинен знаходитися у штабі і здійснювати організаційну роботу, зокрема таку:

- створювати пошукові групи для проведення обшуків на кількох об'єктах;
- завчасно залучати професійно підготовлених осіб з числа слідчих і оперативних працівників та керувати їх діями;
- визначати мету і завдання обшуків та розробляти загальний оперативний план;
- мобілізувати усі сили та засоби для проведення одночасних обшуків;
- підтримувати безперервний зв'язок зі слідчо-оперативними групами та забезпечувати обмін інформацією між ними;
- за необхідності безпосередньо брати участь у проведенні обшуків.

Керівник операції, з огляду на обсяг роботи, зобов'язаний залучати необхідну кількість осіб, створити групи і підготувати науково-технічні засоби. Перед виїздом керівник операції, враховуючи кількість об'єктів та предметів, що розшуковуються, визначає кількість і склад груп та їх керівників, оптимально розподіляє науково-технічні, транспортні засоби та засоби зв'язку між групами, розробляє заходи, які запобігають спілкуванню членів злочинних груп між собою, що забезпечує більш якісну підготовку до проведення одночасних обшуків.

Також перед виїздом на обшук проводиться інструктивна нарада з усіма керівниками і учасниками пошукових груп. Під час наради керівник операції роз'яснює мету, права та обов'язки її учасників, ще раз обговорює план дій, визначає час проведення обшуків, докладно викладає характер розшукуваних предметів, відзначає ті ознаки і властивості, що можуть позначатися на способах збереження цих предметів, визначаючи таким чином спосіб і методи їх пошуку, вказує спосіб проникнення на об'єкт, правила виявлення, вилучення і збереження речових доказів, інформує про засоби зв'язку, що маються на озброєнні, виділяє резерв для виконання непередбачених заходів (проведення обшуку на об'єкті, встановленому під час операції).

Штаб, у якому знаходиться керівник операції, повинен бути обладнаний необхідною кількістю технічних засобів для підтримання зв'язку між штабом і створеними пошуковими групами, з метою забезпечення єдиного керівництва усією операцією, а також – для вирішення з керівником штабу тих чи інших важливих питань, які виникають під час проведення обшуків, та транспортних засобів, що необхідні для перевезення предметів у великій кількості, які вилучаються під час обшуків.

У випадку відсутності керівника у штабі залишається його *заступник*, який виконує усі його функції з організації та проведення одночасних обшуків.

Разом з тим, під час проведення цієї слідчої дії необхідна участь *зв'язківців*, які підтримують зв'язок між керівником операції і керівниками пошукових груп. У тих випадках, коли з технічних причин не спрацьовують засоби зв'язку, роль зв'язкових виконують *посильні*.

Також необхідно зазначити, що під час проведення одночасних обшуків, необхідно залучати *групу захоплення*, оскільки іноді після встановлення місця перебування членів злочинної групи, вони чинять озброєний опір чи напад на учасників обшуку або перешкоджають його проведенню. Роль групи захоплення у таких випадках полягає у затриманні осіб, які переховуються від слідства і суду, та запобіганні можливого нападу чи опору учасникам одночасного обшуку.

У *допоміжну групу* можуть входити спеціалісти, фахівці з проведення обшуків, кінологи, медичні працівники, педагоги, водолази, верхолази, технічні помічники, слюсарі, теслярі тощо.

Фахівців (спеціалістів) доцільно залучати особливо під час проведення одночасних обшуків у лідерів та активних членів злочинних груп. Вони надають керівнику операції та керівникам окремих пошукових груп консультації і рекомендації науково-технічного характеру (як краще підготувати слідчу дію; які прийоми, методи і засоби доцільно використовувати для виявлення, збирання, фіксації та попереднього дослідження доказів) і допомогу щодо застосування

криміналістичної техніки та пошукових приладів. Разом з тим фахівці можуть надавати допомогу у складанні планів, схем, креслень тощо. Перелічені вище форми допомоги не є вичерпаними, оскільки у залежності від слідчої ситуації, фахівці можуть виконувати й інші доручення та дії. Тому участь фахівця-криміналіста у проведенні одночасних обшуків є дуже важливою.

Участь *медичних працівників* доцільна, якщо у приміщенні знаходиться хворий або немовля. Як свідчить слідча практика, злочинці іноді приховують цінності та інші предмети в бинтах хворого, ніжках крісла паралізованої особи або пелюшках дитини. Крім цього, трапляються випадки, коли близькі злочинців під час обшуків симулюють втрату свідомості, припадки та інші розлади здоров'я.

Так, під час обшуку квартири, коли слідчий направився до дивану, В. з жалобами на біль схопився за серце, сів на диван і попросив допомоги, а випивши ліки, ліг на диван. Під диваном слідчим була виявлена схованка [123].

Неабияку роль у проведенні обшуків відіграють і *кінологи*. Застосування службово-розшукової собаки є оперативно-розшуковим заходом, що здійснюється як під час обшуку, так і до його початку. Це дозволяє відшукати предмети зі специфічним запахом, а також легалізувати відомості, які отримані оперативним шляхом [124, с. 27-30].

До завдань *технічних помічників* входить розвантаження і перевезення у штаб виявлених і вилучених у великій кількості предметів, речовин та цінностей, розбирання підлоги, розкопки ґрунту тощо. Вони також можуть залучатися для оточення місця обшуку та виконання інших функцій охорони. Помічники обираються з кола осіб, які не зацікавлені у справі. Також можуть залучатися спеціальні робочі, які виділяються адміністрацією підприємств і організацій за вимогою слідчого. Ці особи не є процесуальними учасниками обшуку.

123 Кримінальна справа Індустріального РВ ДМУ УМВС України в Дніпропетровській області за 1996 р.

124 Жигарев Е.С. Тактика использования служебных собак в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – М.: МВ ШМ МВД СССР, 1985.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що виконання усіх наведених організаційно-підготовчих заходів надає керівнику операції можливість обрати оптимальний час для проведення одночасних обшуків, визначити правильну лінію поведінки на місцях проведення обшуків та тактику проведення пошукових дій.

Кожний одночасний обшук, який проводиться з метою викриття членів групи у злочинній діяльності, є неповторним та індивідуальним, оскільки визначається конкретними обставинами справи, характером об'єктів пошуку та особою злочинців, і потребує розробки загальних тактичних рекомендацій, дотримання яких буде сприяти отриманню позитивних результатів під час розслідування організованої злочинної діяльності. Цьому має сприяти застосування науково-технічних засобів і правильне використання тактичних прийомів.

Базуючись на загальних положеннях щодо проведення одночасних обшуків під час розслідування організованої злочинної діяльності, доцільно використовувати наступні *тактичні прийоми*:

1. Послідовне і вибіркове обстеження. Під час вибіркового обстеження за наявності достатніх підстав перевіряються, насамперед, місця ймовірного приховування розшукуваних об'єктів. Цей прийом застосовується у проведенні трудомістких робіт, зокрема, розбиранні стін чи підлог, розкопці певної ділянки місцевості тощо. Якщо вибірковий пошук не дає позитивних результатів, то керівник операції переходить до послідовної перевірки усіх об'єктів.

2. Паралельне і зустрічне обстеження. Паралельне обстеження доцільне під час обшуків у просторому приміщенні або ділянки місцевості. У разі відсутності зазначених умов проводиться зустрічне обстеження. У цьому випадку одна особа, яка проводить обшук, рухається праворуч від входу, а інша – ліворуч. Зустрівшись, вони оглядають центр приміщення (території).

3. Одиночний і груповий пошук. Такий тактичний прийом обирається з урахуванням кількості осіб, які проводять обшук. У зв'язку з тим, що для

проведення обшуків залучається значна кількість осіб, які не мають достатньої підготовки, необхідно вміло поєднувати прийоми одиночного і групового пошуків. Там, де особи мають недостатню кваліфікацію у тактиці обшуку, пошук веде керівник пошукової групи, а інші надають йому допомогу. Обстеження краще проводити методом одиночного пошуку. У той же час, якщо особи достатньо підготовлені до проведення такої слідчої дії, обшук може проводитися методом групового пошуку. При цьому більш досвідчені учасники виконують кваліфіковану роботу, а помічники здійснюють допоміжні операції.

4. Повний і частковий пошук. При розслідуванні організованої злочинної діяльності, як правило, проводиться повний пошук. Однак, під час пошуку членів злочинної групи чи великогабаритних предметів обшукуються місця лише з відповідними розмірами.

5. Обстеження без порушення і з порушенням цілісності об'єктів. У першому випадку застосовуються методи вимірювання, порівняння, зважування та інші для встановлення розходжень у вазі, розмірі тощо. Виявлення невідповідностей між об'єктами свідчить про наявність схованки. Обстеження з порушенням цілісності об'єкта здійснюється лише за наявності достатніх підстав (наприклад, двері зламуються лише після відмови особи їх відкрити).

6. Відволікаючі прийоми застосовуються шляхом зміни послідовності обшуку, проведення вибіркового обстеження, умисного затримання уваги на другорядних об'єктах у випадках інформованості керівника операції (пошукової групи) про схованки, але недоцільно розкривати членам злочинної групи свою поінформованість та її джерела.

7. Використання рефлексії членів злочинних груп. За допомогою рефлексії слідчий викликає певні реакції злочинців для викриття прихованих об'єктів.

Так, під час проведення обшуку у члена злочинної групи Р., слідчий не зміг виявити на місцевості труп убитого чоловіка. Тому він повідомив усіх учасників слідчої дії, що обшук буде поновлений ранком із застосуванням спеціальних

технічних засобів. Після чого організував візуальне спостереження за об'єктом. Р., який злякавшись, що труп буде виявлений, вирішив його переховати. Вночі він викинув труп з ями та намагався втопити у річці, але був затриманий [125].

8. Систематичність пошуку та облік дій. Керівник пошукової групи повинен уважно і послідовно оглядати об'єкти, не відволікаючись на інші. Отримані результати необхідно ретельно занотувати у протоколі, а також доцільно складати плани і схеми, які є ефективними у тих випадках, коли фотозйомка не забезпечує наочності і не дозволяє зафіксувати розташування схованки та способи виявлення й вилучення.

9. Застосування науково-технічних засобів. Проведення одночасних обшуків доцільно поєднувати з використанням пошукової техніки для створення у злочинців враження про марність приховування розшукуваних предметів.

Так, протягом 1998-1999 рр. злочинна група у кількості п'яти осіб вчинила близько 9 крадіжок на території Дніпропетровської області. При викритті групи і затриманні Д., було невідомо місце знаходження викраденого майна. Під час оперативно-розшукових заходів була встановлена К., яка була співмешканкою Д. Для вилучення предметів, отриманих злочинним шляхом, у К. та інших членів групи планувалось проведення одночасного обшуку із використанням металопошукача та інших пошукових засобів. Наявність у пошукової групи таких приладів вразила К., і як наслідок, остання добровільно видала розшукувані предмети та повідомила про факти, які цікавили керівника операції [126].

10. Спостереження за поведінкою осіб, які обшукуються, та інших, які опинились в районі обшуку. Такий прийом застосовується, коли необхідно встановити, під час яких дій пошукової групи особи, що обшукуються, хвилюються або реагують іншим способом. Вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів свідчать про те, що обшуки, які проводяться у присутності членів злочинної групи (61%), є більш ефективними, ніж без їх участі. Ці особи не

125 Архівна кримінальна справа Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська за 1990 р.

є обов'язковими учасниками обшуку. Тому слідчий у кожному конкретному випадку, виходячи зі слідчої ситуації, вирішує питання про залучення членів злочинної групи до обшуків.

Приймаючи до уваги, що місця обшуків можуть знаходитися на відкритій місцевості, керівник операції повинен забезпечити зовнішню охорону, до обов'язків якої входить: спостереження за об'єктом обшуку, недопущення виходу будь-кого з об'єкта обшуку, спостереження за поведінкою осіб, які приймають участь в обшуку.

Такий тактичний прийом дає керівнику операції можливість зосереджувати осіб, які опинилися в районі обшуку, в одному місці під наглядом зовнішньої охорони. З іншого боку, керівник операції може одержувати інформацію про результати спостереження за обстановкою навколо об'єктів, де проводиться обшук, і використовувати її, керуючись тактичними міркуваннями.

Під час обшуку доцільно використовувати прийом, який заснований на видаленні певних осіб з місця проведення обшуку, для того, щоб використовувати їх необізнаність про його результати під час наступних допитів.

11. Постійний обмін інформацією між учасниками обшуку про виявлені предмети, способи приховання та прийоми виявлення.

12. Постійний зв'язок між окремими групами і штабом. Як зазначалося, для одночасних обшуків створюється кілька груп, залежно від кількості об'єктів, які підлягають обшуку. Найчастіше ці об'єкти розташовані у різних кінцях міста (у різних містах), тому для успішного проведення обшуків і вирішення раптово виникаючих питань, необхідно підтримувати надійний зв'язок за визначеним порядком обміну інформацією між керівниками пошукових груп і керівником операції.

Під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що більшість одночасних обшуків проводились: у приміщеннях – 65%, на відкритій місцевості – 9%, у транспортних засобах – 8%; особисті обшуки – 18%.

Тому розглянемо особливості проведення лише окремих видів обшуків під час розслідування організованої злочинної діяльності.

Необхідно зазначити, що під час проведення усіх видів обшуків, предметами пошуку і виявлення можуть бути:

- знаряддя злочину (зброя, окремі її частини та спорядження до них) і предмети злочину (майно, гроші, цінності, документи тощо);
- засоби спостереження за потерпілими для фіксування їх дій (біноклі, фото-, відеоапаратура, засоби прослуховування і звукозапису);
- засоби утримування потерпілого (мотузки, ланцюги, наручники, кляпи);
- засоби фальсифікації та інсценування (маски, парики, документи, форма співробітників міліції, номерні знаки автотранспорту, печатки і штампи);
- сліди злочину та предмети, що вилучені з цивільного обігу;
- предмети, що містять інформацію про злочинців, їх діяльність та зв'язки (щоденники, фотографії, відеозаписи, візитні картки, дипломи тощо);
- фінансові документи, цінні папери, заповіти, договори тощо.

Одночасно перевіряються банківські вклади і рахунки лідерів та членів злочинних груп. Також виявляються факти придбання цими особами нерухомості та іншого майна.

Під час проведення обшуку приміщень примусовому обстеженню підлягають як житлові, так і нежитлові приміщення, які є у володінні фізичних та юридичних осіб. Обшук за місцем постійного (навіть тимчасового) проживання чи роботи доцільно проводити негайно відразу ж після затримання лідера або членів злочинної групи, що допоможе виявити предмети, які свідчать про злочинну діяльність їх власників. Коли злочинці встановлені, але не затримані, доцільно використовувати психологічний прийом, заснований на “витоку” інформації, з

метою схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій. Однак проведення таких тактичних операцій пов'язане із певними труднощами і ризиком, оскільки можлива втрата оперативного контролю за переміщенням цінностей.

Для непомітного прибуття пошукової групи на місце обшуку та забезпечення раптовості проведення слідчої дії, а також запобігання протидії і знищенню членами злочинних груп речових доказів, на нашу думку, доцільно:

- транспортні засоби залишати на відстані від місць обшуку;
- наближатися до об'єкту групами по одному-два чоловіки;
- розташовуватися біля вхідних дверей так, щоб у полі зору була одна особа, бажано – знайома злочинцям, та забезпечити спостереження за вікнами і переходами;
- у разі, якщо двері не відчиняють, зламати їх, попередньо попередивши про це;
- прибувши на службову територію, прийняти заходи щодо маскуванню мети “візиту” і повідомити про нього перед початком обшуку.

Перед початком обшуку слідчий пропонує добровільно видати предмети, що мають значення для справи (ст. 183 КПК України). Але необхідно зазначити, що недоцільно відмовлятися від проведення обшуку у тих випадках, коли особа, у якої проводять обшук, видає визначені слідчим предмети і документи. Це пов'язано з тим, що слідчому не завжди відомі всі епізоди злочинної діяльності групи, немає уяви про її склад. Ця інформація може бути отримана під час проведення обшуків.

Усіх осіб, які опинилися в районі обшуку, доцільно зібрати в одному місці, перевірити їх особистість і причетність до розслідуваної справи та залишати під наглядом до завершення обшуку, щоб запобігти розголошенню слідчої таємниці. Переміщення вказаних осіб дозволяється лише з дозволу керівника пошукової групи і під спеціальним наглядом.

Закінчивши підготовчі дії до проведення обшуку, керівник пошукової групи обходить усі приміщення і безпосередньо знайомиться з обстановкою. Він уточнює порядок обшуку, вносить корективи у розподіл обов'язків між учасниками цієї слідчої дії. Якщо у приміщенні знаходиться телефонний апарат (мобільні телефони), то його (їх) необхідно взяти під контроль.

Обшук квартири (будинку), у якій проживає лідер або член злочинної групи, необхідно починати з кімнати, де вони мешкають. При цьому необхідно ретельно спостерігати за поведінкою, жестами та мімікою злочинців під час проведення обшуків. Також необхідно пам'ятати, що іноді вони можуть навмисно симулювати, щоб відволікати увагу слідчого та стомити групу безрезультативними пошуками.

Так, під час обшуку підвалу, де знаходилась велика кількість деревини, слідчий вирішив перейти до обшуку житлового приміщення. Коли він прямував до виходу, член злочинної групи Г. надто радісно зітхнув і швидко пішов за слідчим, на що звернув увагу останній, тому й вирішив провести ретельний огляд підвалу. При цьому були перекладені всі дрова, оглянуті стеля та підлога, але результати були негативні. Під час обшуку приміщення на горищі був знайдений пістолет “ТТ”, з яким злочинна група вчиняла напади [127].

З наведеного прикладу можна сказати, що обшук необхідно починати з найбільш трудомістких ділянок (горище, підвал), оскільки на думку О.О. Закатова і О.Ю. Ямпольського, до завершення цієї слідчої дії слідчий буде втомлений і не зможе ретельно їх обстежити [128, с. 20]. Це обумовлено тим, що на результатах обшуку негативно позначається втомленість слідчого, оскільки важко зосередити увагу через послаблення гостроти сприйняття. У таких випадках доцільно варіювати характер пошукових дій (після огляду книг обстежити меблі, а потім листування).

127 Архівна кримінальна справа АНД районного суду м. Дніпропетровська за 1991 р.

128 Закатов А.А., Ямпольский А.Е. Обыск: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

Але послідовність проведення обшуку у приміщенні залежить як від його особливостей, так і тактичних міркувань слідчого. Під час обшуку дослідження повинні проводитися ретельно з усіх боків, оглядатися повинні частини, які приховані від слідчого, при цьому кожний об'єкт вивчається і оглядається окремо.

Під час проведення обшуку не можна дозволяти членам злочинних груп самотійно відкривати двері кімнат (сховищ), що обумовлюється можливістю знищення речових доказів або застосуванням вогнепальної зброї.

Значну увагу необхідно приділяти не тільки викраденим предметам, а й ретельному огляду документів. У записних книжках, щоденниках можна знайти записи, копії чи оригінали окремих документів, фотознімки, у яких може міститися інформація про зв'язки та знайомства злочинців, а також спосіб їх життя.

Особливу увагу необхідно приділяти об'єктам, які підтверджують факт створення чи керівництва злочинною групою або допомагають встановити повний склад групи. У цьому випадку необхідно виявляти об'єкти, які вказують на зв'язки членів злочинної групи, до яких можна віднести такі: документи і посвідчення осіб, фотографії, на яких зображені підозрювані на фоні певної місцевості (обстановки), відеоматеріали, поштово-телеграфну кореспонденцію. Інформація, що міститься у кореспонденції, може істотно заповнити прогалини в оперативних даних про зв'язки затриманих чи розшукуваних осіб та уточнити місця їх перебування. Виявляючи відеокасети чи касети від телефонних автовідповідачів доцільно їх переглядати і прослуховувати на місці обшуку, а за великої кількості – вилучати та переглядати (прослуховувати) у кабінеті слідчого.

Ця інформація має важливе криміналістичне значення для встановлення складу злочинної групи, підтвердження факту знайомств чи спільного перебування підозрюваних у визначених місцях і у певний час, участі особи у вчинених злочинах та інших обставин, що мають значення для справи і можуть

використовуватися згодом під час проведення допитів тих осіб, які заперечують свою причетність до організованої злочинної діяльності.

У першому розділі роботи ми зазначали, що злочинні групи досить добре оснащені технічно. Часто під час обшуків у злочинців виявляють комп'ютерну техніку [129, с. 37]. Слід пам'ятати, що у комп'ютері може міститися інформація, яка має безпосереднє значення для розслідування організованих злочинів. Це може бути:

- інформація про потерпілого (компрометуючі матеріали, відомості про комерційну та іншу діяльність, телефони, адреси тощо);
- інформація про вчинення злочинів (плани, графіки, схеми);
- відомості про злочинну діяльність групи (списки членів групи, їх адреси, перелік майна, здобутого злочинним шляхом тощо);
- дані про осіб, які здійснюють захист злочинної групи (відомості компрометуючого характеру на державних службовців, суми винагород, які отримані корумпованими особами за надані послуги, список адвокатів, які обслуговують групу тощо).

Необхідно зазначити, що під час обшуку огляд комп'ютерної техніки має певну специфіку. Це обумовлюється об'єктивною можливістю швидко знищувати інформацію, яка у них міститься. Готуючись до обшуку, необхідно отримати інформацію про наявність комп'ютерної техніки, її можливості, технічні характеристики і запросити фахівця з комп'ютерних систем [130, с. 157]. Усі дії щодо роботи з комп'ютером повинен виконувати тільки фахівець, щоб уникнути можливості знищення наявної інформації. Тому для запобігання негативних наслідків необхідно забезпечити охорону комп'ютера. У тих випадках, коли

129 Чаплинський К.О. Особливості проведення обшуків з метою викриття лідерів (організаторів) організованих злочинних угруповань // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 14-15 травня 2002 р. м. Запоріжжя: У 2 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2002. – Ч.2. – С. 36-38.

130 Мотлях О.І. Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з інформаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.

наявність комп'ютерної техніки виявляється після прибуття на місце проведення обшуку, необхідно негайно вжити заходів для запрошення фахівця.

Під час обшуку приміщень детальному огляду піддається не тільки їхня внутрішня обстановка, але й зовнішні частини будинку. Оглядаються стіни, сходи, балкони тощо. Під час обслідування підлоги, стін, сховищ застосовуються аналітичні методи та технічні засоби виявлення тайників (вимірювання та розрахунки, рентген, щупи, трали та інша пошукова апаратура).

Певні особливості має обшук у місцях загального користування або приміщеннях, у яких члени злочинної групи проживали раніше, а на момент обшуку у них мешкають інші особи. У цьому випадку керівники пошукових груп повинні приймати заходи щодо нерозголошення виявлених під час обшуків обставини інтимного життя осіб, які займають приміщення.

Обшук на відкритій місцевості полягає у примусовому обстеженні ділянок місцевості, які належать або знаходяться у користуванні членів злочинної групи та їх лідерів, з метою виявлення об'єктів, що закопані у землю або приховані іншим способом. Обшук місцевості проводиться за такими ж правилами, як і обшук приміщень. Однак особливості таких обшуків обумовлюються значними площами території, що викликає певні труднощі у їх проведенні.

Територію, яка підлягає обшуку, необхідно оточити, а потім оглянути. Перед початком обшуку місцевість поділяється на ділянки (сектори) довжиною ста метрів, орієнтирами яких будуть дерева і кущі, що дозволяє керівнику пошукової групи спостерігати за діями учасників обшуку. Межі обшуку визначаються з урахуванням кількості учасників пошукових груп, характеру місцевості та об'єктів, які розшуковуються.

Залежно від характеру досліджуваної місцевості, особливостей об'єктів пошуку та інших конкретних обставин можуть застосовуватися ексцентричний, концентричний або фронтальний методи дослідження місцевості з використанням необхідних технічних засобів.

Обшук проводиться планомірно і послідовно. Послідовність обирається керівником пошукової групи, але може бути змінена, якщо буде виявлена схованка. Це місце слід перевірити негайно.

Усі вилучені під час обшуку предмети необхідно зосереджувати в одному місці і залишати під постійним наглядом. Слід зазначити, що під час вилучення предметів повинні зберігатися ознаки, які вказують на причетність лідера та членів злочинної групи до організованої злочинної діяльності.

Якщо обшук не дав позитивних результатів, то необхідно ще раз перевірити дані, які має керівник пошукової групи, та проаналізувати свої дії під час обшуку, про що повідомити керівника операції.

Розслідуючи організовану злочинну діяльність, необхідно враховувати, що злочинці не завжди зберігають зброю та викрадені предмети у місцях проживання, а користуються послугами осіб, які не приймали безпосередньої участі у вчинених злочинах, але здатних за винагороду зберігати у себе вказані об'єкти. Такі особи, як правило, приховують свої зв'язки зі злочинцями, тому під час підготовки до одночасних обшуків важливо виявити таких осіб, застосовуючи оперативно-розшукові заходи, що дозволяє економити час, сили та засоби і тим самим сприяє реалізації принципу наступальності у боротьбі з організованою злочинністю.

2.2. Організація і тактика проведення слідчих дій для отримання інформації з особистісних джерел.

Допит є найбільш розповсюдженою слідчою дією, за допомогою якої збирається інформація про організовану діяльність злочинних угруповань. У той же час допит – одна з найскладніших слідчих дій. Допитуваним членам злочинних груп притаманні високий рівень організованості і суворе дотримання правил внутрішньої поведінки. Вони не зацікавлені у повному й всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Тому для успішного проведення допиту і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти законами мислення, логічних методів і прийомів, даних психології та тактичних прийомів допиту, що розроблені у криміналістиці.

За результатами досліджень В.П. Бахіна, В.К. Весельського і Т.С. Малікова, проведення допиту займає понад 80% робочого часу слідчих, який взагалі витрачається на проведення слідчих дій [131, с. 5]. Тому професіоналізм і майстерність слідчого під час проведення допиту значною мірою зумовлює якість та результативність розслідування.

Допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [132, с. 252].

У юридичній літературі досить повно розроблені класифікація допитів за різними підставами [133, с. 80; 134, с. 70] та процесуальний порядок їх проведення

131 Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

132 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

133 Криміналістика (конспект лекцій в схемах). – М.: “Изд-во ПРИОР”, 2001.

134 Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.

(ст.ст. 107, 143-146, 166-171, 201, 300, 303, 304, 307, 308, 311 КПК України), дотримання якого є обов'язковим.

Необхідно зазначити, що класифікація допиту на види має практичне значення, оскільки залежно від виду допиту слідчий використовує ті чи інші тактичні прийоми. Тому особливу увагу ми акцентуємо на тактиці проведення цієї слідчої дії.

Загальна тактика проведення допитів достатньо висвітлена вченими у криміналістичній літературі. Але допити членів злочинних угруповань та їх лідерів, які причетні до організованої злочинної діяльності, поділяють погляди і норми злочинного світу і прагнуть протидіяти слідству на усіх стадіях розслідування, мають свою специфіку і особливості. Разом з тим, вони ще не повністю висвітлені у науковій літературі.

Актуальність цього питання полягає у тому, що показання членів злочинних груп є найбільш змістовним джерелом інформації. Вони особисто зацікавлені у результаті справи. До початку вчинення злочинів особи домовляються не видавати один одного у випадку затримання, а тому заздалегідь підготовлені до методичного заперечення вини. В деяких випадках з перших допитів члени групи погоджуються на діалог, намагаючись таким завуальованим способом отримати інформацію про зміст показань допитаних раніше співучасників (свідків, потерпілих) та заходи, що приймаються слідчим. Загальна поведінка цієї категорії осіб спрямована на зменшення своєї ролі у вчинених злочинах, приховання минулої злочинної діяльності і наявності організованої групи. Вони впливають на стійкі позиції потерпілих і свідків, зволікають терміни слідства, створюють перешкоди розслідуванню, тому допит вказаних осіб є найвідповідальнішою слідчою дією у розслідуванні справ такої категорії.

Загалом, допит членів злочинних угруповань складається з трьох частин: *підготовки до допиту, безпосереднього допиту та фіксації результатів допиту.*

Ретельна і всебічна підготовка до допиту є необхідною умовою отримання правдивих показань. Відсутність планування призводить до поверховості допитів.

Під час підготовки до допиту членів злочинних груп слідчий повинен здійснювати наступний комплекс організаційних і тактичних заходів:

- визначення предмету допиту, сформованої слідчої ситуації та ретельне, повне і всебічне вивчення матеріалів кримінальної справи;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту та послідовності їх проведення;
- збирання оперативної інформації про склад групи і вчинених нею злочинів;
- вивчення особи допитуваного;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- вирішення питання щодо часу та місця допиту, способу виклику на допит;
- визначення тактичних прийомів, що будуть застосовуватися під час допиту;
- визначення необхідних технічних засобів фіксації допиту та їх підготовку;
- визначення учасників проведення допиту;
- забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхідності гарантування безпеки та планування допиту.

Вивчення слідчим матеріалів кримінальної справи є необхідною передумовою успішного проведення допиту. Аналізу підлягають дані, які містяться як у протоколах слідчих дій, так і в інших матеріалах справи. Це дозволяє виявити існуючі прогалини, розбіжності і суперечності під час розслідування організованої злочинної діяльності та своєчасно вжити заходи щодо їх усунення. У протилежному випадку деякі обставини можуть залишитися невстановленими, що не може не вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування і тягне за собою, як правило, необхідність проведення додаткових та повторних допитів і очних ставок. Вивчення матеріалів кримінальної справи дозволяє встановити коло осіб, які підлягають допиту, визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному. Важливе місце займає аналіз результатів таких слідчих дій, як огляд місця події та обшук.

Дослідження їх може бути корисним для висування версій про механізм учинених злочинів і осіб, які їх вчинили.

Ігнорування даної вимоги призводить до поверховості, непослідовності та не цілеспрямованості допитів.

Визначення предмету допиту полягає у встановленні обставин, які можуть бути відомі допитуваному. Як правило, найбільш повною інформацією про обставини справи володіє лідер злочинної групи. З усього обсягу зібраних відомостей потрібно відібрати ті, що відносяться до предмету допиту. Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час допиту. На підставі визначеного предмету допиту слідчий формулює запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів.

До *предмету допиту* вказаних осіб входить з'ясування таких обставин:

- способи формування організованої групи та характер злочинної діяльності;
- відомості про підготовку і вчинення злочинів, способи та послідовність злочинних дій, а також способи приховування злочинної діяльності;
- виявлення психологічної та функціональної структури злочинної групи (кількісний і якісний склад) та розподілу функціональних обов'язків;
- дослідження міжособистісних відносин у групі, а також вивчення психологічних і особистісних якостей членів групи;
- кількісний склад групи при вчиненні кожного епізоду злочинної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю і прийомами боротьби;
- виявлення осіб, які не брали безпосередньої участі у скоєних злочинах, але обізнаних про їх підготовку і вчинення;
- відомості про особу лідера групи і організатора конкретних злочинів;
- наявність корумпованих зв'язків (спосіб залучення в групу);
- наявність зв'язків з іншими злочинними групами, способи протидії розслідуванню та впливу на потерпілих, свідків і членів групи, які дають правдиві показання;

- відомості про озброєність, засоби зв'язку та технічну оснащеність групи;
- наявність у групі конфліктів та протиріч;
- встановлення осіб, які залишилися на волі і продовжують злочинну діяльність або налагоджують зв'язки між членами групи та намагаються створити єдину, вигідну для усіх лінію поведінки тощо.

Наведений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню, не є вичерпним. Кожне питання може бути предметом очної ставки та інших слідчих дій.

Визначення кола осіб, які підлягають допиту залежить від ряду факторів, у тому числі й від обсягу наявної у слідчого інформації. Вказівки на конкретних осіб, яким відомі певні обставини злочинної діяльності групи, можуть міститися в матеріалах кримінальної справи, а також виявлятися під час проведення інших слідчих дій. В інших випадках для встановлення таких осіб слідчий може доручити оперативним підрозділам провести оперативно-розшукові заходи для встановлення членів злочинних груп та ймовірних свідків учинених злочинів.

Для викриття злочинної групи слідчий повинен ретельно вивчити зв'язки затриманих осіб, оскільки саме серед найближчого оточення затриманого найчастіше виявляються інші члени злочинної групи.

Рішення слідчого про **послідовність допитів** членів злочинних груп повинно ґрунтуватися на оцінюванні низки таких обставин:

- особи злочинця, його психічних властивостей, наявності злочинного досвіду, судимості та становища в структурі організованої групи;
- наявності доказів про злочинну діяльність відносно кожного допитуваного та їх зацікавленості у кінцевому результаті розслідування;
- ступінь участі кожного допитуваного у спільній злочинній діяльності групи;
- характеристики відносин між членами злочинної групи.

Складність цього завдання полягає у латентності взаємовідносин членів злочинних груп, чим і пояснюються численні помилки у визначенні дійсного статусу затриманих. Характер таких відносин дає можливість виділити лідерів,

активних членів групи та простих виконавців. Тому слідчий повинен одержати повну інформацію про кількість злочинців, про дії і функції кожного. Ці дані сприяють виявленню лідера, визначенню ролі і місця кожного в структурі групи, а також встановленню найбільш “слабкої ланки”, яка піддається психічному впливу і зможе сприяти розслідуванню.

За даними вивчених кримінальних справ та оперативних матеріалів, позитивний результат досягається під час першочергового допиту тих членів групи, які:

- найбільш інформовані про обставини справи, неповною мірою зацікавлені у тому, що злочин залишився не розкритим і можуть об’єктивно викласти інформацію;
- безпосередньо пов’язані між собою епізодами злочинної діяльності, що дозволяє у разі необхідності провести очні ставки між ними;
- виконували другорядні функції під час учинення злочинів (після викриття групи вони можуть претендувати на роль свідків чи пособників, а не співвиконавців);
- мають незначний злочинний досвід, схильні переоцінювати ступінь інформованості слідчого або мають у групі статус “опозиціонерів” і конфліктують з лідером та іншими членами групи.

Усі перелічені особи підлягають невідкладному першочерговому допиту, оскільки протягом певного часу під впливом лідерів злочинних груп вони можуть відмовитися від давання показань або приховати інформацію, яка необхідна для розкриття злочинів. Тому проведення допиту за таких умов буде не зовсім ефективним.

Після затримання кількох членів злочинної групи доцільно допитувати їх одночасно, не даючи можливості обміркувати своє становище, проаналізувати обсяг інформації, що має слідчий, та протидіяти розслідуванню.

Підсумовуючи, зазначимо, що правильне визначення послідовності допитів дозволяє отримати нові докази, які слідчий може використовувати під час допитів інших членів злочинної групи.

Під час розслідування організованої злочинної діяльності слідчий повинен володіти *оперативною інформацією* про:

- ▣ механізми утворення групи та її структуру, склад і рівень організованості;
- ▣ характер діяльності групи і кількість учинених злочинів;
- ▣ дії кожного члена злочинної групи під час вчинення злочинів;
- ▣ способи приховання слідів злочинної діяльності та протидії розслідуванню;
- ▣ легалізацію отриманих прибутків та способи відтворення злочинної діяльності групи.

Таку інформацію можна використовувати для висунення версій, вибору тактичних прийомів під час проведення слідчих дій. Але необхідно зазначити, що інформація, яка отримана оперативним шляхом, у випадку використання в кримінальному процесі, обов'язково повинна містити відомості про джерело, з якого вона була отримана, для подальшої її перевірки.

Планування у цьому випадку запобігає випадковому розголошенню джерела, отриманої інформації, непередуманим питанням або пред'явленню доказів, наявність яких у слідчого на даному етапі розслідування дозволяє членам злочинної групи та її лідеру здогадатися про джерело їх отримання.

Оперативна інформація дозволяє визначати лінію поведінки членів груп, мотиви і способи вчинення злочинів, відношення до тих чи інших доказів та запобігати домовленостям між собою та свідками (потерпілими). Однак вона повинна бути законспірована та захищена від витоку.

Вивчення особи допитуваного полягає у з'ясуванні соціально-психологічної характеристики злочинців, рівня їх інтелекту, схильностей, характеру, способу життя та мислення. Вивчення особи злочинця дозволяє слідчому встановити з ним психологічний контакт, обрати найбільш доцільні та

ефективні прийоми і способи впливу для отримання правдивих показань, спрогнозувати можливу поведінку членів злочинних груп у тій чи іншій ситуації під час допиту.

Без з'ясування психологічної характеристики кожного члена організованої групи і глибокого розуміння психології злочинного угруповання неможливо тактично правильно і за короткий проміжок часу вирішити питання розпаду групи тим чи іншим способом (ізоляція, зміна лідера, переорієнтація окремих членів чи усієї групи тощо).

Якщо члени злочинної групи були раніше засудженими, то варто вивчити архівні кримінальні справи, що дає можливість отримати інформацію про тактику поведінки, яку обирають злочинці на допитах; про форми протидії розслідуванню; скласти уявлення про мотивацію злочинних дій особи. Такі відомості також використовуються для встановлення психологічного контакту з допитуваною особою.

Приймаючи рішення про **час проведення допиту** (ст.ст. 107, 143 КПК України), необхідно виходити з конкретної слідчої ситуації, що склалася під час розслідування. Допити членів злочинних груп, особливо після затримання, необхідно проводити негайно, щоб запобігти змові між ними, визначенню лідером загальної лінії поведінки на досудовому слідстві і впливу на допитуваних з боку злочинної групи та інших зацікавлених осіб.

Визначаючи **спосіб виклику допитуваного** (ст.ст. 134-136 КПК України), слідчий повинен враховувати, що контакт носить не добровільний, а примусовий характер. Тому значна частина викликаних не проявляють позитивних емоцій, що є серйозною перешкодою для встановлення психологічного контакту. Обираючи спосіб виклику на допит, необхідно пам'ятати, що про цей факт може стати відомо членам злочинної групи та іншим особам, які зацікавлені у результаті справи і можуть негативно вплинути на нього.

Вирішення питання про місце допиту залежить від конкретної слідчої ситуації. Під час розслідування злочинів вказаної категорії, допити, як правило, проводяться за місцем досудового слідства (кабінет слідчого) або за місцем їх перебування (СІЗО, ІТУ). Але, на думку Ф.В. Хоменка, місце допиту за будь-яких умов повинно сприяти встановленню психологічного контакту [135, с. 38].

Офіцери поліції США вважають, що допит злочинців за місцем їх проживання або роботи проводити недоцільно. Це обумовлюється тим, що поліцейського можна підслухати, перебивати у найкритичніший момент та взагалі невідомі обстановка приміщення та інші труднощі, з якими він може зустрітись. Якщо допит проводиться у поліцейському відділку, то кімната для допиту повинна бути звукоізолюваною, без вікон, орнаментів на стінах, щоб не відволікати увагу допитуваного [136, с. 10].

Під час допитів члени злочинних груп повинні знаходитися на відстані від слідчого, щоб той міг спостерігати за їх нервовими рухами та поведінкою. Це обумовлено тим, що злочинці можуть чинити активну протидію слідчому.

Так, під час допиту член злочинної групи Л. був звільнений від наручників і знаходився у безпосередній близькості від слідчого. Після вільної розповіді, слідчий почав пред'являти докази, зокрема ніж, який Л. застосовував у вчиненні злочинів. Скориставшись нагодою, коли слідчий занотовував показання у протокол, Л. схопив ніж і наніс йому удар у грудну клітину та намагався вистрибнути з вікна кабінету, але був затриманий [137].

Коло учасників визначається слідчим, виходячи зі слідчої ситуації, предмету, особи злочинця та інших обставин, що стосуються майбутнього допиту. До учасників допиту можна віднести прокурора, захисника, спеціаліста, експерта, законного представника, педагога, перекладача.

135 Хоменко Ф.В. Підготовка слідчого допиту обвинуваченого (Прокурорсько-слідча практика) // Радянське право. – 1975. – №10. – С. 35-40.

136 Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

137 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 1998 р.

Співробітники підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю можуть залучатися до участі в допитах у таких випадках:

- необхідна допомога у тактично правильному використанні оперативної інформації;
- можуть бути отримані дані, які підлягають негайній перевірці;
- оперативний працівник у неофіційній бесіді встановив з допитуваним психологічний контакт і отримав достовірні відомості без їх процесуального закріплення та ін.

Заключним етапом підготовки до допиту є його планування, яке передбачає визначення порядку проведення допиту, здійснення прогностичної функції.

Результати розумової діяльності слідчого під час підготовки до допиту знаходять свій концентрований вираз у плані допиту. План може бути усним чи письмовим, стислим або розгорнутим.

Зі слів В.О. Коновалової, недоцільно складати письмовий план під час розслідування одного чи двох епізодів злочинної діяльності [138, с. 8]. Але для розслідування організованої злочинної діяльності план повинен складатися завжди.

План є динамічною системою, тому під час допиту він суттєво корегується: окремі положення замінюються, уточнюються чи доповнюються. План носить орієнтовний і динамічний характер, оскільки у ньому неможливо передбачити усі особливості допиту, тому він повинен визначати лише головні моменти.

Для розслідування багатоепізодних справ доцільно створювати слідчі бригади (СОГ). Керівник слідчої бригади розробляє стратегію і тактику розслідування та складає загальний єдиний план. У такому плані зазначаються завдання окремих виконавців за версіями події, епізодами злочинної діяльності або щодо затриманих членів злочинної групи та систематизуються наявні докази.

138 Коновалова В.Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького, 1956.

За необхідності план може бути доповнений схемами злочинних зв'язків членів організованих груп, епізодів злочину, місць їх учинення, структури злочинної групи. Під час розслідування злочинів цієї категорії доцільно закріпити окремого слідчого за кожним обвинуваченим, який входить до складу організованої групи.

Отже, для викриття злочинної групи та затримання її членів необхідно дотримуватися принципу стабільності слідчої діяльності. Неприпустимою є практика постійної зміни слідчих, які ведуть роботу з конкретними лідерами та членами злочинної групи. Це призводить до втрати психологічного контакту і відмови від показань, що давалися раніше. Тому необхідно дотримуватись організаційного правила про стабільне закріплення членів СОГ за конкретними членами організованої злочинної групи. Після закінчення підготовчих дій слідчий переходить до безпосереднього допиту.

Прийняття у 1996 році Конституції України істотно вплинуло на організацію і тактику допиту як на досудовому слідстві, так і у суді. Зокрема, у статті 63 Конституції України зазначається, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Сучасна практика розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, свідчить, що їх члени відмовляються давати показання, посилаючись на вказану норму Конституції, а також на ст. 69-1 КПК України.

На думку В.С. Комаркова, тактика допиту являє собою найбільш доцільні форми і способи взаємодії слідчого з допитуваним, які здійснюються для з'ясування істотних для справи обставин, шляхом оперування доказовою та оперативною інформацією. Автор вказує, що зміст тактики допиту включає у себе: визначення шляхів встановлення психологічного контакту; розробку раціонального комплексу тактичних прийомів та засобів їх реалізації; передбачення можливого ефекту їх впливу; визначення моменту і послідовності

застосування кожного тактичного прийому, виходячи зі специфіки конкретної слідчої ситуації [139, с. 56].

Отже, під *тактикою допиту* слід розуміти сукупність заснованих на процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, які визначають прийоми встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, методи і прийоми правомірного психологічного впливу для одержання правдивих показань, логічну послідовність питань, способи пред'явлення доказів і оцінки інформації, що повідомляється.

Досягнення мети допиту можливе через застосування різноманітних тактичних прийомів, що сприяють одержанню повних і об'єктивних показань.

На думку В.П. Бахіна і В.К. Весельського, вибір тактики допиту залежить від наступних факторів, що знаходяться у складній взаємодії між собою:

- ситуації допиту (перший, повторний, наявність психологічного контакту тощо);
- особливостей допитуваного (вік, наявність злочинного досвіду), його процесуального положення і рівня зацікавленості у результатах розслідування;
- характеру інформації і доказів, якими володіє слідство [140, с. 15-16].

І.Є. Биховський, Ф.В. Глазирін та С.К. Пітерцев додають до них майстерність слідчого та сукупність доказів, що є у справі [141, с. 24].

На наш погляд, застосування тактичних прийомів носить вибірковий характер, що передбачає вибір і використання тих із них, які сприяють одержанню правдивих і повних показань.

Слід підкреслити, що за своїм характером тактичні прийоми є штучно сконструйованими, оскільки не завжди є можливість повно і всебічно продумати та передбачити поведінку членів злочинних груп. Ми погоджуємося з думкою В.Є. Богинського, який вважає, що прийоми повинні бути гнучкими, а у складних

139 Комарков В.С. Суть і умови пред'явлення доказів при допиті обвинуваченого // Радянське право. – 1972. – №2. – С. 55-58.

140 Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту: Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

141 Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.

ситуаціях (обмежений обсяг інформації, активна протидія розслідуванню) доцільно застосовувати не один, а кілька їх можливих варіантів, враховуючи слідчу ситуацію, що склалася під час допиту [142, с. 40]. Така ситуація визначається позицією, яку мають члени злочинних груп, їх захисники, особливостями особи злочинця, характером і обсягом наявних доказів та іншої інформації.

Також необхідно зазначити, що тактичні прийоми не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність і професіоналізм слідчого полягає у тому, щоб, використовуючи усі прийоми і засоби, правильно спланувати їх, готуючись до допитів, вміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася.

Під **тактичним прийомом** слід розуміти найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження і використання доказів [143, с. 179].

На допитах члени злочинних груп, як правило, дають неправдиві показання, що спрямовані на перекручення істини. Отже, попередження, виявлення та усунення таких перекручень є головним завданням слідчого.

Основними мотивами у членів злочинних груп у виборі лінії поведінки на досудовому слідстві є:

- ❖ відданість лідеру групи та прагнення уникнути відповідальності;
- ❖ намагання приховати лідерів і активних членів групи;
- ❖ уникнення можливості виявлення інших слідів учинених злочинів;
- ❖ злочинна солідарність, кругова порука членів групи і пов'язані з ними розрахунки на матеріальну й іншу підтримку тощо.

Засобами усунення неправдивих показань під час допитів є тактичні прийоми, застосування яких вимагає попереднього їх виявлення і оцінки, шляхом аналізу показань членів злочинних груп. На думку О.Р. Ратінова та Н.І. Гаврилової

142 Богинський В.С. Підготовка до допиту підозрюваного // Радянське право. – 1978. – №12. – С. 39-41.

показання, які одержані під час допиту, необхідно аналізувати використовуючи такі критерії:

- компетентність допитуваного (характер показань і особливості злочинця дозволяють зробити висновок, що він не здатний вигадати події, що описуються);
- непоінформованість допитуваного (незнання тих обставин, які повинні бути відомі);
- невідповідність у показаннях або їх емоційна насиченість [144, с. 48-49].

Як бачимо, зазначені авторами критерії мають виключно орієнтовний характер.

Загалом, у юридичній літературі багато уваги приділено тактичним прийомам та запропоновані різні їх класифікації, які спрямовані на виявлення і усунення неправди в показаннях допитуваних осіб.

Так, Г.Г. Доспулов і Н.Ш. Сафін пропонують таку серію тактичних прийомів, які використовуються під час допитів: допущення легенди, раптовість, відволікання уваги, форсований і уповільнений темпи допиту, створення напруги, використання “слабких місць” допитуваних [145, с. 78-84; 146, с. 126-132].

На думку Л.М. Карнеєвої, до основних тактичних прийомів допиту можна віднести такі:

- роз’яснення негативних наслідків у разі відмови від давання показань;
- використання доказів та протиріч між співучасниками злочину;
- створення перебільшеного уявлення про інформованість слідчого;
- приховання поінформованості слідчого від допитуваних;
- використання деталізуючих та конкретизуючих запитань [147, с. 58].

143 Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: Курс лекцій (ч. 1). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002.

144 Ратинов А.Р., Гаврилова Н.И. Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях // Вопросы борьбы с преступностью. – 1982. – №37. – С. 44-57.

145 Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976.

146 Сафин Н.Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990.

147 Карнеева Л.М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.

І.Є. Биховський, Ф.В. Глазирін і С.К. Пітерцев додають інші тактичні прийоми:

- ❖ приховання цілей допиту;
- ❖ створення у допитуваного уявлення, що інші співучасники дали правдиві показання;
- ❖ використання міжособистісних відносин співучасників злочину [148, с. 30-45].

На думку інших вчених, арсенал тактичних прийомів повинен складатися із таких дій:

- роз'яснення допитуваним необхідності надання правдивих відомостей;
- виявлення обставин, які дозволяють перевірити правдивість відомостей, що повідомляються;
- проведення допиту у присутності інших осіб [149, с. 100].

В.С. Комарков вказує на такі тактичні прийоми, як зняття напруги та припинення неправди [150, с. 17].

Отже, як бачиться, під час розслідування організованої злочинної діяльності, зокрема під час допитів членів злочинних груп та їх лідерів, використовуються усі вказані тактичні прийоми. Але деякі з них мають певні особливості, а також існують і інші, які доцільно використовувати саме у викритті членів організованих груп у злочинній діяльності. Тому особливу увагу необхідно приділити тактичним прийомам, що найчастіше застосовуються під час допитів членів злочинних груп.

Під час опитування слідчих, які розслідують організовану злочинну діяльність, було встановлено, що до таких тактичних прийомів вони відносять:

- встановлення психологічного контакту – 100% респондентів;
- викладання показань у формі вільної розповіді – 81%;
- постановку запитань – 100%;

148 Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.

149 Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1999.

150 Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Х.: ХЮИ, – 1975.

- створення напруги – 67%;
- використання різних темпів допиту – 46%;
- пред'явлення доказів – 89%;
- використання фактора раптовості – 71%;
- актуалізацію забутого у пам'яті допитуваних – 58%;
- створення уявлення про інформованість слідчого – 39%;
- приховування меж інформованості слідчого – 62%;
- використання конфліктів у злочинній групі – 23%;
- застосування технічних засобів – 51%;
- проведення очних ставок – 73%.

Розглянемо детальніше зазначені тактичні прийоми.

Встановлення психологічного контакту здійснюється незалежно від процесуального статусу допитуваних та ситуації, у якій здійснюється допит.

Успішне проведення допиту припускає необхідність встановлення психологічного контакту з членами злочинних груп та їх лідерами. Такий контакт сприяє одержанню повних і об'єктивних показань, що мають значення для встановлення істини у справі. Він полягає у взаєморозумінні, довірі і діловій активності, коли допитувані ладні повідомити відомості, які мають значення для справи, а слідчий – їх зафіксувати з метою подальшого ефективного використання.

На думку М.І. Порубова, психологічний контакт – це система взаємодії між особами під час спілкування, що заснована на довірі, за якої вони сприймають інформацію, яка виходить від кожного [151, с. 73]. Автор зазначає, що психологічний контакт повинен тривати протягом усього допиту. Для його встановлення необхідно застосовувати тактичні прийоми, які обумовлені ситуацією, що склалася під час допиту, обставинами справи, наявністю доказів, а також особою злочинця [152, с. 43].

151 Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – Минск: ВШ, 1973.

152 Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск: ВШ, 1978.

Тому встановлення психологічного контакту можна розглядати як тактичну операцію, яка включає сукупність тактичних прийомів, спрямованих на вирішення завдань під час проведення допитів членів злочинних груп.

А.В. Дулов психологічний контакт розглядає як цілеспрямовану, плановану діяльність для створення умов, що поглиблюють спілкування у потрібному напрямі [153, с. 107]. Такий контакт дозволяє створити найбільш раціональний режим спілкування під час допиту.

Психологічний контакт не означає єдність поглядів і позицій, а відображає здатність взаємодіяти на шляху досягнення своїх цілей, що характерно для злочинів цієї категорії. Тому такий контакт завжди має двосторонній характер, оскільки його встановлення і підтримання залежить як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива, безумовно, повинна належати слідчому.

Встановлення психологічного контакту вимагає від слідчого знань психології членів злочинних груп та врахування їх індивідуально-психологічних якостей, психічного стану у момент проведення допиту, життєвого і злочинного досвіду та інших обставин, що їх характеризують.

Усі тактичні прийоми спрямовані на встановлення психологічного контакту з членами злочинних груп та засновуються на використанні даних психології, логіки та інших наук. Зокрема, практичне значення мають способи встановлення такого контакту, які запропоновані психологом Дейлом Карнегі: виявляти зацікавленість, бути гарним слухачем, заохочувати інших, розповідати про себе, давати допитуваним відчуття їх значущість [154, с. 98].

На відміну від Д. Карнегі, В.Г. Лукашевич пропонує інші способи встановлення психологічного контакту під час допиту:

- створення належної обстановки допиту та допит наодинці;
- демонстрація доброзичливості і неупередженого ставлення до допитуваного;
- проведення попередньої бесіди на сторонню тему і вміння вислухати до кінця;

153 Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: ВШ, 1973.

- звертання до логічного мислення та роз'яснення цілей і завдань допиту;
- створення обстановки, що збуджує інтерес до допиту та його результатів [155, с. 161-162].

Але окремі способи, що названі науковцями, не можна розглядати як тактичні прийоми. Так, створення належної обстановки і допит наодинці не є тактичними прийомами, а являють собою умови, що сприяють встановленню психологічного контакту.

Для успішного встановлення психологічного контакту з членами злочинних груп, на наш погляд, необхідно дотримуватися певних умов. Такими є:

- індивідуальний підхід до особи злочинця;
- діагностика лінії поведінки, обраної членами злочинних груп, з метою встановлення причин узгодженої ними позиції;
- проведення допиту без присутності сторонніх осіб.

Останнім часом на встановлення психологічного контакту з членами злочинних груп негативно впливає поява захисників, які знаходяться на постійному утриманні у злочинних угруповань. Вони є висококваліфікованими їх союзниками, що необхідно враховувати під час допитів. Участь захисника вносить певні складнощі і особливості у проведення усіх слідчих дій, а особливо – у тактику допиту членів злочинних груп та їх лідерів.

Захисник добре знає умови, механізм і можливості розслідування. Саме з урахуванням цих особливостей він здійснює захист інтересів злочинної групи. Для допитуваних захисник є величезною підтримкою, оскільки під час допиту він намагається зорієнтувати членів злочинних груп у необхідному напрямку, виконуючи доручення лідерів кримінальних угруповань. Перебуваючи у матеріальній залежності, вони є зацікавленими у результаті справи і демонструють солідарність з підзахисними та загострюють відносини зі слідчим, оскільки,

154 Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ. – К.: Наукова думка, 1989.

155 Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: Изд-во УАВД, 1993.

одержавши солідний гонорар, вони намагаються, найчастіше, саме на допитах (очних ставках) “відпрацювати” отримані гроші.

Зокрема, під час анкетування слідчих, які розслідують організовану злочинну діяльність, було встановлено, що після появи захисника у 64 % випадків члени злочинних груп змінювали або відмовлялися від раніше даних показань.

Так, під час викриття злочинної групи лідером якої був В., було затримано трьох її членів: Г., Б. і Е. Після затримання з Б. (який не приймав безпосередньої участі у вчиненні злочинів) був встановлений психологічний контакт. Однак після появи захисника, який був на утриманні злочинної групи, Б. заперечував свою належність до групи та відмовився від раніше даних показань [156].

Під час допитів захисники вживають заходи щодо дискредитації слідчого та відшукування прогалин і помилок, допущених під час розслідування, забезпечуючи тим самим необхідний психологічний настрій членів злочинних груп.

За даними опитування, проведеного В.К. Весельським, адвокати вбачають свою мету досудового розслідування у такому:

- ❖ виявлення помилок, що допущені слідчим – 71,2%;
- ❖ використання суперечок щодо зібраних слідством доказів – 31,3%;
- ❖ захист “клієнтів” будь-якою ціною – 5,7% [157, с. 76].

Користуючись правом на зустріч наодинці з підзахисними, захисники іноді корегують (визначають) лінію поведінки членів злочинної групи під час слідства, розроблюють заходи протидії розслідуванню та клопочуть про проведення очних ставок зі свідками (потерпілими) з метою психологічного впливу на останніх.

Активна роль захисника під час допиту також може полягати і у постановці питань допитуваним. За допомогою жестів і міміки, що відіграють роль сигналів, вони можуть вказувати на характер відповідей на запитання слідчого.

156 За матеріалами УБОЗ у Дніпропетровській області за 2001 р.

157 Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 1999.

Однак наміри захисника можуть реалізуватися лише у фінальній частині, оскільки допит починає і веде слідчий. Захисник повинен ставити питання, коментувати будь-які положення лише з дозволу слідчого і не втручатися у процес допиту. У необхідних випадках слідчий може перервати допит і видалити захисника із кабінету. Але слідчі іноді не звертають уваги на тактичне значення процедурних особливостей допиту і не використовують їх проти захисників, які порушують процедуру допиту.

Отже, слідчий повинен усвідомлювати, що під час допиту стає об'єктом вивчення з боку захисника (наводить довідки про слідчого, зокрема, про його професійні якості, досвід, прогнозує питання і відповіді тощо). Звідси – слідчий змушений звзвити коло тактичних прийомів, що використовуються під час допиту без захисника, виключити прийоми логічного впливу за допомогою доказів, щоб не розкрити передчасно доказову базу справи. Тому доцільно поглиблювати психологічний контакт з допитуваним за рахунок зниження глибини його контакту зі своїм захисником.

Психологічному контакту сприяє об'єктивне ставлення слідчого до членів злочинних груп, його професіоналізм, ерудиція, коректність і впевненість у позитивних результатах допитів. У тих випадках, коли психологічний контакт не встановлений, рекомендується відкласти допит і провести інші слідчі дії – обшуки, огляди, пред'явлення для впізнання тощо.

Після встановлення психологічного контакту члени злочинних груп починають викладати показання у формі *вільної розповіді*. Тактичний прийом полягає у тому, що у випадках, коли члени злочинних груп не ухиляються від дачі показань і не чинять протидію розслідуванню, пропонується розповісти усю відому інформацію про злочинну діяльність групи.

Застосування цього прийому дозволяє слідчому вивчити особу злочинця, виявити ступінь його інформованості про обставини справи та отримати інформацію про факти, які були невідомі слідчому.

У тих випадках, коли члени злочинних груп дають неправдиві показання, виходять за межі поставленого питання або намагаються заплутати слідство, доцільно звузити тему вільної розповіді і запропонувати розповісти про інші обставини, які вже відомі слідчому або перевірені оперативним шляхом під час розслідування. Цей тактичний прийом називається *поділ теми вільної розповіді*.

Під час “вільної розповіді” членів злочинних груп та їх лідерів досить інформативними є проговорювання, протиріччя, обмови та паузи. Зокрема, проговорювання і протиріччя вказують на злочинну інформованість допитуваних. Тому для ефективного змістовного аналізу доцільно використовувати звуко- чи відеозапис.

Після “вільної розповіді” членів злочинних груп слідчий *ставить запитання*, щоб уточнити обставини справи та заповнити прогалини у показаннях.

На думку Л.М. Карнеєвої, формулюючи питання, необхідно дотримуватися таких тактичних правил:

- ставити конкретні питання, що стосуються однієї обставини;
- утримуватися від питань, на які можна дати неточні відповіді;
- заздалегідь обдумати послідовність питань та їх логічний зв'язок [158, с. 35].

В залежності від змісту та мети поставлені питання можна поділити на:

- *основні* (спрямовані на з'ясування основних відомостей по справі);
- *додаткові* (спрямовані на встановлення фактів, які не були висвітлені під час вільної розповіді);
- *нагадуючі* (викликають певні асоціації та відтворюють пам'ять);
- *уточнюючі* або *конкретизуючі* (спрямовані на детальне з'ясування окремих обставин справи);

158 Карнеєва Л.М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.

□ **контрольні** (спрямовані на перевірку об'єктивності показань, шляхом їх деталізації).

Під час розслідування злочинів вказаної категорії необхідно конкретизувати питання щодо формування злочинної групи та злочинного задуму, пошуку об'єктів злочину тощо. У тих випадках, коли допитувані не володіють повною інформацією про вчинені злочини, оскільки були тільки безпосередніми виконавцями чи виконували другорядні функції, необхідно з'ясувати, які конкретні дії входили у їх функції.

Після цього слід розширити коло питань, спрямованих на з'ясування подробиць про діяльність злочинної групи: протягом якого часу він є членом групи; що відомо про злочинну діяльність групи; що спонукало увійти до складу злочинної групи; кількість учинених групою злочинів; у яких злочинах приймав безпосередню участь; як розподілялися злочинні доходи тощо. Окремому з'ясуванню підлягають обставини взаємин допитуваного з іншими членами групи.

Вважаємо, що недоцільно з'ясовувати питання про лідера на початку допиту, незважаючи на його раптовість і невідкладність. Це пояснюється тим, що члени злочинних груп під впливом існуючих у групі норм і правил можуть відмовитися відповідати на ці питання й надалі не давати правдивих показань на інші. Тому до питання про лідера допитуваного необхідно підвести поступово, з'ясовуючи питання, які розкривають сутність існуючих у групі відносин. І вже після цього перейти до ключової фігури.

Одержуючи правдиві показання, недоцільно робити тривалі перерви між допитами, а необхідно постійно уточнювати та деталізувати отриману раніше інформацію, що дозволяє простежити хронологію злочинної діяльності окремих членів злочинних груп та їх логічну послідовність. Такий прийом виключає можливість залишити обставини, що мають істотне значення для справи, поза увагою. За допомогою деталізації показань можна встановити співучасників

злочину та отримати нові докази, що вказують на причетність осіб до злочинної діяльності групи.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що питання повинні бути короткими, конкретними, зрозумілими і логічно пов'язані між собою; їх формулювання повинні виключати можливість отримання зі змісту інформації, яка необхідна для відповіді; відбивати послідовність учинених дій; конкретизувати і деталізувати попередні відповіді для досягнення можливості спростування чи підтвердження отриманих показань іншими доказами. Від того, як і у якій послідовності будуть сформульовані питання, багато у чому залежить правильність та повнота відповідей.

Під час допиту необхідно *створювати напругу*, яка полягає у тому, що у членів злочинних груп суттєво знижується здатність повною мірою здійснювати свідомий контроль за змістом мовленнєвих повідомлень та поведінкою загалом. Якщо члени групи відмовляються від дачі показань або дають неправдиві свідчення, а спостереження слідчого вказують, що ці особи перебувають в урівноваженому стані, то необхідно через запитання, пред'явлення доказів або повідомлення певної інформації ввести їх у стан психологічної напруги.

Застосовуючи тактичні комбінації, такий прийом доцільно поєднувати з прийомом – “*зняття напруженості*”, що забезпечується різними засобами: інтонацією, репліками тощо. Поєднувати вказані прийоми особливо ефективно у розслідуванні злочинів даної категорії.

В якості тактичного прийому доцільно використовувати *різний темп допитів* злочинців (форсований, уповільнений, поєднання форсованого і уповільненого темпів).

На думку В.О. Коновалової та А.М. Сербулова, форсований (прискорений) темп використовується з метою позбавлення допитуваних можливості обмірковувати свої відповіді та поведінку в цілому [159, с. 24]. Специфічний темп

159 Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Следственная тактика: принципы и функции. – К.: РИО МВД УССР, 1983.

допиту вносить нервозність у спілкування (створює напругу), впливає на якість інформації, тому він повинен обиратися слідчим відповідно до психологічних особливостей членів злочинних груп та їх лідерів і характеру інформації, що підлягає з'ясуванню.

Під час допитів членів злочинних груп і їх лідерів доцільно постійно змінювати темп допиту. Так, прискорюючи темп, пропонується без підготовки пояснити той чи інший епізод злочинної діяльності, а для з'ясування вузлових моментів події доцільно уповільнити темп допиту.

Важливим тактичним прийомом під час розслідування організованої злочинної діяльності є *пред'явлення доказів*. Він полягає у тому, що слідчий з метою психологічного впливу на членів злочинних груп, повідомляє про докази та інші матеріали, які викривають злочинну групу або спростовують їх показання, і демонструє їх у певній послідовності, визначаючи надалі позицію допитуваних як на допиті, так і під час розслідування.

Послідовність пред'явлення доказів під час розслідування злочинів цієї категорії залежить від слідчої ситуації, що склалася. Але прийом необхідно застосовувати тільки у випадках, коли є підстави вважати, що після пред'явлення доказів члени злочинних груп дадуть правдиві показання.

На думку Л.М. Карнеевой, С.С. Ординського та С.Я. Розенбліта неефективно пред'являти докази ізольовано один від одного з деякими інтервалами у часі, оскільки допитуваний намагається навести свої аргументи щодо пред'явленого матеріалу [160, с. 150-151]. Особливо це стосується допитів членів злочинних груп, під час яких необхідно пред'являти не окремі докази, а певну їх сукупність, пов'язану між собою.

Також слідчий може пред'являти і ті докази, процесуальна сила яких не має вирішального значення у справі, але про існування яких невідомо членам злочинних груп. Однак, до цього тактичного прийому необхідно підходити

обережно і пред'являти тільки ті докази, що перевірені, а їх достовірність не викликає сумнівів.

Зокрема, після анкетування слідчих, які розслідують злочини вказаної категорії, можна дійти висновку, що по 15% з них пред'явлення доказів не мало позитивних результатів, а у 20% випадків допитувані намагались їх спростувати. Тому усі докази повинні бути ретельно перевірені, оскільки пред'явлення недостовірних доказів може призвести до тактичних прорахунків і помилок.

Усі допити під час розслідування злочинів наведеної категорії відбуваються у конфліктних ситуаціях (заперечення вини, давання неправдивих показань, приховування певних відомостей, знищення, підроблення чи пошкодження допитуваним доказів, підкуп свідків, шантаж і погрози у їх адресу тощо).

Деякі автори вважають, що поступове пред'явлення доказів доцільне саме у конфліктних ситуаціях. Тоді допит хоч і не досягає кінцевої мети, але певною мірою впливає на членів злочинних груп. Тому, коли похитнулася позиція допитуваних, необхідно пред'являти нові докази і ті, з якими вони вже ознайомлені, у сукупності [161, с. 66].

Під час використання цього прийому необхідно бути уважним, оскільки слідчі іноді пред'являють докази членам організованих груп, які стосуються інших епізодів злочинної діяльності, що тягне викриття наявної доказової бази.

Також необхідно зазначити, що не можна пред'являти докази, якщо члени злочинних груп не будуть допитані про обставини, які пов'язані з ними. Пред'являючи докази, не можна давати час на обдумування пояснень, тому необхідно утриматися від тривалих коментарів про ступінь важливості встановленого факту. Цей прийом більш сприятливий під кінець розслідування, коли ознайомлення з доказовою базою підслідних та їх захисників не може вплинути на хід розслідування.

160 Карнеева Л.М., Ордынський С.С., Розенблит С.Я. Тактика допроса на предварительном следствии. – М.: Госюриздат, 1958.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що пред'явлення доказів – складний тактичний прийом, який вимагає попередньої підготовки, і дозволяє використовувати фактор раптовості, відволікати увагу, створювати напругу та уявлення про інформованість слідчого.

Під час застосування наведених тактичних прийомів необхідно використовувати “*фактор раптовості*”, який полягає у тому, що слідчий несподівано задає питання, яке не пов'язане із попереднім, або пред'являє докази, що стосуються учинення злочинів або дій з підготовки і приховування слідів злочину, з метою викликати негативну реакцію членів злочинних груп, що породжена впливом пред'явленої інформації, і спостерігати за нею. Л.Л. Каневський зазначає, що психологічний ефект раптовості повинен застосовуватися лише з урахуванням особливостей психіки допитуваних [162, с. 64].

Тому застосування фактора раптовості можливе у допитах осіб, які піддаються психологічному впливу (які не мають злочинного досвіду, недавно увійшли до складу групи). Вони не в змозі відразу ж виробити лінію поведінки під час слідства. Отже, вчасно проведений допит в таких умовах сприяє одержанню від членів злочинних груп правдивих показань стосовно як злочинної діяльності, так і усієї організованої групи взагалі.

Але необхідно зазначити, що злочинці також можуть використовувати наведений тактичний прийом. Для слідчого несподіваними можуть бути дії з боку злочинної групи, зокрема, такі: зникнення осіб, які проходять у справі; зміна або відмова від давання показань потерпілих і свідків; повна інформованість членів групи про плани і хід розслідування, обсяг доказів та ін., що вимагають адекватної реакції. Тому раптовість дій членів злочинних груп може привести слідчого у стан

161 Кришевич О.В. Застосування тактичних прийомів для вирішення конфліктів на допиті // Право України. – 2001. – №3. – С. 66-68.

162 Каневский Л.Л. Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних: Учебное пособие / М-во высш. и сред. образования РСФСР. Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября. – Уфа, 1978.

розгубленості і обумовити неправильну оцінку ситуації, а звідси – прийняття помилкових рішень.

Як зазначалося, злочинна діяльність груп обумовлює вчинення кількох злочинів. Члени злочинних груп, як правило, вчиняють кілька однотипних злочинів, тому окремі епізоди злочинної діяльності “нашаровуються” у пам’яті її членів один на інший. Звідси важко відтворити картину злочину у кожному епізоді злочинної діяльності групи. Тому, незалежно від рівня підготовленості до допитів, члени злочинних груп іноді плутають вигадані факти з достовірними, що обумовлюється необхідністю *актуалізації забутого у пам’яті допитуваних*. Тактичний прийом полягає у наданні слідчим допомоги з метою пригадування минулих подій.

У цьому випадку можуть застосовуватись такі тактичні прийоми:

- демонстрація доказів та допит на місці події;
- оголошення показань інших членів злочинної групи;
- з’ясування попередніх подій та розбивання їх на епізоди;
- деталізація, уточнення, порівняння, аналогія, зіставлення, використання образного мислення, постановка нагадуючих запитань тощо.

Вказані тактичні прийоми допомагають членам злочинних груп повністю відтворити картину організованої злочинної діяльності групи. Але необхідно враховувати особистість злочинців та своєрідність забутого матеріалу.

Створення уявлення про інформованість слідчого залишається основним тактичним прийомом за наявності доказів, які мають істотні прогалини у момент допиту. Таке враження у членів злочинних груп створюється шляхом демонстрації інформованості слідчого про певні епізоди злочинної діяльності групи, зв’язки та способи їх життя, причини відмови свідків (потерпілих) від давання показань, пред’явлення доказів, оголошення показань інших членів групи тощо. Акцентування уваги на перших неправдивих відомостях, повідомлених членами

групи, створює у них враження про те, що слідчий має досить повну інформацію про їхню злочинну діяльність.

Негативне відношення до цього тактичного прийому висловив М.С. Строгович, який зазначив, що формування неправильного уявлення може бути лише навмисним перекрученням фактів та обманом у найвитонченішій формі [163, с. 3-12].

Але з цим твердженням не можна погодитися, оскільки сутність прийому (“слідчої хитрощі”) полягає у наданні членам злочинних груп інформації, на яку зможе відреагувати тільки поінформована особа. Зокрема, під час проведення опитування слідчих, 91% вказали на доцільність і правомірність застосування наведеного тактичного прийому.

В.П. Бахін вказує, що необхідно порівнювати обман (повідомлення неправдивих відомостей або перекручення достовірних фактів) і “слідчі хитрощі” (створення ситуацій, за яких відомості можуть по-різному тлумачитись або оцінюватися самим учасником слідчої дії). Автор підкреслює, що “слідчі хитрощі” досить різноманітні за своїми цілями та способами реалізації (маскування цілей допиту, організація “проговорок” тощо). Їх схожість полягає у створенні ситуацій, у яких члени організованих злочинних груп можуть випадково продемонструвати свою поінформованість [164, с. 28].

До такого висновку прийшов і Ф.М. Сокиран, зазначивши, що слідчий оперує власними уявленнями та гіпотезами, які він вважає щирими, але поки ще не доведеними, а не вводить допитуваних у свідому оману. Тому у цьому випадку має місце ризикований тактичний хід, але аж ніяк не обман [165, с. 89-90]. Але інформованість слідчого повинна обов’язково підтверджуватися наявними доказами у справі та оперативно-розшуковими даними.

163 Строгович М.С. О судебной этике // Проблемы государства и права на современном этапе. – 1973. – №7. – С. 3-16.

164 Бахін В.П. Допрос: Лекція. – К., 1999.

165 Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.

Допит осіб, які не брали безпосередньої участі у вчиненні злочинів, а лише сприяли злочинній діяльності групи, пов'язаний із серйозними психологічними труднощами, оскільки вони побоюються помсти незатриманих злочинців та ускладнення з ними відносин. Для подолання такої негативної позиції пред'являються докази про інформованість слідчого, а також гарантується збереження конфіденційності переданої інформації.

На початковому етапі розслідування слідчий, як правило, не володіє інформацією про склад злочинної групи, кількість злочинів, учинених групою, у яких епізодах злочинної діяльності приймали участь ті чи інші члени групи та ін. Тому злочинці йдуть на контакт зі слідчим з метою виявлення обсягу доказової інформації, намагаючись визначити межі його інформованості, й на основі цього розробити загальну лінію поведінки.

У цьому випадку необхідно *приховувати межі інформованості слідчого*. Умисне замовчування породжує у членів злочинних груп нерозуміння, особливо коли вони очікують повідомлення будь-яких даних, щоб орієнтуватися у подальшій поведінці. У цьому разі слідчий може частково повідомити будь-які дані, не акцентуючи на них уваги допитуваних. Виходячи з позиції останніх, слідчий може створити враження незначної поінформованості або повної необізнаності. Нічого не повідомляючи, слідчий отримує доказову інформацію, аналізуючи яку може дійти висновку про лінію поведінки, яку обрали члени групи.

На ефективність цього тактичного прийому вказують і Л.Я. Драпкін та В.М. Карагодін [166, с. 34-37]. Під час проведення опитування більшість слідчих (87%) вказали, що застосовують такий прийом у практичній діяльності і вважають його найефективнішим на відміну від інших.

166 Драпкин Л.Я., Карагодин В.Н. Психологические качества следователя и обучение тактическим приемам допроса // Формирование профессиональных качеств следователя: Сб. науч. тр. / Редкол.: Озолин В.А. и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 34-37.

Приховуючи інформованість, слідчий створює *інформаційний вакуум*, під час якого він аналізує наявні відомості, які заперечуються членами злочинних груп, і змушує їх взяти ініціативу на себе. Під час використання тактичного прийому члени злочинних груп можуть розповісти про інші епізоди злочинної діяльності групи, які не відомі слідству.

Так, затриманий лідер злочинної групи, яка вчиняла розбійні напади на приміщення громадян, Ж., намагався заперечувати свою участь в організації злочинів. Під час допиту слідчий спочатку з'ясував ставлення підозрюваного до тих епізодів, де його участь не викликала ніяких сумнівів, зокрема, пред'явив викрадені речі, які були вилучені в ході обшуків. На кожне заперечення слідчий демонстрував або висновок експерта про виявлення на місці злочину відбитків пальців рук Ж., або пред'являв показання інших членів групи. Допитаний таким чином по п'ятьох епізодах, лідер групи Ж. далі зі своєї ініціативи розповів про участь в інших епізодах злочинної діяльності групи і про місця збереження викрадених речей, у тому числі і про ті, які раніше були невідомі слідчому [167].

Даний тактичний прийом тісно переплітається із *розповіддю слідчим версій про вчинені злочини або ймовірний розвиток подій*, що також є досить ефективним тактичним прийомом при викритті членів злочинних груп у дачі неправдивих показань. Але даний прийом повинен стосуватися тільки неповних та другорядних фактів злочинної діяльності групи, що мали чи могли мати місце у певний час, а слідчий повинен мати необхідний об'єм перевіреної інформації.

Нерідко у злочинних групах виникають відкриті або приховані розбіжності і конфлікти, які слідчий повинен виявляти і використовувати під час допитів. З цією метою можуть використовуватися розбіжності між:

- лідером і усією групою;
- лідером групи і особою, яка бажає зайняти місце лідера;
- старими і новими членами злочинної групи;

167 Архівна кримінальна справа Індустріального районного суду м. Дніпропетровська за 1996 р.

- групою та особою, яка бажає вийти з групи;
- групою і особою, яка не виконала конкретне завдання під час вчинення злочину;
- інші розбіжності, які пов'язані з неправильним розділом майна, отриманого злочинним шляхом, розподілом функцій під час учинення злочинів тощо.

Використовуючи цей тактичний прийом можна розхитати єдність групи та протиставити її членів один одному.

Під час допиту необхідно встановити дійсне положення допитуваного у структурі організованої злочинної групи та відносини, що складаються у групі, які можна використовувати наступним чином.

1. Продемонструвати інформованість про несприятливі взаємовідносини в групі.

2. Фіксувати увагу допитуваних на фактах, що компрометують їх в очах інших членів злочинної групи. Особливо ефективні тактичні прийоми, які компрометують лідера в очах інших членів групи або створюють недовіру з їх боку.

Головним завданням компрометації лідера в очах злочинної групи є підрив його авторитету через створення таких умов, за яких особа не може виконувати лідерські функції в групі. Щоб похитнути авторитет лідера злочинної групи, доцільно використовувати такі прийоми:

- ❖ розповсюдження серед оточення лідера відомостей, які дискредитують його;
- ❖ організація активних легальних контактів лідера з ОВС;
- ❖ створення умов, за яких лідер порушує норми і правила поведінки, що встановлені в групі.

Так, у ВТК-33 відбував покарання лідер злочинної групи М., який намагався керувати діяльністю з місць позбавлення волі. Згідно з правилами внутрішнього розпорядку, М. було запропоновано виконати певну роботу. Однак М. відмовився, але з метою запобігання покарання за відмову від роботи, взяв у руки лопату та

знаходився на робочому місці. Разом з іншими особами, які відбувають покарання, М. був сфотографований, а знімки продемонстровані серед членів злочинної групи. Після цього злочинці визнали поступок М. несумісним з правилами, що встановлені в групі [168].

Оперативні працівники, компрометуючи лідерів злочинних груп наведеними прийомами, повинні враховувати реальну можливість настання негативних наслідків щодо осіб, яких компрометують, та приймати усі необхідні заходи обережності. Тому відомості, що використовуються для підриву авторитету, повинні бути достовірними і ретельно перевіреними.

3. Розкрити поведінку і особисті якості одного з допитуваних іншим членам групи. Для цього необхідно попередньо глибоко вивчити усіх членів злочинної групи, їх спосіб життя, зв'язки та минуле, що негативно оцінюватиметься іншими, а потім повідомити про них на допиті. Інформація, що повідомляється, повинна бути достовірною, заснованою на наявних у справі доказах.

Наприклад, лідер злочинної групи В. привласнював більше злочинних прибутків, ніж повідомляв членам групи. Після того, як слідчий ознайомив їх з цими фактами, усі члени групи дали правдиві показання проти В. [169].

4. Створити конфлікт між членами злочинної групи, оголосивши показання одного співучасника іншим. Ознайомлення членів групи з показаннями співучасників, які дали правдиві показання, необхідно проводити з урахуванням таких тактичних правил:

- попередньо допитати членів групи про відносини зі співучасником, який дав правдиві показання;
- пред'явлення на допиті тільки тієї частини показань, які є достовірними і підтверджуються іншими зібраними доказами;

168 За матеріалами УБОЗ у Дніпропетровській області за 1997 рік.

169 Архівна кримінальна справа Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська за 1998 р.

- пред'явлення на допиті тільки тих показань, які викривають допитуваного у співучасті у злочинах;
- надання можливості прослухати фрагмент звукозапису цих показань; проведення очної ставки; пред'явлення речових доказів, виявлених на підставі показань співучасника; оголошення частини показань або ознайомлення допитуваного з фрагментом протоколу допиту співучасника, який дав правдиві показання;
- повідомлення під час допиту таких фактів і деталей учинення злочинів, про які знали тільки допитуваний і співучасники групового злочину.

Використовуючи наведені прийоми, у слідчого з'являється можливість використовувати існуючі у групі конфлікти для одержання правдивих показань членів злочинної групи, зокрема про особу лідера.

Конфлікт у злочинній групі, як правило, має тенденцію до розширення, оскільки члени групи повинні визначати свою позицію відносно конфлікуючих сторін. Після викриття злочинної групи конфлікти загострюються. Цьому сприяє обстановка досудового слідства, під час якого встановлюється роль кожного члена злочинної групи у вчинених злочинах. Тому у зв'язку з цим виникає необхідність використання *“розпалення конфлікту”*.

Але у криміналістичній літературі існують різні погляди вчених щодо застосування таких тактичних прийомів. Так, А.М. Васильєв, С.Ю. Якушин і С.Г. Любічев вважають, що тактичні прийоми, які засновані на *“розпаленні конфлікту у злочинній групі”*, *“дискредитації членів групи в очах інших”*, є неприпустимими і сумнівними з погляду етики [170, с. 310; 171, с. 66; 172, с. 35]. Але на думку інших вчених, зокрема, О.Р. Ратінова, Ф.В. Глазиріна та О.Я. Баєва слідчий вправі використовувати психологічні стани членів злочинних груп,

170 Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1980.

171 Якушин С.Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1983.

172 Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980.

розкривати перед ними відносини у групі [173, с. 161], але без розпалення негідних почуттів [174, с. 72], тому такі тактичні прийоми є припустимими [175, с. 108], особливо під час розслідування злочинів наведеної категорії.

Підсумовуючи, зазначимо, що тактичні прийоми, засновані на використанні протиріч і конфліктів, повинні ґрунтуватись лише на обставинах, які дійсно мали місце у житті або поведінці членів злочинних груп, але не були відомі групі та її лідеру. На нашу думку, необхідно уникати відкритих конфліктів, оскільки вони не сприяють розслідуванню, а призводять до напруженості.

Наступний тактичний прийом, що використовується слідчим під час допитів членів злочинних груп, заснований на *застосуванні технічних засобів* (відео- та звукозапису), що створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки показання, але й “психологічний клімат”, у якому вони були отримані, психологічно впливають на останніх.

Вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів дає змогу встановити, що у розслідуванні злочинів цієї категорії відеозапис проводився під час допитів лідерів організованих груп – у 68% випадків; активних членів груп – у 27%; рядових членів групи – у 5%.

Наводячи статистичні дані, зазначимо, що відеозапис ускладнює можливість відмови членів злочинних груп від раніше даних показань, тому повинен застосовуватись під час кожного допиту, незалежно від статусу особи в структурі групи.

Особливо важливо під час допитів застосовувати звуко- і відеозапис (ст.ст. 85-1, 85-2 КПК України) у випадках, коли:

- члени злочинних груп та їх лідери дають правдиві показання. У цьому випадку їх можна згодом відтворити під час допиту інших членів групи, які заперечують свою причетність або дають неправдиві показання;

173 Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: ВШ МООП СССР, 1967.

174 Глазырин Ф.В. Психология следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

- допитувані заявляють, що до них застосовувалися протизаконні методи отримання показань або необхідно провести очні ставки між ними;
- очну ставку проводити недоцільно, щоб запобігти негативному впливу на свідків, потерпілих чи осіб, які дають правдиві показання, але необхідно продемонструвати їх показання іншим членам злочинної групи;
- є підстави вважати, що потерпілі можуть відмовитися від своїх попередніх показань, або знаходяться у тяжкому стані;
- необхідно допитати неповнолітніх членів злочинної групи або осіб із психічними вадами, яких група втягнула в організовану злочинну діяльність;
- необхідно призначити фоноскопичну експертизу тощо.

Також слід підкреслити, що такий тактичний прийом необхідно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів та розслідування багатоепізодних справ, що характерно для розслідування організованої злочинної діяльності. Він дозволяє зафіксувати та відтворити не тільки зміст показань, а й мовленнєві особливості членів злочинних груп, їх інтонацію, жестикуляцію і міміку, поведінку та реакції, що характеризують особу злочинця.

Під час повторного перегляду можна проаналізувати весь хід допиту і його результати, виявити протиріччя в показаннях допитуваних та власні тактичні помилки і прорахунки. Звідси можна планувати додатковий допит чи шляхом інших слідчих та оперативно-розшукових заходів одержати достовірну інформацію про факти, які члени злочинних груп намагаються приховати.

Отже, наведений засіб фіксації забезпечує повноту і точність відображення показань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час інших слідчих дій.

До особливостей тактики допитів членів організованих злочинних груп тісно примикають і особливості тактики проведення очних ставок між ними. Багатоепізодність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності

організованих груп та наявність численних протиріч та істотних розбіжностей у показаннях їх членів обумовлюють важливе тактичне значення очних ставок (ст. 172 КПК).

Процесуальний порядок проведення цієї слідчої дії визначається ст. 173 КПК України, але тактика її проведення, поряд із загальними прийомами допиту, має певну специфіку, особливо у розслідуванні злочинів даної категорії.

Проведене дослідження кримінальних справ вказує на низьку ефективність очних ставок. Близько 65% їх були або безрезультатними, або мали негативні наслідки, що ускладнило встановлення істини у справі. Якщо в очних ставках без участі членів злочинних груп кожна восьма була безрезультативною, то в очних ставках за їх участю встановленню істини сприяла лише кожна п'ятнадцята.

Вказане пояснюється тим, що проведення очних ставок має певні тактичні особливості. Це зумовлено розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном, сильним психологічним впливом членів злочинних груп на свідків (потерпілих) та підвищеним ступенем тактичного ризику.

Так, під час викриття організованої злочинної групи слідчий провів очну ставку між її лідером П. та виконавцем злочинів К., оскільки останній почав давати правдиві показання, які викривають П. у злочинній діяльності групи. Однак під час її проведення К., побоюючись помсти лідера П. та членів групи, які залишились на волі, відмовився від раніше даних показань [176, с. 156-157].

У таких випадках слідчим необхідно ретельно планувати слідчу дію, враховувати особливості міжособистісних відносин у злочинній групі та обирати інші прийоми, які направлені на усунення протиріч між ними.

Під час підготовки до проведення очних ставок необхідно здійснити такі заходи:

- допитати усіх членів злочинних груп та виключити можливість зустрічі цієї категорії осіб між собою, а також зі свідками і потерпілими;

- прогнозувати ймовірну поведінку злочинців під час проведення очних ставок;
- у залежності від прогнозованої поведінки допитуваних, обрати порядок застосування тактичних прийомів;
- обрати спосіб виклику, місце, час та послідовність проведення очних ставок;
- визначити, окрім основних, додаткових учасників даної слідчої дії;
- використовувати оперативну інформацію про злочинців та їх можливості;
- використовуючи складні тактичні прийоми, скласти письмовий план.

Коли членам злочинних груп пред'являються показання свідків і потерпілих, що викривають їх у злочинній діяльності, вони вимагають проведення з такими особами очних ставок з метою психологічного впливу. Тому непередбачене проведення очних ставок тягне за собою відмову свідків і потерпілих від раніше даних показань, зміну цих показань на більш згладжені і неоднозначні, що викликане почуттям невпевненості у безпеці, відсутністю зацікавленості у результаті слідчої дії, небажанням конфліктувати із представниками злочинного світу.

Водночас, як свідчить вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів, жодного випадку зміни показань членів злочинних груп після проведення очних ставок за їх вимогою не відзначено.

Тому необхідно ретельно планувати проведення очних ставок. Однак, більшість слідчих схильні до спрощеного порядку планування і проведення цієї слідчої дії. Наприклад, деякі співробітники обмежуються вибором черговості допиту учасників та постановкою допитуваним загальних питань без їх попередньої глибокої розробки. На жаль, така позиція призводить лише до поверхневих показань і сприяє їх зміні за психологічного впливу членів злочинних груп.

Під час проведення очних ставок між членами злочинних груп та їх лідерами використовуються усі тактичні прийоми, які наводилися вище. Але

існують і інші, які доцільно застосовувати лише у проведенні очних ставок. Так, до таких тактичних прийомів можна віднести:

- проведення перед очними ставками інших слідчих дій (впізнання, обшуки) з метою впливу на стійкі негативні позиції членів злочинних груп;
- проведення серії очних ставок “за наростаючою силою” з особами, які дають правдиві показання;
- у випадку, якщо лідер дає неправдиві показання, спочатку необхідно проводити очні ставки між рядовими членами злочинної групи або другорядними учасниками злочинів;
- для маскуванню мети очної ставки необхідно ставити питання, які відносяться до різних, не пов’язаних між собою, фактів;
- втягнення допитуваних у суперечку для виявлення нових обставин справи;
- повідомити свідків, потерпілих та членів групи, які дають правдиві показання, про можливі труднощі психологічного характеру (залякування, компрометація), що можуть виникнути під час проведення очної ставки, та надати рекомендації, які дозволять запобігти негативному впливу;
- залучати до проведення очних ставок допоміжних осіб, щоб запобігти впливанню учасників один на одного, а також передаванню інформації;
- розташовувати допитуваних так, щоб запобігти невербальному спілкуванню (спиною до спини, допит через ширму тощо);
- дозволяти членам злочинних груп та їх адвокатам ставити питання особам, які дають правдиві показання, лише по закінченню очних ставок.

Для вдосконалення проведення очних ставок доцільно використовувати такі тактичні рекомендації:

1. Перед проведенням слідчої дії необхідно визначити коло обставин, які з’ясовуються на очній ставці. Але слід враховувати, що для членів злочинних груп немає значення, які саме обставини обговорюватимуться на очній ставці, оскільки для них важливіше підтвердження факту наявності свідків злочину або давання

співучасниками правдивих показань. Тому доцільно обмежувати предмет очної ставки найбільш різкими протиріччями в показаннях.

2. Необхідно встановити послідовність допитів, яка повинна зважуватись на користь осіб, чий показання підтверджуються іншими матеріалами справи і є достовірними. Так, безумовно, виправданим буде первинний допит лідера злочинної групи, який дає правдиві показання, з метою психологічного впливу на рядових членів групи.

3. Проведення очних ставок у прискореному темпі, що психологічно впливає на членів злочинних груп та зменшує можливості протидії. Крім того, допустима зміна темпу проведення очної ставки у залежності від конкретної слідчої ситуації, що підсилює вплив показань іншої сторони.

4. Під час проведення очної ставки необхідно уважно спостерігати за поведінкою допитуваних з метою фіксації їх реакції на запитання, запобігання можливій змові між ними або впливу одного з них на іншого. Якщо очна ставка вийшла з під контролю слідчого, то її необхідно негайно зупинити або перервати.

5. Недоцільно проводити очні ставки між співучасниками на первісному етапі розслідування, а протиріччя в їх показаннях необхідно усувати іншими способами (відтворення магнітофонного запису). Це обумовлено тим, що члени злочинних груп можуть, скориставшись навіть короткочасним контактом, обрати загальну лінію поведінки, оскільки саме на очних ставках нерідко відбувається обмін необхідною інформацією. Здійснюється це різними способами: передаються записки, за допомогою жаргону, міміки та жестів повідомляється необхідна інформація.

6. Постановка питань один одному доцільна у випадках, коли під час очної ставки виникають нові протиріччя між членами злочинних груп. Їх вирішення може призвести до отримання нових важливих доказів.

Отже, тактика проведення очних ставок багато у чому залежить від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування. Тому залежно від цих обставин змінюються і тактичні особливості цієї слідчої дії.

Так, під час викриття організованої злочинної групи, лідером якої був Ч., були затримані чотири її члени. Ч. не знав – якою доказовою базою володіє слідчий, хто є свідками злочинної діяльності групи і яку позицію обрали затримані її члени. Адвокати клопотали про проведення очних ставок між членами групи та свідками, але слідчий їх не задовольняв. Тому Ч. використав допомогу прокурора, який був на грошовому утриманні злочинної групи. Прокурор, виконуючи доручення лідера групи, дав слідчому вказівку провести очні ставки між затриманими членами групи та свідками. Оскільки вказівки прокурора є обов'язковими для слідчих (ст. 227 КПК України), такі слідчі дії були проведені. Після очних ставок усі затримані члени злочинної групи відмовилися від раніше даних показань, а показання свідків стали неповними [177].

У наведених випадках очні ставки необхідно проводити у прискореному темпі, по завершенні яких кожна з допитаних сторін дотримується раніше даних показань. Тривале проведення очних ставок веде до розшифровки наявної доказової бази і сприяє передачі одним з її учасників вказівок лідера групи щодо поведінки на досудовому слідстві.

Підсумовуючи, слід зазначити, що необхідно зважено оцінювати можливість задоволення клопотань захисників членів злочинних груп та їх лідерів про проведення тих чи інших слідчих дій, у тому числі й очних ставок.

Основним засобом фіксації результатів допиту є протокол (ст.ст. 85, 145 КПК України). Він повинен містити усі результати допиту, що мають значення для справи. Протоколювання показань необхідно здійснювати після закінчення вільної розповіді, щоб не переривати і не порушувати послідовність допиту.

За результатами вивчення кримінальних справ можна зробити висновок, що за протоколами неможливо відновити дійсний хід допиту (у 71%), тому злочинці та їх захисники намагаються представити результати цієї слідчої дії юридично неспроможними.

На цю обставину вказують В.П. Бахін та В.С. Комарков, які зазначають, що у 94% випадків у протоколах допиту відображається тільки підсумок і не фіксується весь процес обміну інформацією між слідчим і допитуваними, а у 99% усіх вивчених кримінальних справ протокол не зберігає особливостей мови допитуваних [178, с. 32; 179, с. 53].

В.Ю. Шепітько вказує, що у протоколах неможливо встановити відповідність між ситуаціями допиту та тактичними прийомами. Зокрема, у 40,3% вивчених протоколів тактичні прийоми загалом відповідали ситуації допиту (у 9,7% – не відповідали), а у 50% – відповідність неможливо було встановити [180, с. 17].

Щоб не допустити таких наслідків, у складанні протоколу доцільно дотримуватися наступних правил:

- ❖ показання записуються у тій послідовності, у якій вони викладаються;
- ❖ протокол повинен фіксувати не тільки відповіді, але й хід їх одержання з фіксацією проговорювань та протиріч, а також запитання, що ставлять допитуваним;
- ❖ одержуючи правдиві показання, необхідно запропонувати допитуваним підписувати кожену відповідь на поставлені питання, що запобігає можливості відмовитися від підпису протоколу в цілому або від частини своїх показань.

Показання членів злочинних угруповань доцільно закріплювати схематичними зображеннями маршрутів руху групи з місця дислокації до місць учинення злочинів, шляхів підходу (під'їзду) до безпосереднього об'єкта

178 Бахін В.П. Допрос: Лекция. – К., 1999.

179 Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Харьков, 1975.

посягання і шляхів відходу, вказуючи найбільш помітні ознаки території з межуючими будівлями і транспортними шляхами. Власноручно зображена схема (графік) є найвагомішим і об'єктивним доказом причетності членів групи до розслідуваної події. Подібні схеми створюють нові об'єкти фіксації інформації, об'єктивність і вірогідність яких можна перевірити на досудовому слідстві чи у суді через спеціальні дослідження, та деталізують вербальну інформацію, мають наочний і переконливий характер. Вони є допоміжним матеріалом для підготовки до інших слідчих дій. Додатковими методами фіксації допиту є також звуко- та відеозапис, застосування яких повинно здійснюватись у відповідності до вимог ст.ст. 85-1, 85-2 КПК України.

Як бачиться, успішне розслідування злочинів наведеної категорії, викриття членів організованих груп та їх лідерів у злочинній діяльності і встановлення об'єктивної істини у справі багато у чому залежить від ефективного володіння слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці.

Але усі тактичні прийоми, що застосовуються під час допитів членів злочинних груп, повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального законодавства, моралі та професійній етиці. Є.Д. Лук'янчиков і В.С. Кузьмічов вказують, що тактичні прийоми, які ґрунтуються на фізичному і психічному насиллі, шантажу, обмані, використанні релігійних почуттів та помсти є недопустимими [181, с. 13].

180 Шепитько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харьков, 1991.

181 Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Тактические основы расследования преступлений: Учебное пособие / МВД СССР; КВШ. – К., 1989.

2.3. Тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій.

Для розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, поряд з проведенням оглядів, обшуків і допитів суттєве значення мають такі слідчі дії, як пред'явлення для впізнання і відтворення обстановки та обставин події.

Практика правоохоронних органів свідчить, що потерпілі і свідки часто залишаються на одинці з членами злочинних угруповань. Після порушення кримінальної справи на них тиснуть, їх шантажують, погрожують, а інколи – вдаються до фізичної розправи. Це негативно впливає на освічених осіб, спонукає до відмови від показань, які давалися на початку розслідування [182, с. 3].

У зв'язку з цим необхідно розглянути характеристику такої слідчої дії, як пред'явлення для впізнання під час розслідування організованої злочинної діяльності.

Пред'явлення для впізнання відіграє важливу роль у розслідуванні злочинів цієї категорії. Як процесуальна дія воно полягає у пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності [183, с. 314].

Пред'явлення для впізнання можна віднести до похідних слідчих дій, оскільки його проведенню завжди передують інші слідчі дії (допит, обшук, затримання). Сутність слідчої дії полягає у тому, що особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і вони пов'язані з подією злочину. На цій підставі робиться висновок про їх тотожність, подібність або відмінність. До об'єктів, що пред'являються для впізнання, можна віднести: живих осіб, трупи та їх частини, предмети тощо.

182 Лук'янчиков Є.Д. Пред'явлення для впізнання при розслідуванні насильницьких злочинів // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2001. – №131. – С. 3-6.

183 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

Процесуальний порядок проведення впізнання регламентується ст.ст. 174-176 КПК України, тому особливу увагу приділимо тактиці проведення даної слідчої дії.

Загальна тактика проведення впізнання досить повно висвітлена науковцями у криміналістичній літературі. Безумовно, теоретична і практична значущість цих досліджень досить суттєва, але проведення впізнання під час розслідування організованої злочинної діяльності має певні особливості, що не одержали досить повного висвітлення у науковій літературі.

Дані, що отримані під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів, свідчать, що для розслідування організованої злочинної діяльності слідчими проводилися такі види пред'явлення для впізнання:

- пред'явлення для впізнання членів злочинних груп – 69%;
- пред'явлення для впізнання фотографічних зображень злочинців – 31%;
- пред'явлення для впізнання предметів – 73%;
- пред'явлення для впізнання трупів та їх частин – 5%;
- інші (приміщень, ділянок місцевості, тварин) – 2%.

Особливу увагу слід приділити пред'явленню для впізнання членів злочинних груп та їх лідерів, оскільки інші види, зокрема, впізнання предметів, тварин, трупів та їх частин не мають особливої специфіки.

Необхідність пред'явлення для впізнання членів злочинних груп та їх лідерів може виникнути у випадках коли:

- члени злочинних груп не були раніше відомі потерпілим або свідкам, але спостерігалися ними у зв'язку зі злочинними подіями;
- члени злочинних груп видають себе за інших осіб або не мають документів чи пред'явили документи, які їм не належать;
- потерпілі або свідки знали раніше пред'явлених членів злочинних груп, але не можуть повідомити про них будь-яких відомостей;

▪ потерпілий або свідок знаходиться у важкому стані, однак не виникає сумнівів в об'єктивності впізнання.

Загалом, проведення впізнання членів злочинних груп складається з трьох частин: підготовка до проведення; робочий етап (проведення впізнання); фіксація результатів.

Пред'явлення для впізнання членів злочинних груп є унікальною слідчою дією, яка ніколи не дублюється, тому слідчий повинен ретельно підготуватися до її проведення.

Організаційно-підготовчі заходи повинні складатися з наступних елементів:

- попередній допит потерпілого (свідка);
- визначення місця, часу і способу проведення впізнання;
- визначення черговості пред'явлення для впізнання членів злочинних груп;
- створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;
- визначення способу фіксації ходу і результатів впізнання;
- підготовка необхідних науково-технічних засобів;
- забезпечення охорони членів злочинних груп, які знаходяться під вартою;
- підбір статистів (понятих) та інструктаж усіх учасників даної слідчої дії.

Розглянемо більш детально деякі з них.

Пред'явленню для впізнання передують діяльність, спрямована на збирання необхідної інформації, для чого використовуються усі засоби, що є в арсеналі слідчого. До одного з них можна віднести допит про ознаки і властивості об'єкту, який особа раніше спостерігала, та спроможність особи впізнати. Тому допит є обов'язковою умовою впізнання.

Можна погодитися з думкою Є.Д. Лук'янчикова, який вважає, що попередній допит потерпілих (свідків) є не тільки необхідним етапом у підготовці до пред'явлення для впізнання, а ще й обставиною, яка забезпечує прийняття

правильного рішення про доцільність проведення цієї слідчої дії, її успішний хід, отримання належних результатів та їх наступну оцінку [184, с. 30].

Під час допиту потерпілих (свідків) необхідно з'ясувати такі обставини:

- загальні і характерні ознаки, риси та особливі прикмети зовнішності злочинців;
- обставини і об'єктивні фактори, за яких об'єкт спостерігався потерпілим чи свідком у зв'язку із учиненими злочинами (тривалість спостереження);
- наявність та характер зацікавленості свідків у результатах справи тощо.

Під час допиту слідчий впливає на потерпілих (свідків) з метою активізації їх пам'яті та створення сприятливих умов для відтворення подій, що мають значення для справи. М.В. Салтевський і В.Г. Лукашевич вказують, що слідчий спонукає їх спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити і передати слідчому дані про нього [185, с. 29-35]. На думку А.В. Дулова, це обумовлено тим, що пасивність і нерішучість потерпілих (свідків) негативно впливають на хід і результати впізнання [186, с. 98-99].

Проти проведення попередньої психологічної підготовки виступає С.Г. Любичев, який вважає, що така підготовка полягає у “натаскуванні” потерпілих і свідків (підказка ознак, за якими вони мають впізнавати) і тягне за собою невірність впізнання [187, с. 35].

Вважаємо, що таке твердження є однобоким. Відомо, що психологічна підготовка полягає у допиті, щоб з'ясувати усі обставини, за яких потерпілі (свідки) спостерігали особу в процесі вчинення злочину та активізувати їх готовність до впізнання. Є.Д. Лук'янчиков вказує, що слідчий заздалегідь повинен спрямувати та активізувати як розумову діяльність впізнаючого, так і його вольові зусилля [188, с. 48]. Це обумовлено тим, що злочини, які вчиняються членами

184 Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

185 Салтевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – №29. – С. 29-35.

186 Дулов А.В. Психологическая подготовка участников к предстоящему следственному действию // Сибирские юридические записки. – 1971. – №2. – С. 94-104.

187 Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980.

188 Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

злочинних груп, характеризуються організованістю, озброєністю та коротким проміжком часу учинення (швидкістю), що не може не впливати на всебічність сприйняття потерпілими або свідками злочинних подій.

У тих випадках, коли потерпілий (свідок) не може описати будь-кого із членів злочинної групи, однак стверджує, що зможе їх упізнати, то недоцільно відмовлятися від пред'явлення для впізнання.

Якщо після перших допитів про ознаки зовнішності членів злочинних груп пройшло багато часу до викриття злочинної групи, то доцільно провести повторний допит, щоб перевірити ознаки злочинців, що збереглися у пам'яті потерпілих чи свідків.

Правильне і оптимальне визначення часу слідчим, місця та інших умов проведення впізнання має важливе значення для отримання достовірних результатів цієї слідчої дії.

Результати непідготовленого або недостатньо підготовленого проведення впізнання членів злочинних груп та їх лідерів ставляться під сумнів захисниками у судових засіданнях.

Так, при розслідуванні вбивства прем'єр-міністра Швеції Улафа Пальме за участю вдови загиблого було проведено впізнання К. Під час його проведення співробітниками правоохоронних органів були допущені серйозні тактичні помилки, оскільки у якості статистів були залучені співробітники оперативних підрозділів Головного управління поліції. Це дозволило особі, яка упізнає, відразу ж заявити про те, що для неї не є труднощами упізнати серед присутніх особу (що тривалий час знаходилась у СІЗО), яка стріляла в Улафа Пальме. Під час судового засідання суд виключив з доказів результати впізнання К. [189, с. 41].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що під час підготовчих дій, слідчий повинен враховувати, що для проведення впізнання членів злочинних груп, як

189 Мешкова В.С. Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности. Учебно-методическое пособие – Калининград: КЮИ МВД России, 1998.

правило, задіяна велика кількість людей, тому він повинен передбачити заходи запобігання витоку інформації та визначити обсяг доказової інформації, який необхідно використовувати під час проведення даної слідчої дії.

Після закінчення підготовчих дій слідчий переходить до робочого етапу пред'явлення для впізнання, який складається з ряду організаційно-тактичних заходів, що передують самому акту впізнання та супроводжують його. Тому правильно обрана тактика впізнання обумовлює об'єктивність та якість усієї слідчої дії взагалі.

Члени злочинних груп можуть пред'являтися для впізнання як *натурально*, так і *опосередковано*, в залежності від слідчої ситуації, що склалася під час розслідування.

У випадках необхідності пред'явлення для впізнання членів злочинних груп та їх лідерів натурально, необхідно максимально обмежити можливості психологічного впливу на свідків та потерпілих з їх боку. З цією метою доцільно застосовувати наступні *тактичні прийоми*:

1. Максимальне скорочення часу проведення впізнання. В цьому випадку усі підготовчі дії необхідно проводити таким чином, щоб виключити вірогідність випадкової зустрічі свідків (потерпілих) із членами злочинних груп та їх адвокатами, а також з понятими та статистами до початку слідчої дії.

Слідчу дію необхідно проводити у прискореному темпі, щоб запобігти психологічному впливу на впізнаючих з боку злочинців. Після виконання усіх підготовчих дій у приміщення, де проводиться впізнання, запрошують свідка (потерпілого), який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його виводять з цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складається, коли свідки, члени злочинних груп та їх адвокати знаходяться окремо.

2. Спостереження за свідками (потерпілими). Трапляються випадки, коли емоційна реакція впізнаючого свідчить про те, що він впізнав злочинців, але

заперечує це. Причини такої поведінки можуть бути різні, наприклад, побоювання помсти з боку злочинців, які залишилися на волі, або зацікавлених у справі осіб. Тому спостереження слідчого та наступний допит повинні дозволити встановити причини та способи психологічного впливу на свідків (потерпілих).

3. Спостереження за членами злочинних груп є важливим тактичним прийомом, який ми розглядали, описуючи проведення обшуків і допитів. Внаслідок такого спостереження слідчий може помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками, що злочинці та їх адвокати намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі. Але такою поведінкою вони можуть викрити себе, що мають враховувати слідчі і тактично правильно використовувати у подальшому їх допиті.

4. Для гарантування безпеки потерпілих (свідків), які упізнають членів злочинних груп та їх лідерів, **впізнання** може проводитися **поза візуальним спостереженням** (ч.4 ст. 174 КПК України) [190]. У цьому випадку слідчий повинен забезпечити відповідні умови для проведення слідчої дії.

Проведене Є.Д. Лук'янчиковим опитування слідчих показало, що усі вони поінформовані про можливість проведення впізнання позавізуального контакту між основними учасниками слідчої дії. Але на практиці положення цієї норми застосовував лише кожний п'ятий, незважаючи на те, що 76% опитаних зазначили, що відчували у цьому потребу. Утримання від пред'явлення для впізнання позавізуального контакту пояснюється труднощами підготовки і проведення, відсутністю тактичних рекомендацій та спеціальних приміщень для впізнання. Дійсно, у практиці, на жаль, досить важко знайти спеціально обладнане приміщення, яке б дозволяло впізнаючому спостерігати за членами злочинних груп та їх лідерами, а самому залишатись невидимим для них.

Для цього доцільно використовувати такі *тактичні прийоми*:

190 Закон України від 23 грудня 1993 р. "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" (ст. 15).

а) використання спрямованих джерел світла, що дозволяє максимально освітити членів злочинних груп, яких пред'являють для впізнання, і зменшити можливість запам'ятовування ними свідків та потерпілих;

б) використання неосвітленої частини кімнати – прийом схожий на попередній: у неосвітленій частині кімнати знаходяться свідки (потерпілі), щоб упізнати злочинців, які знаходяться у досить освітленому просторі;

в) впізнання із транспортного засобу з тонованим склом – виключає демонстрацію лідеру та іншим членам злочинної групи свідків (потерпілих), які викривають їх в організованій злочинній діяльності. У такому випадку необхідна присутність чотирьох понятих, два з яких обов'язково повинні знаходитися у транспортному засобі, що забезпечує об'єктивність проведення слідчої дії.

В усіх наведених випадках членам злочинних груп повідомляється про хід і результати впізнання.

У тих випадках, коли з тактичних міркувань недоцільно проводити впізнання членів злочинних груп та їх лідерів натурально, вдаються до пред'явлення їх свідкам і потерпілим опосередковано (за фотознімками).

Таке впізнання може мати місце у випадках коли:

- неможливо пред'явити членів злочинних груп натурально (приховуються від слідства і суду або фізично ліквідовані);
- потерпілі (свідки) не бажають зустрічатися віч-на-віч зі злочинцем;
- недоцільно проводити впізнання злочинців для запобігання психічного впливу на свідків і потерпілих.

Фотознімки із зображенням членів злочинних груп можуть бути вилучені за місцем їх проживання або з офіційних документів (особова справа, картотека паспортно-візових служб). Бажано отримувати такі фотознімки, щоб час їх виготовлення наближався до моменту сприйняття потерпілим або свідком.

Можна погодитися з думкою Ю.Г. Корухова, який вважає, що неприпустимо пред'являти для впізнання художні і скульптурні портрети та замальовки для

отримання доказів у справі, оскільки вони не є об'єктивним відображенням зовнішності особи [191, с. 12]. Разом з тим ці об'єкти можна використовувати під час проведення оперативно-розшукових заходів. Аналогічні способи впізнання дозволяють на певний час зберегти таємницю слідства.

Заключним етапом слідчої дії є фіксація результатів пред'явлення для впізнання, основним засобом якої є протокол (ст.ст. 85, 176 КПК України). Показання у протоколі впізнання повинні викладатися від першої особи з фіксацією уточнюючих, контрольних та деталізуючих питань.

Найчастіше з аналізу протоколів неможливо відновити дійсний хід пред'явлення для впізнання. Тому злочинці та їх захисники намагаються представити у суді результати слідчої дії юридично неспроможними або поставити їх під сумнів.

Так, вивчення протоколів пред'явлення для впізнання свідчить про те, що у 56% випадках впізнання проводилось з порушенням кримінально-процесуального законодавства і тактичних рекомендацій (не вказані характерні ознаки зовнішності злочинців та індивідуальні ознаки осіб, серед яких вони знаходились).

Тому слідчим необхідно приділяти особливу увагу під час складання протоколів даної слідчої дії, враховуючи усі вимоги КПК України та тактичні рекомендації, що запропоновані криміналістами в юридичній літературі.

Також для фіксації показань можуть застосовуватися фотографування, відеозйомка, звукозапис, складання планів, схем і креслень.

На думку О.Я. Гінзбурга, застосування відеоапаратури під час пред'явлення для впізнання доцільно лише для фіксації ходи [192, с. 57]. Але з цим твердженням не можна погодитися, оскільки застосування науково-технічних засобів є однією з важливих умов, що забезпечують ефективність впізнання, фіксацію його перебігу і результатів. Адже фотознімки або відеозапис дозволяють об'єктивно оцінити правильність проведення слідчої дії.

191 Корухов Ю.Г. Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде. – М., 1968.

Також необхідно зазначити, що впізнання об'єктів може використовуватися і в розшуковій діяльності. Так, з метою викриття організованої злочинної групи і притягнення її членів до кримінальної відповідальності доцільно проводити наступні *розшукові заходи*.

1. Вихід потерпілого (свідка) зі слідчим або оперативним працівником у місця найбільш ймовірної появи злочинців, яких вони спостерігали під час учинення злочинів. У цьому випадку слідчий не володіє інформацією про членів злочинних груп і представляє для огляду та порівняння велику кількість громадян.

2. Пред'явлення потерпілим (свідкам) фотографій членів злочинних груп, що систематизуються і зберігаються у вигляді фотоальбомів або фототек.

3. Пред'явлення фотографій трупів ліквідованих членів злочинних груп та їх частин у місцях можливого знаходження особи за життя.

4. Пред'явлення мешканцям району композиційних портретів членів злочинних груп, які переховуються від слідства та суду.

5. Пред'явлення відеозображень членів злочинних груп та їх лідерів.

Так, під час обшуку, який проводився у члена організованої злочинної групи Д., була виявлена відеокасета з відеозаписом, де фігурувала велика кількість людей. У зв'язку з тим, що не всі члени групи були відомі слідству, слідчий продемонстрував запис потерпілому, щоб встановити інших учасників злочину. Під час перегляду запису потерпілий вказав на двох осіб, які в ході оперативно-розшукових заходів були затримані [193].

Також, як свідчать результати проведеного дослідження, у розслідуванні організованої злочинної діяльності доцільно використовувати відеотеки осіб, які представляють оперативний інтерес для ОВС.

Так, у 1997 р. у м. Донецьку був фізично ліквідований лідер організованої групи Ш. Під час проведення першочергових слідчих дій, з урахуванням оперативних матеріалів, була висунута версія, що вбивство вчинили члени

192 Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1971.

злочинної групи, що протистоїть групі, лідером якої був Ш. Дружина Ш. показала, що незадовго до убивства вона бачила у парадному двох невідомих їй осіб. Після ретельного з'ясування зовнішності, дружині Ш. був показаний розділ бази “Атлас”, у якому систематизовані відеозображення усіх лідерів та членів злочинних груп, що діють у регіоні, які отримані оперативним шляхом. Серед зображень вона впізнала осіб, яких бачила у під'їзді. Під час оперативно-розшукових заходів ці особи були затримані і викриті у злочині [194].

Отже, наведені заходи спрямовані на розв'язання завдань, що стоять перед оперативними підрозділами, та збирання орієнтуючої інформації, необхідної для розшуку злочинців, які не потрапили у коло зору правоохоронних органів.

На наш погляд, якщо факт впізнання не викликає ніяких сумнівів у вірогідності, але не відповідає або суперечить іншим фактам, що встановлені у справі, то діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення нових доказів і перевірку наявних у справі, з метою усунення протиріч.

Пред'явлення для впізнання дуже схоже за своєю сутністю із відтворенням обстановки та обставин події. Значення цієї дії полягає у тому, що достовірність показань членів злочинних груп, наданих раніше, перевіряється через порівняння образу, який відбився у думці, з дійсною обстановкою на місцевості.

Відтворення обстановки і обставин події належить до найскладніших слідчих дій, процесуальний порядок проведення якої регламентується ст. 194 КПК України.

Загальна тактика проведення відтворення обстановки і обставин події досить повно висвітлена вченими у криміналістичній літературі. Значущість проведених досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія широко застосовується у практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Але проведення слідчої дії за участю членів злочинних угруповань має певну специфіку, яка потребує додаткового висвітлення.

Для розслідування злочинів цієї категорії проведення відтворення обстановки і обставин події має важливе, а часом – вирішальне значення. Але, незважаючи на це, у практиці досить рідко використовуються пізнавальні можливості вказаної слідчої дії.

Так, після вивчення кримінальних справ про організовану злочинну діяльність можна дійти висновку, що така слідча дія проводилася лише у 64% випадків від загальної кількості справ, що деякою мірою збігається з даними Ф.М. Сокирана – у 68,3% [195, с. 126], а у 36% – їх проведення було очевидною необхідністю, але під час розслідування не робилося.

Дана слідча дія за змістом є більш широкою, ніж слідчий експеримент, оскільки охоплює ще й перевірку показань на місці. Таким чином відтворення обстановки і обставин події структурно і гармонійно поєднує дві слідчі дії: слідчий експеримент та перевірку показань на місці. Зокрема, у проекті кримінально-процесуального кодексу України передбачається дві самостійні слідчі дії – *перевірка показань на місці* (ст. 238) та *слідчий експеримент* (ст. 239).

Тому розглянемо ці дві слідчі дії докладніше.

Перевірка показань на місці – полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому у присутності понятих особою, яка дала показання, з метою з'ясування їх достовірності [196, с. 334].

На думку Г. Александрова та М. Строговича, перевірка показань на місці не дає позитивних результатів, оскільки не уточнює і не деталізує, а лише створює видимість об'єктивного підтвердження показань. Це обумовлено тим, що особи у

194 За матеріалами УБОЗ у Донецькій області за 1998 р.

195 Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.

196 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

присутності понятих повторюють раніше дані показання, одночасно вказуючи на ті чи інші обставини, які вже відомі слідчому [197, с. 21].

З цією позицією не можна погодитись. Сутність перевірки показань на місці полягає у добровільній демонстрації членами злочинних груп певних місць, на яких відбувалася злочинна подія та інші, пов'язані з нею обставини, у встановленні відповідності даних, які містяться у показаннях, що перевіряються, фактичній обстановці, їх уточненні та зіставленні. Тому перевірка показань на місці не є першочерговою слідчою дією, а відноситься до перевірочних, похідних дій.

Предметом перевірки є показання, що пов'язані з конкретним місцем злочину, до якого можна віднести: місце події; приміщення та ділянки місцевості, де готувалися або вчинялися злочини; місця приховування злочинців та знарядь злочинів; розташування засідки; шляхи відходу з місць злочинів; місцезнаходження транспортних засобів тощо. Вузлові ділянки мають особливе значення у перевірці показань з декількома членами злочинної групи.

Для розслідування злочинів наведеної категорії перевірка показань на місці має суттєве доказове і тактичне значення, що обумовлено великою територією і значним проміжком часу між вчиненими організованою групою злочинами. Крім того, в показаннях багатьох членів злочинних груп досить часто виникає багато протиріч, що викликані різними причинами, які можна усунути під час проведення слідчої дії.

Крім того, її результати є одним з надійних доказів, що дозволяють переконливо і точно встановити розподіл злочинних ролей, особливо у складних ситуаціях, коли члени злочинних груп прагнуть приховати свою участь у вчиненні злочинів, а також злочинців, які ще не затримані, виявити поінформованість або необізнаність її членів.

197 Александров Г., Строгович М. Неправильная практика // Соц. законность. – 1960. – №3. – С. 20-26.

У деяких випадках рядові члени злочинної групи намагаються взяти провину на себе. Таким особам пропонується виїхати на місце події і продемонструвати – де і яким чином вони вчиняли ті чи інші дії, виходячи із матеріалів справи. Безпосередній учасник події досить добре орієнтується в її обстановці та може чітко вказати напрямки руху, продемонструвати конкретні дії та місця, де були викрадені речі і цінності. Об’єктивна невідповідність між показаннями, що отримані під час допиту, і реальною обстановкою на місці злочину свідчить про те, що злочин учинений кількома особами і повністю викриває особу, показання якої перевіряються.

Тому перевірку показань членів злочинних груп на місці проводять у випадках, коли необхідно:

- скласти точне і наочне уявлення про механізм учинення злочинів;
- виявити первинну обстановку на місці події, якщо вона порушена;
- відшукати нові сліди злочину та інші докази;
- виявити причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів;
- встановити й усунути причини протиріч у показаннях членів злочинної групи;
- встановити межі поінформованості членів злочинних груп;
- встановити свідків та інших співучасників злочинів, які невідомі слідчому.

У випадках можливого псування, знищення або замінення слідів злочинів перевірку показань на місці необхідно проводити негайно.

Результативність проведення перевірки показань на місці залежить від ретельної її підготовки. Тому після прийняття рішення про проведення перевірки показань на місці з участю членів злочинних груп та їх лідерів слідчий повинен провести організаційно-підготовчі заходи.

1. До виїзду на місце перевірки показань:

- визначити мету слідчої дії та факти, що підлягають перевірці;

- за необхідністю провести додатковий або повторний допит із складанням схем розташування об'єктів на місці події для уточнення або деталізації показань про обстановку на місці події, маршрутів та інших орієнтирів;

- виявити мотиви погодження членів злочинних груп на участь у слідчій дії [198, с. 66];

- попередньо ознайомитися з місцем проведення перевірки показань на місці; у випадках, коли під час проведення огляду обстановка місця події була зафіксована неповно, слідчому необхідно провести повторний або додатковий огляд та перевірити зміни, які зазнала обстановка місця події;

- визначити місце, час, черговість та умови проведення перевірки показань на місці, оскільки через невстановлення усіх співучасників злочинів можлива “розшифровка” деяких членів групи, які сприяють слідству, що може призвести до негативних наслідків (виток інформації, фізична ліквідація);

- визначити конкретний склад учасників слідчої дії та функції кожного з них;

- визначити характер і обсяг інформації, яку можна надати учасникам слідчої дії;

- підготувати необхідні науково-технічні й допоміжні засоби, транспорт;

- за необхідності – отримати консультації у фахівців для набуття спеціальних знань;

- скласти план проведення перевірки показань на місці; планування доцільно здійснювати за етапами: виїзд, шляхи проходження, прибуття, організаційно-підготовчі заходи на місці, безпосереднє проведення слідчої дії, повернення; окремі етапи повинні супроводжуватися маршрутними й іншими схемами.

2. На місці проведення перевірки показань:

- оглянути місце дослідницьких дій та організувати охорону місця проведення перевірки показань та гарантувати безпеку його учасникам;

198 Сафронов С. Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події при розслідуванні тілесних ушкоджень: її особливості // Право України. – 2001. – №1. – С. 64-67.

- зафіксувати обстановку, у якій буде відбуватися перевірка показань на місці;
- провести інструктивну нараду серед учасників слідчої дії;
- визначити способи зв'язку між учасниками перевірки показань на місці;
- визначити вихідну точку, з якої буде розпочинатися перевірка показань, та напрямки і порядок пересування.

Багато у чому, на нашу думку, ефективність проведення перевірки показань на місці та досягнення її позитивних результатів залежить від тактично правильного та вмілого її проведення з використанням різноманітних прийомів.

Так, під час проведення перевірки показань на місці з участю членів злочинних груп та їх лідерів необхідно використовувати *наступні тактичні прийоми*:

1. Надання повної ініціативи члену злочинної групи. Закінчивши підготовчі дії та прибувши разом з учасниками на місце, з якого намічено почати перевірку показань, слідчий пропонує члену злочинної групи вказати шлях до місця події, після чого усі учасники розпочинають рух за вказаним цією особою маршрутом. Важливо, щоб ця особа йшла попереду групи і самостійно вказувала на шлях слідування, звертаючи увагу на орієнтири місцевості та місця, які пов'язані з обставинами події. Р.С. Белкін вказує, що слідчий не повинен брати ініціативу у свої руки, оскільки його дії будуть мати навідний характер [199, с. 18]. Також необхідно, щоб особа демонструвала не тільки свої дії, а й дії інших членів злочинної групи, що може сприяти викриттю кого-небудь у неправдивості.

2. Проведення перевірки показань з кожним членом злочинної групи окремо. Якщо кілька членів злочинної групи бажають вказати одне і теж місце та шляхи підходу до нього, слідчий повинен виїхати на місце з кожним окремо. Групова перевірка показань з участю двох або більше членів злочинної групи є недопустимою, що дозволяє уникнути можливості узгодження ними своїх

199 Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.

показань та дій, а також, зі слів Р.С. Белкіна, показання одного учасника даної слідчої дії будуть мати навідний характер по відношенню до інших [200, с. 19].

На нашу думку, необхідно залучати більшу кількість понятих, ніж зазначено у законі (за кожним членом групи закріпити двох понятих). Це пов'язано з тим, що проведення слідчої дії з кількома членами групи за різними злочинними епізодами не може достатньо повно відбитися у пам'яті понятих. Адже у судовому засіданні вони не зможуть докладно описати усі дії, що виконували особи під час перевірки показань, чим і користуються адвокати, які перебувають на матеріальному утриманні злочинних угруповань.

Наприклад, після викриття злочинної групи, лідером якої був П., слідчий провів перевірку показань на місці з чотирма її членами за кількома епізодами злочинної діяльності протягом одного дня. Під час проведення слідчих дій члени групи вказували способи учинення злочинів, хронологію злочинних подій тощо. Під час проведення усіх слідчих дій були присутні двоє понятих, які не змінювалися. У судовому розгляді понятим важко було пригадати поведінку та дії кожного члена злочинної групи під час проведення перевірки показань на місці.

3. Поєднання показу та розповіді під час виходу на місце. Члени злочинної групи під час перевірки показань на місці повинні давати пояснення у поєднанні з діями про обставини, що мають значення для справи. Показання повинні викладатися у формі вільної розповіді та випереджати показ об'єктів. При цьому неприпустимо давати пояснення про весь хід дослідження по завершенню даної слідчої дії.

Під час проведення перевірки показань на місці необхідно ретельно спостерігати за тим, щоб дії членів злочинних груп були самостійними, а підказування та навідні питання з боку інших учасників, на думку В.Г. Лукашевича, були повністю виключеними [201, с. 81].

200 Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.

201 Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Учебное пособие. – К.: НИИРЮ КВШ СССР, 1989.

Останнім часом слідчі обмежуються фактичним виходом на місце події, де члени злочинних груп повторюють раніше дані показання. Після цього відразу проводиться фотографування осіб, які вказують на певний об'єкт, і таким чином закріплюється їх показання, що суттєво знижує доказове значення отриманих результатів. Так, вивчення протоколів перевірки показань на місці з участю членів організованих груп свідчить про те, що подібна практика досить поширена. Зокрема, у 29% випадків єдиним завданням слідчого було заслухати у присутності понятих раніше отримані показання і знову зафіксувати їх у протоколі.

Перевіряючи показання лідера злочинної групи, основну увагу слід звертати на обставини, які підтверджують факт організації чи керівництва групою.

Найбільш розповсюдженою помилкою слідчих під час виходу на місце є обмеження даної слідчої дії тільки показом та розповіддю, без проведення огляду місця перевірки показань. Це призводить до того, що слідчий не виявляє доказів, що підтверджують правдивість показань членів злочинних груп.

4. Поєднання перевірки показань на місці з дослідженням місць або предметів. Вказані членами злочинних груп місця, виявлені на них предмети або сліди, що свідчать про злочинну діяльність групи, повинні бути досліджені слідчим. Необхідно зазначити, що під час огляду певних місць або предметів слідчий отримує нові докази та інформацію, на підставі якої можна проаналізувати показання членів злочинних груп, порівнюючи їх з реальною обстановкою на місці. При цьому необхідно враховувати результати раніше проведених слідчих дій.

Так, при викритті організованої злочинної групи, були затримані два її члени (виконавці злочинів). Під час допитів один з них дав показання про два епізоди злочинної діяльності групи, зазначивши способи учинення вбивств та шляхи відходу групи з місця події. На підставі цього слідчий прийняв рішення провести перевірку показань на місці, під час якої були виявлені два пістолети

“ТТ” у розукомплектованому стані, яких злочинці намагалися позбутися після вчинення злочинів [202].

5. Зіставлення отриманих результатів полягає у подальшому їх пред’явленні членам злочинних груп, які заперечують свою причетність до злочинів, та наданні можливості пояснити розбіжності, що має значний психологічний вплив і дає позитивні результати.

6. Спостереження за поведінкою членів злочинних груп. Під час перевірки показань слідчий повинен уважно спостерігати за станом, поведінкою і діями осіб, чий показання перевіряються, що можуть свідчити про ступінь впевненості у демонстрації тих чи інших обставин. Але дані, що отримані під час спостереження, мають виключно орієнтуючий характер і дозволяють своєчасно прийняти заходи щодо запобігання втечі тих, які перевіряються, з під варти, знищити сліди злочинів тощо.

7. Забезпечення безпеки членів злочинних груп. Цей прийом полягає у тому, що за затриманими членами злочинних груп, чий показання перевіряються, встановлюється негласне спостереження та охорона. Це пов’язано з тим, що перевірка показань на місці у такій категорії справ досить часто пов’язана із тривалими переїздами, тому може бути використана лідером злочинної групи наступним чином:

- ❖ організація втечі затриманих членів групи під час виїзду на місце події;
- ❖ передача інформації лідеру групи про хід слідства, про наявні докази щодо злочинної діяльності групи;
- ❖ передача необхідної інформації затриманим членам групи для розробки певної лінії поведінки останніми;
- ❖ фізична ліквідація членів групи, які дають показання, що викривають групу;
- ❖ знищення слідів злочинів на місці їх учинення, що не виявлені слідчим;

❖ демонстрація легенди, що розроблена лідером злочинної групи, щодо пояснення виявлених фактів злочинної діяльності групи.

У зв'язку з цим слідчим необхідно залучати оперативні підрозділи для організації та проведення охоронних заходів (виставлення оточення, застосування службово-розшукових собак) для запобігання озброєного нападу на учасників слідчої дії з метою насильницького їх визволення або створення умов для втечі.

Оперативне обслуговування повинне починатися ще до виїзду на місце вчинення злочину, відразу ж після прийняття слідчим відповідного рішення. При цьому необхідно зберігати конспіративність даного заходу, забезпечити таємницю інформації про час і маршрути виїзду. У деяких випадках необхідно передавати дезінформацію для того, щоб забезпечити результативність слідчої дії і безпеку його учасників.

Якщо члени злочинних груп вказують на нові ділянки місцевості, де знаходяться ті чи інші сліди злочину, про які вони раніше не повідомляли, необхідно перервати проведення перевірки показань на місці і провести з тим же складом огляд нових місць та виявлених об'єктів, а потім поновити проведення перевірки. Перевірка показань на місці не повинна переростати в інші слідчі дії, наприклад, у допит чи слідчий експеримент, хоча деякі експериментальні дії можна здійснити.

Також необхідно зазначити, що для розслідування організованої злочинної діяльності, поряд з перевіркою показань на місці, важливе значення має слідчий експеримент. Слідчий експеримент необхідно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом під час проведення різних слідчих дій.

Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що знаходиться під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами.

Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки – чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Тому слідчий експеримент – це пізнавальна дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов’язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для справи [203, с. 5].

Слідчий експеримент є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко.

У розслідуванні організованої злочинної діяльності використовуються усі види експериментів з дотриманням загальноприйнятих вимог, сформульованих у ст.ст. 194, 195 КПК України, а також організаційних і тактичних положень, що розроблені криміналістикою.

У випадках проведення слідчого експерименту для перевірки можливостей конкретної особи чути або бачити у певних умовах, сприймати певну подію або явище, а також з метою визначення наявності у злочинців деяких спеціальних та професійних навичок, участь такої особи у експерименті є обов’язковою. В інших експериментах дослідницькі дії можуть бути виконані спеціально запрошеними особами.

До *основних тактичних умов* проведення експерименту можна віднести:

- обмежену кількість учасників;
- поетапне і неодноразове проведення експерименту в умовах максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, та стабільність отриманих результатів з використанням подібних пристроїв, приборів та механізмів.

203 Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: “Юрид. лит.”, 1964.

Вказані тактичні умови слідчого експерименту, зі слів Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим [204, с. 80].

Під час проведення експерименту при розслідуванні організованої злочинної діяльності, особливо убивств, доцільно використовувати натурні макети. Це певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню.

Зокрема, В.О. Коновалова та Ф.В. Хоменко вказують, що макетування створює емоційну настроєність та сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, і робить результати більш переконливими [205, с. 10-16; 206, с. 30-34].

Проведення слідчого експерименту з участю лідера злочинної групи має свої особливості, що полягає у підтвердженні лідером високого рівня підготовки та інформованості, що не властиво іншим членам групи. Зокрема, вміння складати певні документи, володіти схемою діяльності організацій і підприємств, які задіяні у злочинному бізнесі тощо. Але позитивні результати експерименту у даних випадках мають виключно орієнтовний характер та дозволяють побудувати лише ймовірні версії стосовно події, оскільки встановлена можливість здійснення членами злочинних груп певних дій, необов'язково може мати місце у минулому.

На думку Н.І. Гуковської, слідчий експеримент можна проводити з участю всіх обвинувачених з урахуванням конкретних обставин справи [207, с. 36]. Але слідчий експеримент для перевірки показань декількох членів злочинної групи необхідно обов'язково проводити окремо з кожною особою, щоб запобігти попередньої змови та впливу учасників слідчої дії один на одного.

204 Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.

205 Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – №12. – С. 10-16.

206 Хоменко Ф.В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події // Радянське право. – 1968. – №11. – С. 30-34.

Несвоєчасне проведення слідчого експерименту, на думку С.І. Новикова та Ш.Ш. Ярамиш'яна, негативно позначається на якості розслідування, особливо у випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані із видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [208, с. 10]. Тому у таких випадках він повинен проводитися у системі першочергових слідчих дій.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що висновки за результатами експерименту можуть використовуватися як для корегування слідчих версій, так і для проведення інших слідчих дій, зокрема, допитів, оглядів, призначення експертиз тощо.

Основним засобом фіксації результатів відтворення обстановки і обставин події є *протокол* (ст.ст. 84, 85, 195 КПК України). В ньому, на думку В.Г. Лукашевича, повинні відбиватися наступні моменти:

- маршрути прибуття на місце відтворення обстановки і обставин події та зміст показань, що перевіряються;
- зміст і характер дій учасників з уточнення показань та їх результати;
- пояснення членів злочинних груп, якщо результати суперечать раніше даним показанням [209, с. 82].

Але у протоколах відтворення обстановки і обставин події не відображаються конкретні прийоми психологічного впливу (у 37% вивчених кримінальних справ), у зв'язку з чим зменшується доказове значення результатів даної слідчої дії та ускладнюється оцінка отриманих даних.

Додатковими засобами фіксації цієї слідчої дії є складання планів і схем, використання звукозапису, кінозйомки та відеозапису (ст.ст. 85-1, 85-2 КПК України). Застосування відеозйомки дозволяє наочно зафіксувати дії учасників у динаміці та їх послідовність.

207 Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей). – М., Госюриздат, 1958.

208 Новиков С.И., Ярамышьян Ш.Ш. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учебное пособие. – К.: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1986.

209 Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Учебное пособие. – К.: НИИРИО КВШ СССР, 1989.

Отже, злочини, які вчиняються організованими злочинними угрупованнями, мають масштабний характер, що ускладнює проведення відтворення обстановки і обставин події за усіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил та засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях учинення найбільш складних і значних епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами у таких умовах необхідно обмежитися ретельним оглядом, додаючи до нього схеми (креслення), які власноручно виконані членами злочинних груп, у яких відбиваються усі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших членів групи. Однак ця рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках.

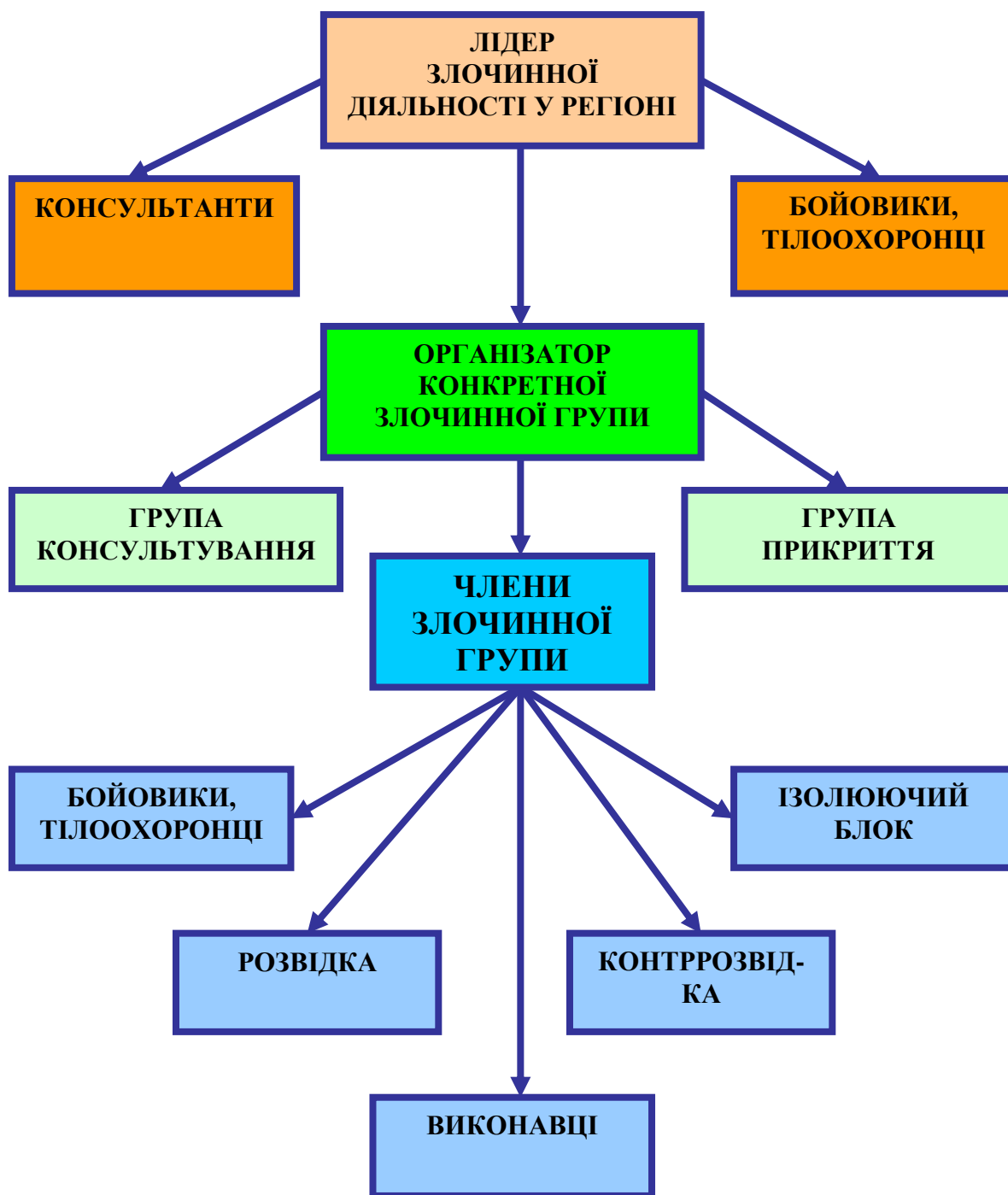
Тому відтворення обстановки і обставин події є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки у ній приймає участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини членів злочинних груп та їх лідерів, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. В тих випадках, коли вони зафіксовані за допомогою відеозапису, наочність і переконливість результатів значно зростає, оскільки об'єктивно засвідчується той чи інший факт, що має значення для справи.

ДОДАТКИ

Додаток А

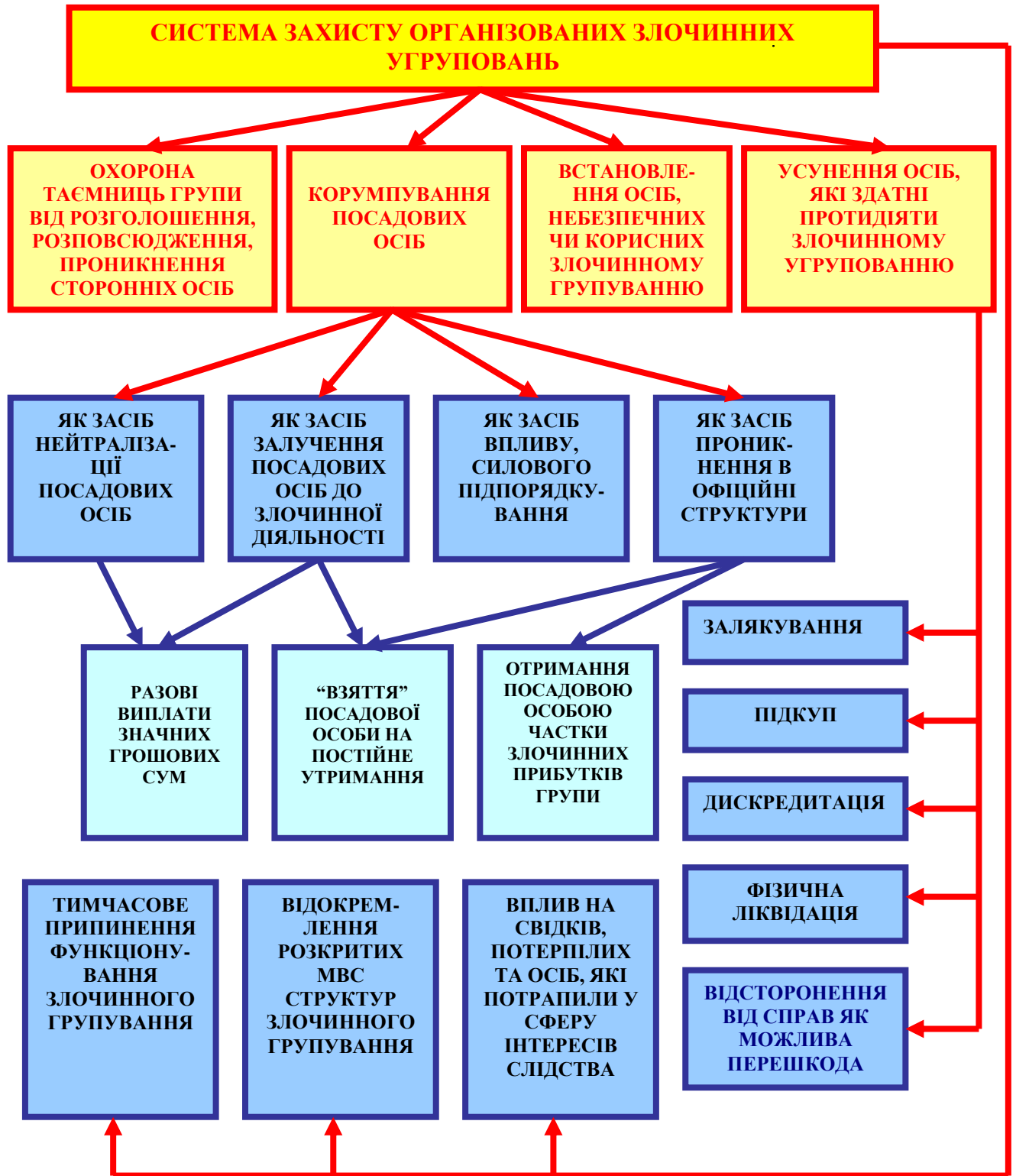
Структура організованого злочинного угруповання

(за редакцією В.С. Мешкової)

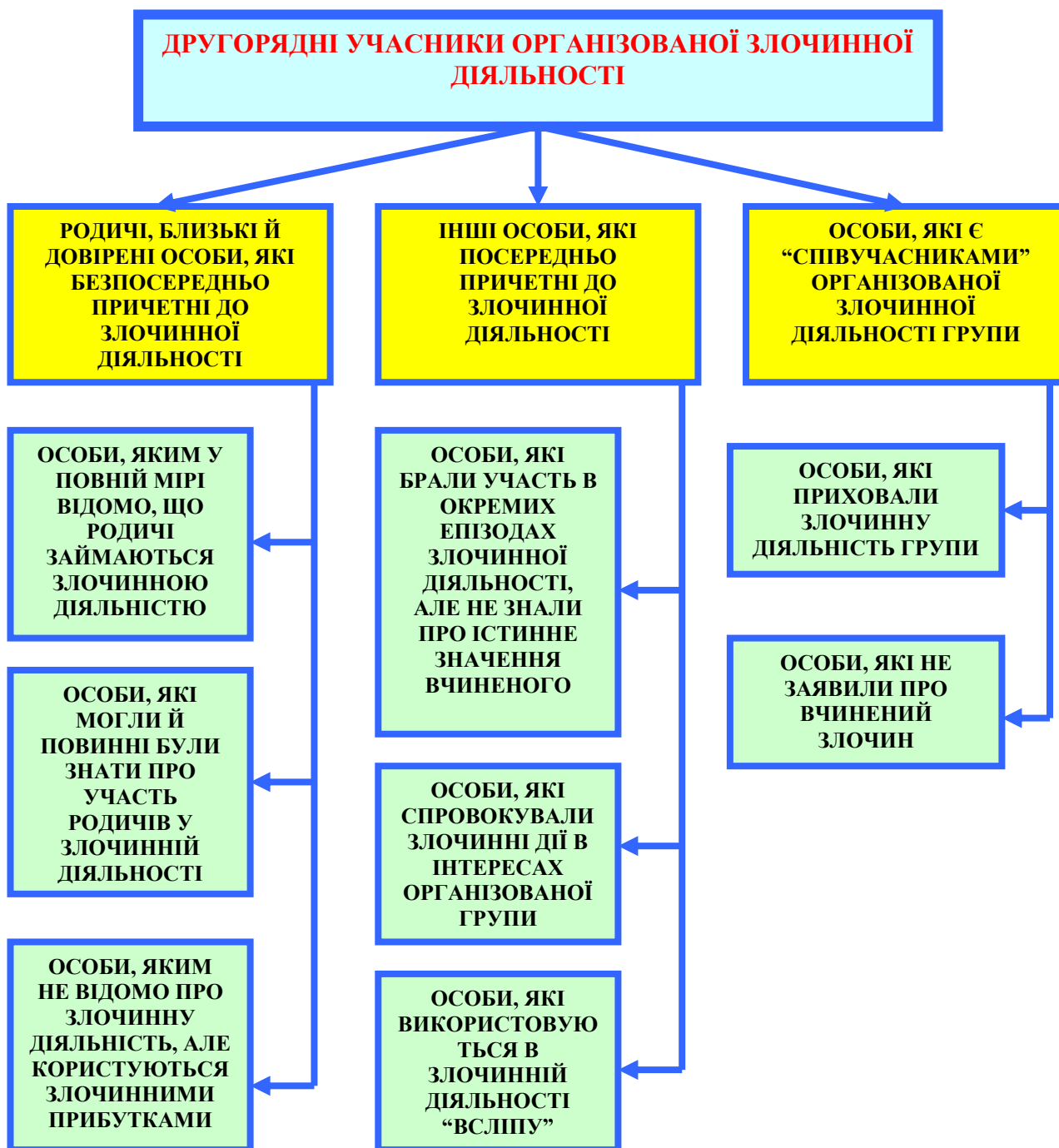
Додаток Б

Система захисту організованих груп та злочинних організацій

Додаток В

Другорядні учасники організованої злочинної діяльності

Додаток Г
Результати вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів про злочини, що вчинені організованими злочинними угрупованнями

№	Питання	Відповіді
1	Область та № кримінальної справи	
2	Стаття Кримінального кодексу України	
3	Повідомлення про вчинений злочин надійшло: а) негайно (у межах 15 – 30 хвилин); б) протягом однієї години після вчинення; в) протягом трьох годин; г) протягом однієї доби; д) протягом кількох діб.	9% 23% 32% 21% 15%
4	Кримінальну справу порушено після повідомлення про злочин: а) протягом доби; б) протягом трьох діб; в) протягом десяти діб; г) понад десяти діб.	22% 28% 39% 11%
5	Висновок, про вчинення злочину ОЗУ, зроблено на підставі: а) показань свідків (потерпілих); б) показань затриманих злочинців; в) способу вчинення злочину; г) слідів, виявлених на місці події; е) інше.	67% 2% 12% 5% 14%
6	Час вчинення злочину: а) з 8 до 14 годин; б) з 14 до 20 годин; в) з 20 до 24 годин; г) з 24 до 8 годин.	7% 16% 48% 29%
7	Знаряддя злочину: а) вогнепальна зброя; б) холодна зброя; г) інше.	85% 10% 5%
8	Чи були виявлені сліди на місці злочину? а) так (які саме вкажіть); б) ні.	74% 26%
9	Час функціонування ОЗУ на певній території: а) до 1 місяця; б) до 3 місяців; в) до 1 року;	5% 10% 66%

	г) більше 1 року.	19%
10	Кількість злочинів, вчинених злочинним угрупованням: а) до 2-х злочинів; б) до 5-ти злочинів; в) більше 5-ти злочинів.	15% 65% 20%
11	Чисельний склад організованого злочинного угруповання: а) 2 - 3 особи; б) 4 - 5 осіб; в) 6 - 10 осіб; г) більше 10 осіб.	7% 34% 41% 18%
12	До складу злочинного угруповання входили: – за громадянством: а) громадяни України; б) іноземці; в) особи без громадянства. – за віком: а) неповнолітні; б) повнолітні; в) повнолітні та неповнолітні. – за статтю: а) чоловіки; б) жінки; в) чоловіки та жінки. – за соціальним положенням: а) працюють; б) навчаються; в) не працюють і не навчаються.	91% 9% – – 92% 8% 98% – 2% 26% 4% 70%
13	Вік більшості членів ОЗУ: а) від 14 до 18 років; б) від 18 до 25 років; в) від 25 до 35 років; г) більше 35 років.	4% 28% 66% 2%
14	Методи, що застосовувалися при формуванні групи: а) компрометація і шантаж; б) ставлення у матеріальну залежність; в) створення перешкод на роботі.	61% 32% 7%
15	Чи притягувалися раніше члени ОЗУ до кримінальної відповідальності? а) так; б) ні.	40% 60%

16	Якщо так, то до відповідальності притягувалися: а) усі члени ОЗУ; б) окремі.	28% 72%
17	До кримінальної відповідальності притягувалися: а) виконавці; б) організатори; в) інші члени групи.	63% 7% 30%
18	Освіта членів організованого злочинного угруповання: – <i>лідера злочинного угруповання:</i> а) вища; б) середня спеціальна; в) середня; г) середня незакінчена. – <i>членів злочинного угруповання:</i> а) вища; б) середня спеціальна; в) середня; г) середня незакінчена.	62% 25% 12% 1% 2% 28% 47% 23%
19	При розслідуванні злочинів, вчинених ОЗУ, слідчими проводились огляди: а) місця події; б) ділянок місцевості та приміщень поза місцем події; в) трупа та його частин; г) предметів і документів; д) інші.	100% 31% 29% 27% 19%
20	Чи намагалися члени ОЗУ після учинення злочину позбутися зброї? а) так; б) ні.	39% 61%
21	Якщо так, то злочинці намагалися позбутися зброї: а) безпосередньо на місці події; б) на значних відстанях від місця події; в) зброя розбиралася на складові і розкидалась під час відходу з місця події.	21% 62% 17%
22	Чи проводились одночасні обшуки по злочинам даної категорії? а) так; б) ні.	36% 64%
23	Якщо так, то одночасні обшуки проводились: а) у приміщеннях; б) на відкритій місцевості; в) у транспортних засобах; г) особисті обшуки.	65% 9% 8% 18%

24	Проведення обшуків було більш ефективним: а) у присутності членів злочинної групи; б) без участі членів злочинних груп.	61% 39%
25	Приховання викрадених об'єктів здійснювалось: а) з використанням спеціальних професійних навичок; б) без використання навичок.	10% 90%
26	Чи застосовувався відеозапис під час проведення допитів злочинців? а) так; б) ні.	34% 66%
27	Якщо так, то відеозапис проводився під час допитів: а) лідера організованої групи; б) активних членів групи; в) рядових членів групи.	68% 27% 5%
28	Чи можливо по протоколах відновити дійсний хід допиту? а) так; б) ні.	29% 71%
29	Чи проводилися під час розслідування очні ставки? а) так; б) ні.	73% 27%
30	Якщо так, то ставки за участю членів ОЗУ мали: а) позитивні наслідки; б) негативні наслідки.	35% 65%
31	Показання членів ОЗУ змінювались у разі: а) появи захисника; б) застосування запобіжного заходу; г) впливу лідера злочинної групи; д) з особистої ініціативи підозрюваного (обвинуваченого); е) інше.	30% 4% 20% 15% 31%
32	При розслідуванні кримінальних справ для впізнання пред'являлися: а) члени злочинних груп; б) члени злочинних груп за фотографічними зображеннями; в) предмети; г) групи та їх частини; д) приміщення, ділянки місцевості, тварини.	69% 31% 73% 5% 2%
33	Впізнання проводилось: а) з порушенням КПК України і тактичних рекомендацій; б) без порушень.	56% 44%
34	Чи проводилось відтворення обстановки та обставин події? а) так; б) ні.	64% 36%

35	<p>Мета відтворення обстановки та обставин події:</p> <p>а) заслуховування раніше отриманих показань; б) перевірка раніше отриманих показань; в) інше.</p>	<p>29% 54% 17%</p>
36	<p>Чи можна по протоколам відтворення обстановки і обставин події відновити дійсний хід даної слідчої дії та прийоми психологічного впливу:</p> <p>а) так; б) ні.</p>	<p>63% 37%</p>
37	<p>В якій ланці апарату Ви працюєте?</p> <p>а) міністерство; б) область; в) місто; г) районний відділ.</p>	<p>2% 33% 45% 20%</p>
38	<p>Стаж практичної роботи:</p> <p>а) до 3-х років; б) від 3 – до 5 років; в) від 5 – до 10 років; г) більше 10 років.</p>	<p>20% 38% 29% 13%</p>
39	<p>Чи є особливості у розслідуванні злочинів, вчинених ОЗУ?</p> <p>а) так; б) ні.</p>	<p>94% 6%</p>
40	<p>Якщо так, то в чому вони проявляються?</p> <p>а) у специфіці конкретних видів злочинів; б) в тактиці слідчих дій; г) інше.</p>	<p>56% 31% 13%</p>
41	<p>Чи володієте Ви інформацією про діяльність злочинних угруповань?</p> <p>а) так; б) частково (неперевірена інформація); в) ні.</p>	<p>57% 36% 7%</p>
42	<p>Якщо так, то яка спрямованість злочинної діяльності ОЗУ?</p> <p>а) загальнокримінальна; б) економічна; в) змішана.</p>	<p>45% 39% 16%</p>
43	<p>Які джерела інформації про наявність ОЗУ і факти вчинення ними злочинів?</p> <p>а) скарги і заяви громадян; б) матеріали розслідуваних кримінальних справ; в) результати проведення оперативно-розшукових заходів; г) інше.</p>	<p>61% 14% 19% 6%</p>

44	Чи встановлювались зв'язки з іншими злочинними угрупованнями? а) так; б) ні.	69% 31%
45	Якщо так, то зв'язки мали характер: а) міжнародний; б) міжрегіональний; в) міжобласний; г) міський; д) районний.	2% 16% 25% 37% 20%
46	Чи встановлювалась наявність корумпованих зв'язків? а) так; б) ні.	28% 72%
47	Якщо так, то корумповані зв'язки виявлялися в: а) органах державної влади; б) органах державного управління; в) правоохоронних органах; г) інше.	10% 25% 52% 13%
48	В ході досудового розслідування були встановлені: а) усі епізоди злочинної діяльності ОЗУ; б) окремі епізоди.	52% 48%
49	Виявлена структура злочинного угруповання: а) так; б) ні.	73% 27%
50	Групу очолював: а) один лідер; б) група лідерів.	91% 9%
51	Лідер угруповання приймав: а) безпосередню участь у вчиненні злочинів; б) не приймав (здійснював керівництво).	27% 73%
52	Члени злочинного угруповання приймали участь: а) у всіх злочинах, що вчинені групою; б) в окремих епізодах злочинної діяльності групи.	76% 24%
53	Чи мала місце протидія розслідуванню? а) так; б) ні.	96% 4%
54	Якщо так, то протидія відчувалася з боку: а) підозрюваного (обвинуваченого); б) членів ОЗУ, що залишилися поза колом зору правоохоронних органів; в) посадових осіб; г) інших осіб.	64% 9% 3% 24%

55	<p>Якщо так, то протидія проявлялася в:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) приховуванні, знищенні або підміні слідів злочину; 71% б) втечі з місця злочину; 98% в) дачі неправдивих або відмові від дачі показань; 95% г) домовленості про поведінку на досудовому слідстві; 68% д) ліквідації членів групи, які дають правдиві показання; 1% е) фізичному і психічному впливі на потерпілих та свідків. 47% 	
56	<p>Члени ОЗУ дають неправдиві показання з метою:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) приховання лідера угруповання; 39% б) приховання організованої злочинної діяльності групи; 45% в) інше. 16% 	
57	<p>Чи змінювалися показання членів ОЗУ з моменту появи захисника?</p> <ul style="list-style-type: none"> а) так; 64% б) ні. 36% 	
58	<p>Які тактичні прийоми Ви використовували при проведенні слідчих дій:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) встановлення психологічного контакту; 100% б) викладання показань у формі вільної розповіді; 81% в) постановка запитань; 100% г) створення напруги; 67% д) використання різних темпів допиту; 46% е) пред'явлення доказів; 89% є) використання фактора раптовості; 71% ж) актуалізація забутого у пам'яті допитуваних; 58% з) створення уявлення про інформованість слідчого; 39% и) приховування меж інформованості слідчого; 62% і) використання конфліктів у злочинній групі; 23% ї) застосування технічних засобів; 51% к) проведення очних ставок. 73% 	
59	<p>Чи є доцільним застосування тактичного прийому створення уяви про інформованість слідчого?</p> <ul style="list-style-type: none"> а) так; 91% б) ні. 9% 	
60	<p>Чи є доцільним застосування тактичного прийому приховання меж інформованості слідчого?</p> <ul style="list-style-type: none"> а) так; 87% б) ні. 13% 	

61	Чи дав позитивний результат тактичний прийом пред'явлення доказів? а) так; б) злочинці намагались їх спростувати; в) ні.	15% 20% 65%
62	Чи існували конфлікти в організованій злочинній групі? а) так; б) ні.	23% 77%
63	Якщо так, то конфлікти виникали між: а) лідером і усією групою; б) лідером групи і особою, яка бажає зайняти місце лідера; в) старими і новими членами злочинної групи; г) групою та особою, яка бажає вийти з групи.	5% 20% 15% 60%
64	Чи на достатньому рівні використовуються науково-технічні засоби під час документування організованої злочинної діяльності? а) так; б) ні.	56% 44%
65	Якщо ні, то які причини неналежного використання технічних засобів? а) відсутність цих засобів; б) низька їх ефективність; г) складність використання; д) відсутність вмінь і навичок роботи з технічними засобами; е) інше (вказіть).	12% 32% 16% 9% 31%
66	Як Ви оцінюєте систему накопичення інформації про ОЗУ? а) організована належним чином; б) задовільно; в) незадовільно.	38% 45% 17%
67	Якщо незадовільно, то у чому полягають недоліки? а) нерегулярність інформації; в) неконкретність інформації; б) неповнота інформації.	26% 38% 36%
68	Які аспекти організованої злочинної діяльності необхідно вивчати? а) особливості організаційної структури ОЗУ; б) способи комплектування ОЗУ; в) напрями і форми організованої злочинної діяльності; г) способи учинення злочинів; д) тактику організованої злочинної діяльності; е) організацію діяльності розвідки та контррозвідки ОЗУ; є) особу лідера та інших членів ОЗУ;	54% 24% 47% 85% 91% 30% 89%

	ж) джерела матеріально-технічного забезпечення ОЗУ; з) способи встановлення корумпованих зв'язків.	71% 51%
69	У чому причини неефективного розслідування злочинів, вчинених ОЗУ? а) відсутність методик розслідування організованої злочинної діяльності; б) недосконалість тактики розслідування злочинів цієї категорії; в) перевантаженість слідчого апарату, що розслідує справи вказаної категорії; г) корумпованість працівників правоохоронних органів; д) недостатня взаємодія працівників слідчих та оперативних підрозділів; е) низький рівень професіоналізму слідчих та оперативних працівників.	35% 64% 72% 11% 48% 37%
70	Чи на достатньому рівні розроблена тактика слідчих дій по розслідуванню злочинів, вчинених ОЗУ? а) так; б) ні.	32% 68%
71	Якщо ні, то організація і тактика яких слідчих дій потребує вдосконалення? а) допит підозрюваного (обвинуваченого); б) допит свідків (потерпілих); в) проведення очних ставок; г) обшук; д) пред'явлення для впізнання; е) відтворення обстановки та обставин події; є) слідчий огляд.	41% 39% 59% 72% 84% 79% 67%

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

1. **Банда** – це стійка організована й озброєна група з двох або більше осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або кількох нападів на громадян, підприємства, установи та організації.

2. **Допит** – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі.

3. **Експеримент** (лат. experimentum – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що знаходиться під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами.

4. **Злочин визнається вчиненим групою осіб**, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

5. **Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб**, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

6. **Злочин визнається вчиненим організованою групою**, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Основні ознаки організованої злочинної групи: стійкість та організованість групи; чітка ієрархія та наявність лідера; чіткий розподіл ролей і закріплення функцій в групі; планований характер злочинної діяльності; мобільність, озброєність і висока технічна оснащеність групи; стійкість, згуртованість і постійність складу групи; дисципліна, наявність в групі системи норм і правил

поведінки; діловий характер стосунків між членами групи; єдина матеріальна база; спеціальні методи формування групи; наявність злочинного досвіду у членів групи; тривалість та конспіративний характер діяльності, направленість на отримання значних прибутків; наявність корумпованих зв'язків.

7. **Злочин визнається вчиненням злочинною організацією**, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (три і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

8. **Лідер** – це член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах раптової, специфічної та, як правило, досить значущої ситуації, з метою забезпечення колективної злочинної діяльності для досягнення загальної мети.

Основні функції лідера: організаторська, інформаційна, ідеологічна, стратегічна, нормативна та дисциплінарна.

9. **Негативні обставини** – це реальні явища, які є відображенням супутніх сумісних чи несумісних зі злочинними діями матеріальних процесів взаємодій (сліди, зміни в обстановці місця події), або проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), котрі спостерігаються в ході слідчих дій як такі, що не узгоджуються з встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують системно-структурного дослідження з метою з'ясування їх походження та суті виявленого протиріччя.

10. **Організована злочинність** – це негативне соціальне явище, що має цілеспрямований, стійкий, системний та планомірний характер і характеризується сукупністю суспільно-небезпечних та взаємозалежних організованих злочинних

угруповань, які функціонують тривалий час на певній території з метою отримання значних злочинних прибутків.

Ознаки організованої злочинності: негативне соціально-економічне явище; стійке суспільно-небезпечне угруповання з функціонально-ієрархічною системою побудови; наявність взаємозалежних груп різної кримінальної спрямованості, члени яких займаються систематичною злочинною діяльністю, тісно пов'язані круговою порукою та кримінальними правилами й традиціями, мають загальні цілі й орієнтацію, діють узгоджено за загальним планом з метою одержання максимально високих прибутків; законспірований і тривалий характер злочинної діяльності, наявність системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю з використанням розвідки й контррозвідки, корумпованих зв'язків в органах державної влади і управління, у судових та правоохоронних органах; наявність значної матеріальної бази, що проявляється у створенні спільних грошових фондів, які інвестуються у різних сферах злочинної діяльності, банківських рахунків, нерухомості; масштабний міжрегіональний, державний та міждержавний характер злочинної діяльності з розподілом між злочинними угрупованнями територій та сфер впливу за територіальними та галузевими ознаками; наявність офіційно зареєстрованих фондів, спільних підприємств, фірм та інших об'єктів, під прикриттям яких діють злочинні угруповання; встановлення зв'язків із зарубіжним злочинним світом, активне розповсюдження лідерами злочинних угруповань антигромадської ідеології.

11. Організатор – це особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу (злочинну організацію) або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховання злочинної діяльності організованої групи (злочинної організації).

Види діяльності, які притаманні організатору та характеризують його: організація вчинення злочину (злочинів); керування підготовкою злочину

(злочинів) або його (їх) вчиненням; утворення організованої групи чи злочинної організації; керування організованою групою чи злочинною організацією; забезпечення фінансування злочинної діяльності організованого угруповання; організація приховування злочинної діяльності.

12. **Обшук** – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб.

13. **Одночасний обшук** – це погоджене за часом проведення взаємодіючими між собою слідчо-оперативними групами кількох обшуків у різних місцях або осіб, які здійснюються в межах однієї кримінальної справи.

14. **Психологічний контакт** – це цілеспрямована та планована діяльність по створенню умов, що поглиблюють спілкування у потрібному напрямі.

15. **Пред'явлення для впізнання** – це слідча дія, яка полягає у пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності.

16. **Перевірка показань на місці** – це слідча дія, яка полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому у присутності понятих особою, яка дала показання, з метою з'ясування їх достовірності.

17. **Слідчий огляд** – це невідкладна слідча дія, яка спрямована на виявлення слідів злочину; встановлення обстановки події, механізму учинення злочинів, напряму розслідування та розроблення загальних версій стосовно події злочину та його учасників; отримання вихідних даних про особу злочинця і очевидців учиненого злочину, з метою організації оперативно-розшукових заходів і наступних слідчих дій.

Загальні принципи слідчого огляду: єдине керівництво оглядом; своєчасність і невідкладність огляду; об'єктивність, всебічність і повнота огляду; цілеспрямованість огляду; планомірність і системність огляду; застосування

науково-технічних засобів; безпечність огляду; використання допомоги громадськості; використання оперативно-розшукової інформації.

18. *Слідчий експеримент* – це слідча дія, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки – чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином.

19. *Тактика допиту* – це сукупність заснованих на процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, які визначають прийоми встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, методи і прийоми правомірного психологічного впливу для одержання правдивих показань, логічну послідовність питань, способи пред'явлення доказів і оцінки інформації, що повідомляється.

20. *Тактичний прийом* – це найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільна лінія поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження і використання доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Авсюк А.В.* Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – Минск: МВШ МВД СССР, 1990.
2. *Аленін Ю.П.* Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1997.
3. *Аленин Ю.П.* Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика: Монография. – Одесса: Юрид. ин-т ОГУ, 1996.
4. *Аленин Ю.П., Тищенко В.В.* Особенности расследования тяжких преступлений против личности: Учебное пособие. – Одесса: АО Бахва, 1996.
5. *Аркуша Л.І.* Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Харків, 2002.
6. *Акімов М.* Перспективний напрям кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю // Право України. – 1999. – №9. – С. 69, 83.
7. *Астапкина С.М.* Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.
8. *Александров Г., Строгович М.* Неправильная практика // Соц. законность. – 1960. – №3. – С. 20-26.
9. *Бахарев Н.В.* Очная ставка: Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982.
10. *Бахин В.П.* Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования: Автореф. дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1991.
11. *Бахин В.П.* Особенности расследования заказных убийств: Лекция. – К.: НАВДУ, 1999.
12. *Бахин В., Байжасаров Б., Когамов М.* Методика расследования заказных убийств: Учебное пособие. – Алматы: Оркениет, 2000.

13. *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: Лекция. – К.: Б.И., 1999.
14. *Бахин В.П., Весельский В.К., Карпов Н.С.* Эксперимент как средство совершенствования следственной деятельности // Закон и жизнь. – 1997. – №7. – С. 28-30.
15. *Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С.* Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
16. *Бахин В.П., Карпов Н.С., Цымбал П.В.* Преступная деятельность: понятие, характеристика, принципы, изучение: Монография / Под ред. П.В. Мельника. – К., 2001.
17. *Бахін В.П., Весельський В.К.* Тактика допиту: Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
18. *Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В.* Криміналістика: Курс лекцій (ч. 1). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002.
19. *Бахин В.П.* Допрос: Лекция. – К., 1999.
20. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997.
21. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997.
22. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997.
23. *Белкин Р.С.* Очерки криминалистической тактики: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993.
24. *Белкин Р.С.* Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.
25. *Белкин Р.С.* Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: “Юрид. лит.”, 1964.
26. *Белкин Р.С.* Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.

- 27.Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. (із давньоєвропейської й грецької на українську наново перекладена). Ювілейне видання з нагоди Тисячоліття Християнства. Книга буття.
- 28.Биленчук П.Д. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие для вузов. – К.: “Атика”, 1999.
- 29.Биленчук П.Д. Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1983.
- 30.Биленчук П.Д. Тактические приемы, тактические комбинации, тактические операции: Учебное пособие. – К., 1992.
- 31.Биленчук П.Д., Перкін В.І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів: Навчальний посібник. – К.: УАВС, 1996.
- 32.Биленчук П.Д., Гель А.П. Основы криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.
- 33.Бояров В.І. Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000.
- 34.Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): Методическое пособие. – Харьков: “КримАрт”, 1997.
- 35.Бритвич Н.Г. Теоретические основы и практика предъявления для опознания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – Харьков, 1968.
- 36.Быков В.М. Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Академия МВД РФ. – М., 1992.
- 37.Быков В.М. Лидерство в преступных группах // Законность. – 1997. – №12. – С. 37-40.
- 38.Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

39. *Быков В.М.* Признаки организованной преступной группы // Законность. – 1998. – №9. – С. 4-8.
40. *Быховский И.Е., Корниенко Н.А.* Проверка показаний на месте: Учебное пособие / Прокуратура СССР. Ин-т усовер. следств. работников. – Л., 1988.
41. *Быховский И.Е.* Осмотр места происшествия. – М., 1973.
42. *Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К.* Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.
43. *Баев О.Я.* Конфликтные ситуации на предварительном следствии: основы предупреждения и разрешения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1984.
44. *Богинський В.Є.* Підготовка до допиту підозрюваного // Радянське право. – 1978. – №12. – С. 39-41.
45. *Бурчак Ф.Г.* Учение о соучастии по советскому уголовному праву. – К.: Наукова думка, 1969.
46. *Васильев А.Н., Карнеева Л.М.* Тактика допроса при расследовании преступлений. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1970.
47. *Василевич В.В.* Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВСУ. – К., 1998.
48. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 1999.
49. *Водолазский Б.Ф.* Психология осмотра места происшествия: Учебное пособие. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1979.
50. *Волохова О.В.* Тактика предъявления для опознания живых лиц в свете нового уголовно-процессуального законодательства // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 2. Сборник научных статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С. 20-23.

51. *Всеволодов В.Н.* Индивидуальная криминологическая профилактика в отношении организованных преступных групп: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВДУ. – К., 1998.
52. *Всеволодов В.Н.* Деякі ознаки, що визначають організовану злочинність // Право України. – 1994. – №5-6. – С. 39-41.
53. *Галиакбаров Р.Р.* Борьба с групповой преступностью средствами уголовного закона: Учебное пособие. – Саратов: СЮИ МВД России, 1999.
54. *Гапанович Н.Н.* Оpozнание в следственной и судебной практике (тактика). – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1978.
55. *Гарбузюк В.Б.* Ретельний огляд трупа на місці події – швидке розкриття вбивства // Слідча практика: Збірник / Уклад. А.А. Осауленко. – К.: РВВ МВС України, 2000. – С. 37-38.
56. *Гинзбург А.Я.* Оpozнание в следственной и оперативно-розыскной практике органов ООП: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – М., 1965.
57. *Гинзбург А.Я.* Оpozнание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике: Учебно-практическое пособие. – М.: Ассоциация работников правоохранительных органов РФ, 1996.
58. *Гинзбург А.Я.* Тактика предъявления для опознания. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1971.
59. *Головецький М.О.* Тактика упізнавання і впізнання на попередньому слідстві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВС України. Ун-т внутр. справ. – Харків, 1999.
60. *Гуковская Н.И.* Следственный эксперимент (пособие для следователей). – М., Госюриздат, 1958.
61. *Гурев М.С.* Убийства на “разборках” (методика расследования). – СПб: Питер, 2001.
62. *Гуров А.И.* Профессиональная преступность. Прошлое и современность. – М., 1990.

63. *Гаврилов М., Иванов А.* Следственный осмотр при расследовании преступлений в сфере компьютерной информации // *Законность.* – 2001. – №9. – С. 11-16.
64. *Горелов Е.А.* Тактика использования оперативно-розыскных данных при расследовании преступлений: Методическое пособие / Под ред. Л.Н. Гусева. – М., 1964.
65. *Глазырин Ф.В.* Психология следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
66. *Глушков В.О., Долженков О.Ф., Сущенко В.Д.* Стан боротьби з організованою злочинністю в Україні // *Науковий вісник НАВСУ.* – 1999. – №4. – С. 39-48.
67. *Горенская Е.В.* Признаки организованных преступных структур в сфере нелегального автобизнеса (по материалам северо-кавказского РУБОП) // Проблемы борьбы с организованной преступностью в северо-кавказском регионе (правовой, политический, экономический, национальный аспекты): Материалы Всероссийской науч.-практич. конф. 23-24 ноября 1999 г. – М., 2000.– С. 272-277.
68. *Гришаев П.И., Кригер Г.А.* Соучастие по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959.
69. *Гриб В.Г.* Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.
70. *Денисюк С.Ф.* Система тактичних прийомів обшуку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 1999.
71. *Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю.* Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): Наук. - практич. посібник. – Х.: Консум, 1999.
72. *Денисюк С.Ф.* Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю // *Вісник Академії правових наук України.* – 1999. – №1(16). – С. 224-227.
73. *Диденко Ф.К.* Применение научно-технических средств и методов при осмотре места происшествия / Ярослав. гос. ун-т. – Ярославль, 1989.

74. *Джуужа О.М., Василевич В.В.* Феномен – організована злочинність // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2001. – №3. – С. 15-25.
75. *Джуужа О.М., Іващенко В.О.* Проблеми протидії секс-бізнесу (кримінологічні та кримінально-правові аспекти): Науково-практичний посібник / МВС України. – К.: НАВСУ, 2000.
76. *Джуужа О.М., Моїсєєв О.М.* Проблеми потерпілого від злочину: (кримінологічний та психологічний аспекти): Навчальний посібник / МВС України. – К.: УАВС, 1994.
77. *Джуужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А.* Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник. / Під заг. ред. О.М. Джуужи. – К.: НАВСУ, 1999.
78. *Джуужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А.* Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під ред. О.М. Джуужи – К.: НАВСУ, 2000.
79. *Доспулов Г.Г.* Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976.
80. *Дулов А.В.* Судебная психология. – Минск: ВШ, 1973.
81. *Дулов А.В.* Психологическая подготовка участников к предстоящему следственному действию // Сибирские юридические записки. – 1971. – №2. – С. 94-104.
82. *Драпкин Л.Я., Карагодин В.Н.* Психологические качества следователя и обучение тактическим приемам допроса // Формирование профессиональных качеств следователя: Сб. науч. тр. / Редкол.: Озолин В.А. и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 34-37.
83. Довідка (Статистичні дані МВС України за 2002 рік). – К.: МВС, 2002.

84. Долгова А.И., Пахомов В.Д. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие // Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.
85. Епишин С.С. Организованная преступная группа и ее признаки // Проблемы борьбы с организованной преступностью: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 81-89.
86. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.
87. Жигарев Е.С. Тактика использования служебных собак в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – М.: МВ ШМ МВД СССР, 1985.
88. Закатов А.А. Криминалистическое учение о розыске: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1987.
89. Закатов А.А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – Одесса, 1971.
90. Закатов А.А., Ямпольский А.Е. Обыск: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
91. Закон України “Про боротьбу з корупцією” // Судові та правоохоронні органи України. Збірник законодавчих та нормативних актів / Упоряд. О.В. Терещук та ін. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2002.
92. Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” – №3341 – XII // ВВР, – 1993. – №35. // Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Збірник нормативно-правових актів / Упорядники: І.В. Сервецький, С.І. Ніколаюк, Р.О. Коніжай, В.І. Лазутко, О.М. Юрченко. – К.: НАВСУ, 2001.
93. Закон України від 23 грудня 1993 р. “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” (ст. 15).
94. Звітують слідчі. Брифінг у МВС / Міліція України. – 2001. – №2.

95. *Здоровко С.Ф.* Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2002.
96. *Здоровко С.Ф.* Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Метод. рекомендації. – Харків, 2002.
97. *Зорин Г.А., Танкевич О.В.* Понятие и основные признаки транснациональной преступности. – Гродно: Изд-во Гродненского филиала “Негосударственного института современных знаний”, 1997.
98. *Зорин Г.А., Танкевич О.В.* Криминалистическая характеристика транснациональных преступных групп. – Гродно: Изд-во Гродненского филиала “Негосударственного института современных знаний”, 1997.
99. Злочинність в Україні: Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2001.
100. *Зуйков Г.Г.* Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. – М., 1970.
101. *Иванов А.Н.* О новом виде обыска // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 1: Сборник научных статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С. 105-109.
102. *Ищенко А.В.* Методологічні проблеми криміналістики: Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
103. *Ищенко А.В.* Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / УАВС. – К., 1996.
104. Іменем Закону. Тижневик МВС України. – 2003. – №3.
105. *Карпов Н.С.* Использование передового опыта органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений в целях совершенствования криминалистической тактики и методики: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР. – К., 1989.

106. *Карпов Н.С., Євдокіменко С.В.* Злочинна діяльність / Наукове видання під ред. В.П. Бахіна. – К., 2001.
107. *Карнеги Д.* Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ. – К.: Наукова думка, 1989.
108. *Карнеева Л.М., Ордынський С.С., Розенблит С.Я.* Тактика допроса на предварительном следствии. – М.: Госюриздат, 1958.
109. *Карнеева Л.М.* Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.
110. *Картавцев В., Савченко Д.* Організована злочинність та кримінальний закон // Радянське право. – 1991. – №8. – С. 16-19.
111. *Каневский Л.Л.* Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних: Учебное пособие / М-во высш. и сред. образования РСФСР. Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября. – Уфа, 1978.
112. *Клименко Н.И.* Криминалистическое исследование текстов, выполненных на украинском языке, в уголовном судопроизводстве: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.715 / АН УССР. – К., 1969.
113. *Ковалев М.И.* Соучастие в преступлении. Ч. 2. Виды соучастников и формы соучастия в преступлении // Учен. тр. – Т. 5. – Свердловск: СЮИ, 1962.
114. *Колесниченко А.Н., Матусовский Г.А.* Применение научно-технических средств в работе над следами при осмотре места происшествия. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1960.
115. *Колмаков В.П.* Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента. – Харьков, 1956.
116. *Колмаков В.П.* Следственный осмотр. – М., 1969.
117. *Комарков В.С.* Тактика предъявления доказательств на допросе обвиняемого: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харьков, 1973.
118. *Комарков В.С.* Психологические основы очной ставки: Лекция / В.С. Комарков. – Харьков: ХЮИ, 1976.

119. *Комарков В.С.* Суть і умови пред'явлення доказів при допиті обвинуваченого // Радянське право. – 1972. – №2. – С. 55-58.
120. *Комарков В.С.* Тактика допроса: Учебное пособие. – Харьков, 1975.
121. *Кондратьев Я.Ю., Глушков В.О., Романюк Б.В.* Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2000. – №2. – С. 60-84.
122. *Кондратьев Я.Ю., Сервецкий І.В., Петров В.В., Ніколаюк С.І.* Організована рекетирська діяльність і засоби запобігання та викриття: Навчальний посібник. – К.: НАВСУ, 1997.
123. *Коновалова В.Е.* Психология в расследовании преступлений. – Харьков: Вища школа, 1978.
124. *Коновалова В.Е.* Убийство: искусство расследования: Монография. – Харьков: Факт, 2001.
125. *Коновалова В.Е.* Допрос: тактика и психология: Учебное пособие. – Х.: “Консум”, 1999.
126. *Коновалова В.О.* Негативні обставини і їх значення у розслідуванні злочинів // Радянське право. – 1958. – №6. – С. 41-56.
127. *Коновалова В.Е.* Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького, 1956.
128. *Коновалова В.Е., Сербулов А.М.* Тактика допроса при расследовании преступлений. – К.: МВД УССР. СУ, 1978.
129. *Коновалова В.Е., Сербулов А.М.* Следственная тактика: принципы и функции. – К.: РИО МВД УССР, 1983.
130. *Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю.* Обыск: тактика и психология: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997.
131. *Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю.* Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997.

132. *Коновалов В.* Что такое организованная преступная группа // *Законность.* – 1993. – №8. – С. 25-28.
133. *Коновалов Е.Ф.* Осмотр места происшествия (Состояние практики и пути повышения ее эффективности): Уч. пособ. – Мн.: МВШ МВД СССР, 1987.
134. *Контемиров В.Т.* Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВД РФ ВСШ. – Волгоград, 1992.
135. *Комиссаров В., Гаврилов М., Иванов А.* Обыск с извлечением компьютерной информации // *Законность.* – 1999. – №3. – С. 12-15.
136. *Корнієнко М.В* Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // *Право України.* – 1998. – №11.– С. 17-20.
137. *Корухов Ю.Г.* Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде. – М., 1968.
138. *Костров А.И.* Проверка показаний свидетелей на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Минск, 1972.
139. *Козаченко И.П.* Правовые и организационно-тактические основы оперативно-розыскной профилактики преступлений: Дисс... д-ра юрид. наук в виде научного доклада, выполняющего также функции автореферата: 12.00.09 / МВД РФ. НИИ. – М., 1991.
140. *Козаченко И.П.* Документирование преступных действий: Лекция / МВД СССР. КВШ. Кафедра ОР. – К., 1988.
141. *Кубрак П.Н.* Криминалистическая характеристика нападений организованными группами на жилище граждан с целью завладения личным имуществом и значение ее расследования этой разновидностью разбоя: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / УАВД. – К., 1993.
142. *Кубрак П.М.* Поняття, види організованих злочинних утворень і організованої злочинної діяльності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою

- злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 410-418.
143. *Куванов В.В.* Реконструкция при расследовании преступлений: Учебное пособие / Под ред. И.М. Лузгина. – Караганда: Караганд. высш. школа МВД СССР, 1978.
144. *Кузьмичов В.С.* Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 2000.
145. *Кузьмичов В.С.* Следственная деятельность: сущность, принципы, криминалистические приемы и средства осуществления: Дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / УАВС. – К., 1996.
146. *Кузьмичев В.С.* Научные основы и практика реализации принципа внезапности в следственной деятельности: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР. – К., 1986.
147. *Кузьмичов В.С.* Теория и практика следственной деятельности: Монография. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
148. *Кузьмичов В.С., Прокопенко Г.І.* Криміналістика: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
149. *Кулагин Н.И., Порубов Н.И.* Организация и тактика допроса в условиях конфликтной ситуации: Учеб. пособие / Под ред. М.И. Зырина. – Мн., 1977.
150. *Куликов В.И.* Обстановка совершения преступлений и ее криминалистическое значение: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МГУ. – М., 1983.
151. *Куликов В.И.* Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск: МГУ, 1994.
152. *Кришевич О.В.* Застосування тактичних прийомів для вирішення конфліктів на допиті // Право України. – 2001. – №3. – С. 66-68.

153. Краткое пособие по осмотру места происшествия / Под ред. А.А. Горидько и З.И. Мурзина. – К., 1967.
154. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. – М.: Новый Юрист, 1997.
155. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник / За ред. В.Ю. Шепитька. – Харків: Право, 1998.
156. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2001.
157. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник для вузов / Под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. – Нижний Новгород: Нижегородская ВШ МВД России, 1995.
158. Криминалистика: Учебник / Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1980.
159. Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – №12. – С. 10-16.
160. Криминалистика / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1995.
161. Криминалистика: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. – М.: Изд-во “Спарк”, 1998.
162. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепитька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
163. Криминалистика (конспект лекций в схемах). – М.: “Изд-во ПРИОР”, 2001.
164. *Лазутко В.І., Сервецький І.В., Шеломенцев В.П.* Організація і тактика оперативно-технічного документування: Монографія / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2000.
165. *Лисиченко В.К.* Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): Автореф. дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1974.

166. *Лисиченко В.К., Козутич І.І.* Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: ДІА, 2002.
167. *Литвинчук А.А.* Методика расследования краж, грабежей и разбойных нападений, совершаемых организованными группами преступников - гастролеров: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994.
168. *Литвиненко В.І.* Проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 317-333.
169. *Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С.* Тактические основы расследования преступлений: Учебное пособие / МВД СССР; КВШ. – К., 1989.
170. *Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С.* Фактор внезапности при производстве неотложных действий по обеспечению возмещения материального ущерба // Пути совершенствования деятельности аппаратов органов внутренних дел. – Ташкент, 1987. – С. 87-91.
171. *Лукьянчиков Е.Д.* Криминалистическая идентификация объектов по следам памяти. – Донецк: Академия, 1998.
172. *Лукьянчиков Е.Д., Лишенко Н.Д.* Организация и тактика борьбы с умышленными убийствами: Лекция. – К., 1984.
173. *Лукьянчиков Е.Д.* Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учеб. пособ. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1990.
174. *Лук'янчиков Є.Д.* Пред'явлення для впізнання при розслідуванні насильницьких злочинів // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2001. – №131. – С. 3-6.

175. *Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М.* Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.
176. *Лутиков В.Д.* Проверка показаний на месте: (теоретические и практические аспекты): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Акад. МВД СССР. – М., 1990.
177. *Лукашевич В.Г.* Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: Изд-во УАВД, 1993.
178. *Лукашевич В.Г.* Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Учебное пособие. – К.: НИиРИО КВШ СССР, 1989.
179. *Лящук В.Н.* Особенности и методы воздействия на лидеров преступного мира, содержащихся в условиях мест лишения свободы // Информационный бюллетень. – 1988. – №10 (1). – С. 42-45.
180. *Любичев С.Г.* Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980.
181. *Макаренко Е.И.* Особенности расследования краж из квартир, совершаемых группой лиц: Учеб. пособие / МВД СССР. ТВШ – Ташкент: НИиРИО, 1986.
182. *Макаренко Є.І.* Актуальні проблеми криміналістичного забезпечення боротьби з організованою злочинністю // Актуальні проблеми сучасної криміналістики // Матеріали науково-практичної конференції: У 2-х ч., Сімферополь – Алушта, 19-21 вересня 2002 р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 111-120.
183. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тertiшник В.М.* Огляд місця події. Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮІ МВС України, 2001.
184. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тertiшник В.М.* Експертизи на досудовому слідстві: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮІ МВС України, 2001.

185. *Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М., Літинський В.В., Шиян А.Г.* Дізнання в міліції та в митних органах: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ПП “Ліра ЛТД”. – 2003.
186. *Мантуляк Ю.* Деякі питання визначення змісту основних ознак організованої групи // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Спецвипуск №1 за матеріалами Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів “Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених”. – Хмельницький, 2002. – С. 215-217.
187. *Марчук Є.К.* Кримінологічна та кримінально-правова характеристика злочинних організацій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / МВС України. Університет внутрішніх справ. – Харків, 1998.
188. *Матусовский Г.А.* Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы осмотра следов на месте происшествия: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.717 / ВШ МООП СССР. – М., 1965.
189. *Матусовский Г.А.* Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков: Консум, 1999.
190. *Мацшин В.С., Піщенко Г.І.* Огляд місця у справах про фальшивомонетництво // Право України. – 2001. – №7. – С. 56-59.
191. *Мацшин В.С.* Особливості огляду місця події у справах про фальшивомонетництво, вчинене з використанням комп’ютерної техніки // Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. – К.: ДНДЕКЦ МВС України – НАВСУ. – Вип. 1. – С. 173-178.
192. *Медведев С.И.* Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1973.
193. *Мешкова В.С.* Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности: Учебное пособие. – Калининград: КЮИ МВД РФ, 1998.

194. *Мешкова В.С.* Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.
195. *Мионов А.И.* Осмотр места происшествия по делам об убийствах: Учебно-методическое пособие. – М., 1958.
196. *Михайлов А.И., Юрин Г.С.* Обыск. – М., 1971.
197. *Миньковский Г.М.* Организованная преступность: проблемы теории и практики // Борьба с организованной преступностью: проблемы теории и практики / МВД СССР; Академия. – М., 1990. – С. 2-39.
198. Методика расследования заказных убийств: Учебное пособие. – Алматы: Оркениет, 2000.
199. *Мотлях О.І.* Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з інформаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.
200. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001.
201. Наукове забезпечення протидії злочинності: Посібник / МВС України. НАВСУ; А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Я.Ю. Кондратьєв. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2002.
202. *Немов Р.С.* Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы психологии.
203. *Новиков С.И., Ярамышьян Ш.Ш.* Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учебное пособие. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986.
204. Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов / В.В. Богословский, А.А. Степанов, А.Д. Виноградова и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981.

205. Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.Н. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1995.
206. Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986.
207. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – Издание десятое, стереотипное. – М.: Советская энциклопедия, 1973.
208. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – 4-ое изд. дополн. – М.: ГИС, 1960.
209. *Онучин А.П.* Выявление признаков совершения преступления группой и особенности расследования таких преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717 / СЮИ. – Свердловск, 1970.
210. Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами: Монографія / Л.І. Громовенко, Ю.Ф. Жаріков, І.П. Козаченко та ін. – К.: НАВСУ, 1999.
211. Організація роботи по виявленню, викриттю та попередженню злочинів в економічній сфері. Агропромисловий комплекс: Навчальний посібник / За ред. М.В. Джиגי, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2000.
212. Організована злочинність в Україні / М.І. Камлик, Б.В. Романюк, В.Д. Сущенко та ін. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 1999.
213. Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999.
214. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений / Под ред. Н.И. Клименко. – К.: НВТ “Правник”, 2001.
215. Осмотр места происшествия: Справочное пособие / Под ред. Ю.Ф. Кравченко; МВД Украины; ЭКУ. – К.: Ортис, 1993.
216. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия: Метод. рекомендации / М.В. Салтевский, М.Г. Щербаковский, В.А. Губанов. – Х.: Академия правовых наук Украины. НИИ изуч. проблем преступности, 1999.

217. Осмотр места происшествия: Справ. следователя / И.Е. Быховский, Е.Н. Викторова, Ю.А. Горинов и др.; Общ. ред. А.А. Леви. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1982.
218. Осмотр места происшествия / Биленчук П.Д., Сервецкий И.В., Остапенко А.И. – К., 1993.
219. Осмотр места происшествия: Практическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. – М.: “Юристь”, 2000.
220. Основные процессуальные и криминалистические положения допроса обвиняемого / Под ред. Ш.М. Мажитова. – Алма-Ата, 1969.
221. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под. ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: “ИНФРА-М”, 1996.
222. *Переверза О.Я.* Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів, їх виявлення і подолання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000.
223. *Петелин Б.Я.* Психология осмотра места происшествия: Лекция. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981.
224. *Попов В.И.* Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.
225. *Порубов Н.И., Солонец С.А.* Эффективность осмотра места происшествия и его роль в раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие. – Мн.: МВШ МВД СССР, 1989.
226. *Порубов Н.И.* Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – Минск: ВШ, 1973.
227. *Порубов Н.И.* Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск: ВШ, 1978.
228. Постанова Пленум Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. №9 “Про судову практику в справах про бандитизм” / Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного

- Суду України (1995-1997 рр.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998.
229. *Пшеничний І.В.* Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВСУ. – К., 2000.
230. Попередження, розкриття та розслідування бандитизму: Методичні рекомендації / В.І. Антипов, І.В. Джемига, Я.Ю. Кондратьев та ін. – К.: УАВС, 1996.
231. *Попов В.И.* Рецидив и организованная преступность. – М., 1998.
232. *Плоткин Д., Ищенко Е.* Борьба с бандитизмом: системный подход // Законность. – 2001. – №11. – С. 15-19.
233. *Разумов Э.А., Молибога Н.П.* Осмотр места происшествия. – К.: РИО МВД Украины, 1994.
234. *Ратинов А.Р.* Некоторые вопросы производства обыска // Вопросы криминалистики. – 1961. – №1-2 (16-17). – С. 179-202.
235. *Ратинов А.Р.* Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: ВШ МООП СССР, 1967.
236. *Ратинов А.Р.* Обыск и выемка. – М.: Госюриздат, 1961.
237. *Ратинов А.Р., Гаврилова Н.И.* Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях // Вопросы борьбы с преступностью. – 1982. – №37. – С. 44-57.
238. *Сафин Н.Ш.* Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990.
239. *Салтевский М.В., Лукашевич В.Г.* Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – №29. – С. 29-35.

240. *Салтевский М.В.* Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе: (Методологические и правовые проблемы): Автореф. дисс... д-ра юрид. наук: 12.717 / ХЮИ. – Х., 1969.
241. *Сафронов С.* Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події при розслідуванні тілесних ушкоджень: її особливості // Право України. – 2001. – №1. – С. 64-67.
242. *Савченко А.* Транснаціональні злочинні організації // Часопис МВС України. Форпост. – 2001. – № 4. – С. 27-28.
243. *Сервецький І.В.* Організація і тактика боротьби з організованою злочинністю: Лекція / Україна. МВС. НАВС. Кафедра ТПОПР. – К., 1999.
244. *Синеокий О.В.* Тактика проведения воспроизведения обстановки и обстоятельств события при расследовании уголовных дел об убийствах: Учебно-практическое пособие / Прок-ра Запорожской области. – Запорожье, 1999.
245. *Синюкий О.В.* Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності: Науково-практичне видання для прокурорів, слідчих та оперативних працівників карного розшуку. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999.
246. *Снигирев А.П., Шинкаренко И.Р., Серебряков И.А.* Применение фотосъемки и видеозаписи при проведении оперативно-розыскных мероприятий: Учебно-практическое пособие. – К., 1997.
247. *Снигирев А.П., Макаренко Е.И.* Раскрытие, расследование и предупреждение краж из квартир. – Х., 1994.
248. *Соя-Серко Л.А.* Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие (уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – М., 1966.

249. *Сокиран Ф.М.* Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.
250. *Сокиран Ф.М.* Правовые и тактические основы психологического воздействия на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР – К., 1987.
251. *Соловій Я.І.* Організована злочинність як найвища стадія розвитку криміналітету // Науковий вісник НАВСУ. –1999. – № 4. – С. 63-72.
252. Следственный осмотр: Учебное пособие / Отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
253. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1999.
254. *Смолин Е.А.* Использование графических методов для фиксации результатов следственного осмотра, обыска и выемки // Проблемы укрепления социалистической законности в уголовном судопроизводстве (Межвузовский сборник). – Барнаул, 1985.
255. *Стратонов В.М.* Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2001.
256. *Строгович М.С.* О судебной этике // Проблемы государства и права на современном этапе. – 1973. – №7. – С. 3-16.
257. *Стеценко Ю.В.* Виявлення таємних комунікацій як складова протидії організованій злочинності на сучасному етапі // Держава і право. – 2002. –№17. –С. 374-377.
258. *Сущенко В.Д.* Тіньова економіка та організована економічна злочинність: Навчальний посібник / МВС України. НАВСУ. – К., 1999.
259. *Сущенко В.Д.* Організована злочинність в Україні: сучасні тенденції // Науково-практична конференція “Використання сучасних досягнень науки і

- практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю”. – К.: НАВСУ, 2000. – С. 24-26.
260. *Сервецький І.В., Литвиненко В.І., Шеломенцев В.П.* Історичні передумови виникнення організованої злочинності в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – №3. – С. 236-242.
261. *Тертышник В.М.* Обыск: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997.
262. *Тертышник В.М.* Этажи преступности и коридоры мафии. – Харьков, 1992.
263. Тактика и психологические основы допроса / Под ред. А.И. Винберга. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.
264. *Тарасюк І.В., Максимченко І.В.* Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю на сучасному етапі // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: НАВСУ, 2002. – С. 214-217.
265. Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001.
266. Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование: Руководство для следователей / Под общ. ред. С.Г. Кехлерова; Науч. ред. С.П. Щерба. – М.: Спарк, 2001.
267. *Удалова Л.Д., Пицхелаури Ш.О.* Використання спеціальних знань у допиті неповнолітнього // Держава і право. – 2002. – №17. – С. 346-349.
268. *Удалова Л.Д.* Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / УАВД. – К., 1992.
269. *Федоров Ю.Д.* Логические аспекты осмотра места происшествия. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1987.
270. *Фетисенко К.Г., Новицький Г.В.* Організована злочинність: кримінологічні та кримінально-правові проблеми: Монографія. – К.: Академія СБУ, 1999.

271. *Царегородцев А.М.* Ответственность организаторов преступлений. – Омск: Омская высшая школа МВД СССР, 1978.
272. *Цветков О.Г.* Впровадження негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані злочинні групи та злочинні організації (теоретичні, науково-прикладні аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 21.07.04 / НАВСУ. – К., 2002.
273. *Цимбалюк В.М.* Діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 21.00.06. / НАВСУ. – К., 1999.
274. *Цыпленкова Е.В.* Тактика проверки показаний обвиняемого на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1991.
275. *Федоров Ю.Д.* Логические аспекты осмотра места происшествия. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1987.
276. *Хоменко Ф.В.* Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події // Радянське право. – 1968. – №11. – С. 30-34.
277. *Хоменко Ф.В.* Підготовка слідчого допиту обвинуваченого (Прокурорсько-слідча практика) // Радянське право. – 1975. – №10. – С. 35-40.
278. *Чаплинський К.О.* Особливості проведення слідчих дій (за участю захисника) при розслідуванні злочинів, вчинених організованими угрупованнями // Право України. – 2001. – № 6. – С. 68-70.
279. *Чаплинський К.О.* Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями // Держава і право. – 2001. – № 13. – С. 437-443.
280. *Чаплинський К.О.* Організована злочинність в Україні // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: Тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф.: У 2 ч. – Ч. 1. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 95-98.

281. *Чаплинський К.О.* Поняття лідера організованого злочинного угруповання // *Право України.* – 2002. – № 7. – С. 50-54.
282. *Чаплинський К.О.* Поняття і класифікація організаторів злочинної діяльності та їх місце в структурі кримінального формування // *Держава і право.* – 2002. – № 17. – С. 406-411.
283. *Чаплинський К.О.* Поняття та ознаки організованих злочинних груп // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* – 2002. – № 3. – С. 83-90.
284. *Чаплинський К.О.* Поняття та основні ознаки організованої злочинності // *Вісник Академії праці і соціальних відносин.* – 2002. – № 2. – С. 245-248.
285. *Чаплинський К.О.* Характеристика злочинних організацій (криміналістичний аспект) // *Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених.* – 2002. – № 13. – С. 6-10.
286. *Чаплинський К.О.* Особливості проведення обшуків з метою викриття лідерів (організаторів) організованих злочинних угруповань // *Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: У 2 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2002. – Ч. 2. – 262 с. – С. 36-38.*
287. *Чаплинський К.О.* Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними формуваннями, за участю адвоката // *Актуальні проблеми сучасної криміналістики / Матеріали науково-практичної конференції: У 2 ч. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – 248 с. – С. 214-221.*
288. *Чаплинський К.О.* Особливості очної ставки при розслідуванні злочинів, що вчинені організованими злочинними угрупованнями // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права.* – 2002. – № 1. – С. 270-271.
289. *Чернова К.Т.* Организованные группы расхитителей социалистического имущества: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07, 12.00.09 / Всесоюзный

- институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности.
– М., 1974.
290. *Шамов О.С.* Сучасні проблеми співробітництва міліції з громадськістю у галузі боротьби з організованою злочинністю // Проблеми взаємопорозуміння ОВС з населенням: Матеріали міжвузівської курсантської (студентської) науково-практичної конференції. – 26.10.2001 р. – Донецьк: ДІВС, 2002. – С. 377-381.
291. *Шабалин В.Е.* Некоторые вопросы предъявления для опознания // Доклады итоговой научной конференции юридических факультетов за 1970 г. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1971. – С. 176-178.
292. *Шакун В.І.* Кримінологічна характеристика злочинності у містах: Навчально-практичний посібник / МВС України; УАВС. – К., 1995.
293. *Шакун В.І.* Особливості вчинення злочинів у великих містах: Навчально-практичний посібник / МВС України; УАВС. – К., 1995.
294. *Шакун В.І.* Влада і злочинність. – К.: “Пам’ять століть”, 1997.
295. *Шмидт А.А.* Тактические основы распознавания ложных показаний и изобличения лжесвидетелей (Криминалистическое и криминологическое исследование). – Свердловск, 1973.
296. *Шепітько В.Ю.* Тактика огляду місця події: Лекція. – Харків: Укр. Держ. юрид. акад., 1994.
297. *Шепітько В.Ю.* Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Х., 1996.
298. *Шепітько В.Ю.* Довідник слідчого. – К.: Видавн. дім “Ін Юре”, 2001.
299. *Шепітько В.Ю.* Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х., 2000.
300. *Шепітько В.Ю.* Теория криминалистической тактики: Монография, Харьков: Гриф, 2002.

301. *Шиханцов Г.Г.* Юридическая психология: Учебник для ВУЗов / Под ред. В.А. Томсинова. – М.: “Зеркало”, 1998.
302. *Шевченко С.М.* Правові підстави та поняття оперативного огляду // Актуальні питання оперативно-розшукової діяльності та боротьби з організованою злочинністю. – 1997. – №6. – С. 93-97.
303. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Т. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К., 1983.
304. *Яблоков Н.П.* Расследование организованной преступной деятельности. – М.: Юристъ, 2002.
305. *Якимов И.Н.* Криминалистика. Уголовная тактика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.
306. *Якушин С.Ю.* Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1983.
307. *Ямпольский А.Е.* Психология допроса подозреваемого: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1978.
308. *Ярамышьян Ш.Ш.* Следственный эксперимент при расследовании автотранспортных происшествий: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харьковский юрид. ин-т. – Харьков, 1982.

